

Hodnoty a morálka
v politickom diskurze

Zuzana Kusá

Sociologický ústav SAV, v. v. i.

2025

Autorka

PhDr. Zuzana Kusá, CSc.

Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

Recenzenti:

doc. Mgr. Adriana Jesenková, PhD.,

PhDr. Lucia Molnár Satinská, PhD.,

Ing. Mgr. Daniel Škobla, MA, PhD.

Táto publikácia vznikla vďaka podpore agentúry VEGA ako súčasť riešenia projektu č. 2/0110/23 *Spoločenská morálka a hodnotové dilemy v politickom diskurze*.

Jazyková úprava: Mgr. Silvia Duchková

Grafická úprava a zalomenie: Jarmila Štrbavá

Návrh obálky: Lillien Mítová

Rozsah: 171 strán

Prvé vydanie

Copyright © Zuzana Kusá, 2025

ISBN 978-80-89897-52-0

EAN 9788089897520

DOI 10.31577/2025.9788089897537

PodĎakovanie

Na tomto mieste by som chcela poĎakovať všetkým, ktorí mi pomohli splniť záväzok projektu VEGA č. 2/0110/23 *Spoločenská morálka a hodnotové dilemy v politickom diskurze*. Osobitne ďakujem Mgr. Elenke Kajabovej za pomoc s kompletizovaním materiálu pre prípadovú štúdiu rokovania o tlači č. 23 na siedmej schôdzi 9. volebného obdobia NR SR a Viktórii Momont, študentke sociológie Fi FUK, za pomoc s jeho chronologickým usporiadaním a za analytickú podporu. Docentovi PhDr. Jánovi Stenovi, CSc., niekdajšiemu poradcovi prezidenta Kováča, Univerzitnej knižnici a agentúre TASR ďakujem za nezištnú pomoc so získaním niekoľkých novoročných príhovorov prezidentov Michala Kováča a Rudolfa Schustera, na ktorých verejné sprístupnenie sa pozabudlo. Moje poĎakovanie patrí Branislavovi Gigacovi z Úradu verejného ochrancu práv za ústretové vypracovanie prehľadu prerokovaní správ verejného ochrancu práv v Národnej rade Slovenskej republiky od založenia tohto úradu. Za konzultácie ďakujem doc. Mgr. Miroslavovi Tížikovi, PhD. a za povzbudenie Mgr. Zuzane Sekerákovej Búrikovej, PhD. a ďalším kolegom a kolegyniam z čítacieho seminára Sociologického ústavu SAV. Mimoriadne poĎakovanie a uznanie patrí oponentkám a oponentovi tejto knihy: doc. Mgr. Adriane Jesenkovej, PhD., PhDr. Lucii Molnár Satinskej, PhD. a Ing. Mgr. Danielovi Škoblovi, MA, PhD. Svojimi pripomienkami a návrhmi z perspektívy filozofie, etiky, sociolingvistiky a sociológie mi pomohli odstrániť časť nedostatkov textu a ukázali, ako niektoré myšlienky vyjasniť a ďalej rozvíjať. Aj keď časť ich skvelých podnetov sa mi pre časovú tieseň nepodarilo do práce včleniť, ostáva mi dúfať, že sa mi ich ešte podarí zúročiť v budúcej práci. V neposlednom rade ďakujem Mgr. Silvii Duchkovej za jej dôkladnosť a bdelosť nad gramatickou správnosťou môjho textu, Jarmile Štrbavej za jeho starostlivú úpravu a Lilli Mitovej za návrh obálky.

OBSAH

Úvod a zhrnutie	7
Prvá kapitola	
Hodnoty, morálka a politický diskurz	21
Hodnoty – definičné úsilia	22
Teoretické východiská merania hodnôt	24
Teoretické skúmanie spoločenských funkcií hodnôt a morálky	29
Morálne hodnoty, emócie a ideológie – skúmanie prepojenia	38
Diskurz, hodnoty a legitimovanie politických rozhodnutí	42
Diskusia	48
Druhá kapitola	
Hodnoty, morálne ozdravenie a súdržnosť spoločnosti v novoročných príhovoroch slovenských a českých prezidentov	51
Predmet skúmania a metodológia	54
Morálka a morálne zdravie spoločnosti	60
Legitimovanie základných hodnôt a žiaduci stav spoločenskej morálky	68
Súdržnosť spoločnosti ako téma prezidentských príhovorov	77
Diskusia	95
Tretia kapitola	
Spor o hodnoty a práva	99
Kontext a koncept politiky morálky a kultúrnych vojen	101
Východiská skúmania parlamentného sporu	105
Metodologický prístup a výskumný materiál	110
Spor o správu VOP ako spor o hodnoty a práva	116
Autorizovanie stanovísk k reprodukčným právam/ochrane života	132
Autorizovanie stanovísk k LGBT+ adopciám a rodovej tranzícii	146
Diskusia	154
Literatúra	157
Menný index	169

ÚVOD A ZHRNUTIE

Verejný diskurz, osobitne politický diskurz, spoluutvára obraz o tom, ako rozumieme spravovaniu verejných vecí a najmä, z akej perspektívy, podľa akých kritérií či princípov posudzujeme toto spravovanie, ako aj spôsob života iných ľudí. Naznačujú to aj zistenia početných zahraničných i domácich reprezentatívnych výskumov. Podľa nich (napr. Linek – Petrúšek 2020, Commeli – Želinský 2025) sú spojenia medzi hodnotovými orientáciami a politickými názormi a socioekonomickými charakteristikami a životnými skúsenosťami jednotlivcov stále voľnejšie a niektoré zmeny v čase, ako napríklad významný nárast averzií obyvateľov Slovenska medzi rokmi 2008 a 2017 voči kategóriám v niečom iných osôb, sa nedajú objasniť ani pomocou takých nezávislých premenných, ako je výška HDP, priemernej mzdy či miera nezamestnanosti (Chromková – Kusá 2019).

Porozumieť tomu, ako sa naše kritériá dobrého a spravodlivého v čase menia, ako sa určité hodnotové princípy v určitých obdobiach dostávajú do popredia a iné, napríklad záväzkov starostlivosti o dôstojný život vzdialených iných, sa dostávajú v chápaní dobrého života na okraj, sotva môžeme bez pozornosti k stavu a zmenám samotného verejného diskurzu.

Vo výskumnom tíme Sociologického ústavu SAV, ktorý od roku 1998 zodpovedá za realizáciu slovenskej časti reprezentatívneho výskumu európskych hodnôt (European Values Study – EVS), sme sa pred pár rokmi začali popri dotazníkovom zisťovaní zaoberať aj otázkami spoločenského diskurzu ako dôležitej oblasti spoluutvárajúcej naše uvažovanie o záväzkoch voči druhým ľuďom (Kusá 2008, Kusá 2017). V mojom rozhodnutí pokračovať v tomto skúmaní zohral úlohu aj pár rokov trvajúci „únos“ hodnôt priamo do politických debát a používanie výrazov hodnoty, hodnotové témy v pomerne úzkom význame. Aj preto, no aj pre potrebu prekročiť deskriptívny prístup¹ som sa rozhodla v projekte VEGA č. 2/0110/23 *Spoločenská*

¹ V návrhu projektu som sa zaviazala preskúmať dva fragmenty spoločenského diskurzu. Prvým sú novoročné príhovory, ktoré predniesli v rokoch 1994 až 2024 slovenskí a českí prezidenti; ide vlastne o kolekciu diskurzívnych fragmentov doby. Druhým je rozprava na siedmej schôdzi NRSR

morálka a hodnotové dilemy v politickom diskurze vrátiť takpovediac k základom a hľadať v sociologických a spoločenskovedných konceptualizáciách hodnôt a morálky podporu pre porozumenie dynamike a podobám „diskurzívneho bytia“ hodnôt.

Predložená publikácia predstavuje výsledky tohto hľadania, ktoré dopĺňajú a podporujú dve prípadové štúdie fragmentov rozsiahleho a dynamicky sa meniaceho poľa politického diskurzu. V nasledujúcich riadkoch predstavím zameranie, obsah a závery jednotlivých kapitol. Úvod publikácie je tak súčasne stručným zhrnutím myšlienok a zistení, ktoré som sa v nich pokúšala predstaviť.

V prvej kapitole ***Hodnoty, morálka a spoločenský diskurz*** rámcovo a bez encyklopedickej ambície predstavujem oblasť výskumu hodnôt a morálky s jej rozmanitými východiskami a metodológiami. Pre dôkladnejší obraz o prístupoch a koncepciách jednotlivých autorov je vhodné obrátiť sa na práce iných autorov, ako napríklad *Inventura hodnot* (2008) od Libora Prudkého. Ide čiastočne o výberové priblíženie prác autorov, ktoré mi pomohli lepšie porozumieť účinkovaniu hodnôt a morálnych noriem v spoločenskom živote a znovuobjaviť prínos sociologických klasikov pre porozumenie normatívnemu rozmeru spoločenského života.

Autori a autorky, z ktorých prác skladám obraz o spoločenských funkciách hodnôt a morálky ako „spolupracujúcej komunikačnej praxe, v ktorej je nutné mať morálne starosti o záujmy druhých“ (Habermas 1998: 22), sa z určitej perspektívy môžu javiť ako nesúrodí. Z môjho pohľadu však prispievajú k vyjasneniu pohľadu na hodnoty ako súčasti konfigurácií diskurzov, jednotlivcov, inštitúcií, príbehov a ďalších materiálnych a nemateriálnych objektov. Takéto nazeranie na hodnoty a morálne normy, ktoré sa viažu na naše spolužitie s inými, umožňuje porozumieť „kariéram a pádom“ hodnôt v spoločenskom živote.

Prežívanie žiaducich situácií a stavov nám prináša uspokojenie a ohrozenie prístupu k nim či ich zneuctenie nás poníža. Táto

k správe o činnosti verejnej ochrankyne práv za rok 2019, ktorá predstavuje pomerne celistvý výsek diskurzívnej reality zjednotený časom aj priestorom. No ani tento spor diskurzov nebol izolovaný od morálnych diskurzov v iných časoch a priestoroch, čo bolo možné pozorovať na spôsoboch, akými poslanci zdôvodňovali a obhajovali svoje názory.

bežná skúsenosť ľudských bytostí formulovaná v klasickom poznaní o spojení hodnôt a emócií (Durkheim 1973, 2002) naznačuje, že hodnoty a morálne normy by sme mali skúmať aj ako určitý druh jazyka a kultúrny znakový systém s binárnou logikou rozlišovania dobrého a zlého (Alexander 2006, 2014). Dôležitým príspevkom k chápaniu hodnôt ako závislých od rôznorodých spojenectiev je Parsonsovo (2017) uvažovanie o hodnotách ako o kultúrne formátovaných spôsoboch *vzťahov* medzi aktérmi a objektmi, ako o súcnoch, ktoré sa nedajú dediť či osvojovať mimo týchto vzťahov, a osobitne, že samotné *hodnoty*, ktorých sa aktéri dovoľávajú pri zdôvodňovaní a ospravedlňovaní budúcich alebo minulých konaní, *musia byť legítimované* či autorizované.²

Viacerí filozofi a teoretici práva sú podobne ako Émile Durkheim presvedčení, že najvyššou hodnotou, ktorá má integrovať právne systémy demokratických spoločností, by mala byť úcta k ľudskej dôstojnosti každého človeka či garancia slobody životných volieb pre všetkých. Hodnoty však podľa k spoločenskej praxi prihliadajúcich bádateľov ako Boltanski či Honneth nepredstavujú jeden hierarchicky usporiadaný a previazaný systém. Rôzne oblasti/sektory spoločenského života a individuálnych aktivít sú „domovom“ špecifických hodnôt a noriem viažucich sa na sektorovú prax. Na druhej strane, tieto špecifické hodnoty a normy, aj keď sú vtelené do organizačných foriem, inštitúcií, predpisov, pravidiel atď. danej oblasti, dokážu vďaka diskurzívnej forme svojej existencie migrovať, „kolonizovať“ a ovládnuť iné sektory ľudskej činnosti a potlačiť ich pôvodnú normatívnu „reguláciu“. Túto dynamickú črtu hodnôt zaisťujú kolektívni a individuálni aktéri nerovnakej sily a vybavení patričnými nástrojmi ovplyvňovania verejného a politického diskurzu. V dôsledku toho môžeme pozorovať konflikty starých a nových hodnôt v rôznych sektoroch spoločenskej práce.

Hodnoty a morálne princípy nemigrujú len medzi sektormi či oblasťami života jednej spoločnosti (napr. vzory ekonomického kalkulu

² Oba termíny v tejto práci používam synonymne. Termín autorizovanie v súvislosti s analýzou politickej reči a výkonu moci prostredníctvom zaisťovania uznania politických tvrdení uprednostňoval Pierre Bourdieu (1982/2014). Aj keď autori pracujúci v rámci kritickej analýzy diskurzu odkazujú na jeho práce o symbolickej moci jazyka, túto konceptuálne inšpiratívnu prácu z neznámych dôvodov obchádzajú.

do oblasti vzdelávania, kultúry), ale šíria sa aj cezhranične či globálne prostredníctvom pôsobenia nadnárodných inštitúcií, expertných tímov, a učenia sa z príkladov „dobrej praxe“. Tieto zistenia sú dôležité pre skúmanie politického diskurzu o hodnotách a pre objasňovanie zmien hodnotových orientácií. Okrem iného uľahčujú porozumenie, prečo je napríklad idea zásluhovosti akceptovaná vo väčšej miere ako princíp ochrany ľudskej dôstojnosti všetkých ľudských bytostí zakotvený v ústavách a medzinárodných dohovoroch.

Silnú evidenciu dôležitosti politického diskurzu a ideológií pre porozumenie morálnym citom jednotlivcov prinieslo sociálno-psychologické skúmanie. Podľa zistení sociálnych psychológov existujú dva základné morálne city, ktoré sú v značnej miere ovplyvňované ideológiami, ktoré si jednotlivci osvojili. Sú to cit pre spravodlivosť a city vyvolávané ubližovaním a spôsobovaním bolesti iným ľudským bytostiam (Kohlberg 1969, 1971, Graham a kol. 2011). Tieto výskumy prinášajú konzistentnú podporu téze o existencii súvislosti morálnych hodnotení a politických presvedčení, teda podporu predpokladu, že politický diskurz a politické ideológie formujú naše chápania morálnosti.

V prvej kapitole venujem osobitnú pozornosť autorom, ktorí o otázkach súvisiacich s hodnotami a morálkou uvažujú v kontexte základnej dilemy (tzv. Hobbesovho problému) demokratických spoločností: ako udržať predvídateľnosť a poriadok spoločenského života a zároveň chrániť slobodu a práva jednotlivcov. Autori ako Habermas a ďalší nepovažujú za prijateľné autorizovať platnosť hodnôt a noriem tradíciou, nadprirodzenou silou či ľudskou prirodzenosťou. Za kľúčové pre slobodnú a stabilnú spoluprácu teda nepovažujú znútornenie či osvojenie si tých istých hodnôt, ale *procedúry dosahovania konsenzu o jej pravidlách* a tiež posudzovanie a hodnotenie týchto pravidiel podľa ich *dôsledkov*. Dôraz na etiku dôsledkov prezrádza, že týchto autorov spája perspektíva blízka filozofii pragmatizmu či pragmatistické³ chápanie spoločenského života.

³ Používaním výrazu pragmatistický ako vzťahujúci sa k filozofii pragmatizmu (James, Dewey) nasledujem autorov obsiahlej monografie venovanej tomuto prúdu filozofického myslenia (Višňovský – Mihina 1998).

Pre pragmatistické chápanie spoločenského života sú politický/verejný diskurz a vládnutie vzájomne prepojené a podmieňujúce sa javy. Na skúmanie tohto prepojenia a prítlačivosti určitých rámcov vysvetľovania reality sa zameriava mohutný prúd spoločenskovedného výskumu a kritických teórií spojených s menami Normana Fairclougha, Ruth Wodak, Theuna Van Dijka a ďalších. Aj tento výskumný program približujem vzhľadom na bohatú prehľadovú literatúru (pozri nedávnu výbornú stať Kárnikovej 2023) len rámcovo.

Vysvetlenie životných dráh hodnôt, ich vzostupov a pádov, ktoré znamenávajú opakované výskumy hodnotových orientácií, predpokladá kombinovať analýzu politického diskurzu (zahŕňajúceho parlamentné rozpravy, programové vyhlásenia vlád, dôvodové správy predkladaných zákonov, tlačové brífingy, televízne politické diskusie a podobne) s analýzou ďalších štruktúrnych podmienok, ako to odporúča feministická filozofia (Jesenková 2022).⁴ Rad ďalších autorov (Parsons, Habermas, Boltanski, Touraine, Honneth) podobne pripisuje zásadnú dôležitosť skúmaniu procesov inštitucionalizovania (a deinštitucionalizovania) ľudských práv a záväzkov ochraňovať pozitívnu slobodu a dôstojnosť všetkých ako centrálnych princípov právnych systémov demokratických spoločností.

Z chápania hodnôt a morálnych noriem ako súčasti širších kooperácií/konfigurácií potom vyplýva, že udržanie či nárast ich významu vo verejnom povedomí a politickom diskurze bude závisieť od ich sústavnej inštitucionálnej, argumentačnej a tiež emocionálnej podpory. Hodnoty, ku ktorým sa hlásime a ktoré vďaka ich legislatívnejmu ukotveniu považujeme za zaručené, si však podľa Joasovej rekonštrukcie genealógie ľudských práv (2013) udržia živý význam len vďaka schopnosti (mnohých) racionálne a zvučne a vytrvalo argumentovať a obhajovať ich dôležitosť a tiež vďaka cirkulovaniu kultúrnych príbehov vo verejnom diskurze, ktoré udržiavajú našu citlivosť voči pošliapavaniu týchto hodnôt.

Cieľom prvej kapitoly bolo teda s pomocou teoreticky blízkych autorov predstaviť východiská skúmania práce s hodnotami a morálkou.

⁴ Prehliadať by sme nemali dostupné nástroje na sémantické analýzy významovej blízkosti slov v rečových korpusoch, k akým patrí napríklad nástroj Semā z dielne Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Nasledujúce dve kapitoly predstavujú prípadové štúdie, ktoré stavajú na týchto teoretických a metodologických východiskách.

Druhá kapitola ***Hodnoty, morálne ozdravenie a súdržnosť v novoročných príhovoroch slovenských a českých prezidentov*** predstavuje výsledky prípadovej štúdie, v ktorej som skúmala novoročné príhovory prednesené v rokoch 1994 až 2024 a v nich predstavy prezidentov⁵ o spoločenskej morálke a súdržnosti spoločnosti. Vychádzam tu z predpokladu, že verejné vystúpenia prezidentov môžeme chápať a skúmať ako pokusy o čo najpresvedčivejšie formulácie myšlienok o najdôležitejších politických otázkach či udalostiach doby. Zámerom bolo ukázať, aké hodnoty prezidenti ako privilegovaní politickí aktéri vyzdvihovali, ako tieto hodnoty legitimovali či autorizovali a tiež aké diagnózy stavu spoločenskej morálky a možností jej ozdravenia ponúkali. Zaujímalo ma, či sa slovenské a české diagnózy a recepty navzájom odlišovali a menili v čase. Súvisiacou témou boli spôsoby, akými sa prezidenti pokúšali vytvárať predstavu o morálnej spolupatričnosti a súdržnosti obyvateľstva krajiny a aké javy označujú za jej narušenie a prejav spoločenskej polarizácie.

Postup a jednotlivé analytické kroky, hľadania odpovedí na tieto otázky predstavujem v príslušnej časti kapitoly pomerne podrobne. V tejto a nasledujúcej prípadovej štúdii som pracovala s kvalitatívnym softvérom Atlas.ti. Tak ako iné kvalitatívne softvéry, ani tento softvér nevyvodzuje a neoveruje závery, ale pomáha sprehľadňovať materiál, vizualizovať niektoré kroky a kontrolovať vlastný postup. Vďaka jednoduchým kvantitatívnym operáciám pomáha brzdiť interpretáčny impresionizmus, ku ktorému môžu zvädzať pôsobivé časti textového či obrazového materiálu.

Kapitola približuje, ako prezidenti Havel aj Kováč v príhovoroch prvých rokov samostatných republík hovoria o morálnej kríze spoločnosti, ktorej však pripisujú odlišné príčiny. Odlišný je aj štýl uvažovania oboch prezidentov. Kováč, a podobne aj ďalší slovenskí

⁵ Pre úspornosť budem používať výraz prezidenti ako generické maskulínium. Keďže s výnimkou niekoľkých kvantitatívnych porovnaní charakteristík príhovorov slovenských a českých prezidentov pracujem väčšinou s ukážkami príhovorov konkrétnych prezidentov, verím, že identita prezidentky Zuzany Čaputovej (2020–2024) nebude generickým maskulínom potlačená či popretá.

prezidenti, má sklon hovoriť o hodnotách skôr všeobecne (typický je abstraktný výraz tradičnej hodnoty), kým Havel volí konkrétny jazyk a uvažuje o rozmanitých súvislostiach medzi ekonomickým životom, morálkou a právom. Úvahy o vzťahu ekonomiky, morálky, práva, spravodlivosti a ľudskej dôstojnosti, aké nájdeme v Havlových príhovoroch, sa u ostatných českých a slovenských prezidentov neobjavujú.

Postupom rokov Havel nazerá na morálne javy v spoločnosti čoraz pesimistickejšie, ale pred českú spoločnosť predostiera otvorenú budúcnosť v otázke možnosti regulovať aj excesy ekonomiky a najmä hromadenie bohatstva *na úkor práva jiných na ľudskú dôstojnosť a život ve spravodlivé spoločnosti a právnym štátě, na úkor obecné kvality života a životního prostředí, na úkor krásy země a jejích sídel, na úkor budoucnosti* (2000).

Uvažovanie prezidentov o hodnotách a morálke sa väčšinou týka individuálnych morálnych javov: oceňovaných individuálnych cností (čestné a férové konanie) a kritizovaných necností (neprajnosť, závišť, chýbajúci zmysel pre občiansku rovnosť, solidaritu a pod.) a v menšej miere amorálností, ktoré majú systémový charakter (deformácie práva, netransparentné rozhodovanie). Na druhej strane všetci slovenskí prezidenti, prinajmenej v určitých rokoch, ukazujú viac či menej otvorene na politickú sféru a vládnutie ako na sféru amorálnych javov.

Havel je tiež jediný prezident, ktorý sa pokúšal legitimovať hodnoty, ktoré považuje za kľúčové pre morálne zdravie spoločnosti. Ako jediný zdôrazňoval zásadný význam princípu rovnosti (teda hodnoty, ktorá v 90. rokoch bola poškvrnená väzbou na komunistický režim a aj v sociologických textoch redukovaná na rovnostárstvo či nivelizačné praktiky). Tento princíp legitimuje väzbou na najvyšší princíp úcty ku každej ľudskej bytosti vyplývajúci z faktu, že všetci vďačíme za svoj život „*tomu istému zázraku stvorenia alebo ako to kto chápe a nazýva*“. Havel ide ďalej a hodnotu ľudskej dôstojnosti dokonca považuje za základ všetkých „osvedčených princípov“ nielen demokracie a občianskej solidarity, ale dokonca aj trhovej ekonomiky (1995).

Klaus témy spoločenského dobra, hodnôt a morálky nespája s ekonomikou či prosperitou (čo robia niektorí slovenskí prezidenti)

a ani s úlohou štátu. Jeho chápanie spoločnosti „my“ je prísne individualistické s dôrazom na slobodu jednotlivcov. Podobne úsporne sa morálnym otázkam venuje aj Zeman. Na rozdiel od Havla a tiež slovenských prezidentov, pre ktorých sú hodnoty a morálka javom, ktorý by mal zjednocovať a zastrešovať všetky sféry života spoločnosti, Klaus a Zeman situujú morálne otázky do sféry medzilľudských vzťahov a oblasti ako ekonomika, právo a verejná správa posudzujú podľa ich vlastných normatívnych kritérií.

Osobitnou osou analýzy bolo pripisovanie zodpovednosti za nežiaduci stav spoločenskej morálky. Prezidenti tu podobne ako pri téme spoločenskej súdržnosti či obrany demokracie (pozri Kusá 2025) kladú zodpovednosť na plecia všetkých spoluobčanov a touto spoločnou úlohou sa ich pokúšajú zjednocovať. Kováč v roku 1997 spoluobčanov vyzýva k záväzku (*slúbme si*) prebúdzat' v sebe „driemajúcu ľudskosť“ a závažnosť a slávnosť tohto aktu zdôrazňuje použitím náboženskej či cirkevnej metaforu (*oltár zmierenia*). V príhovore roku 1998 podporuje svoju diagnózu potreby ozdraviť spoločenskú morálku aj cirkevnými autoritami. Odvolávka na pastierske listy *otcov* biskupov napovedá, že Kováčove výzvy obrátiť sa k prameňom duchovného a morálneho obrodzenia sa týkajú ich inštitucionalizovanej formy – účasti na cirkevnom náboženskom živote.

Cirkevnú podporu jeho iniciatíve veľkého národného zmierenia oceňoval aj Rudolf Schuster, keď v roku 2001 referuje, ako jeho iniciatíva vyvrcholila celonárodnou púťou politických predstaviteľov do Vatikánu. Aj táto udalosť mohla na Slovensku posilniť identitu cirkvi ako schopnej (či dokonca nezastupiteľnej) pri úlohe ozdravovať spoločenskú morálku či minimálne vykonávať rituály ozdravovania. Neprítomnosť spájania cirkvi a náboženstva s morálnymi témami české prezidentské príhovory výrazne odlišuje od príhovorov slovenských prezidentov.

Slovenskí prezidenti občianstvu pripomínajú, že udržiavanie žiaducich hodnôt a spoločenskej morálky je nekončiaci sa proces, *trvalá práca* (Kiska), pričom na účasť v nej *povolávajú všetkých* (Kováč). Havel rozhodujúcu úlohu udržiavania mravného vedomia a cítienia pripisuje *občianskej spoločnosti* (2001) a legitimovaniu občianskej spoločnosti ako nenahraditeľnej zložke demokratických spoločností

a významného spoločenského aktéra venuje značný priestor vo viacerých príhovoroch.

Nie všetky pasáže z prezidentských príhovorov, ktoré som kategorizovala ako patriace k téme sociálnej súdržnosti, je možné analyzovať podľa otázok, ktoré sú v tejto súvislosti relevantné (teda podľa dôrazu na rovinu medziľudských interakcií alebo systémovú rovinu či podľa dôrazu na to, že obyvateľstvo majú zjednocovať spoločné hodnoty alebo že základné je akceptovať pravidlá spolupráce či už v medziosobnom styku, alebo medzi sektormi spoločenského života). Metaforické alebo obradné vyjadrovanie o spolunažívaní obyvateľstva viacerých (najmä slovenských) prezidentov komplikuje výklad ich tvrdení.

Viacerí prezidenti vyslovujú želanie zlepšiť medziľudské vzťahy v spoločnosti spolu s diagnózou ich nedobrého stavu. V kapitole uvidíme, že diagnózy podobné dnešnému už takmer klišé konštatovaniu o polarizovanej slovenskej spoločnosti opakujú slovenskí aj českí prezidenti už desaťročia. Apely na zlepšovanie medziľudských vzťahov spájajú s viac či menej explicitnou predstavou, že sociálna súdržnosť zásadne závisí od spolupatričnosti, žičlivosti, láskavosti, ľudskosti, ochoty spolupracovať a pomáhať si v každodenných interakciách všetkých ľudí. Teda s predstavou, že kvalita spoločenskej súdržnosti má korene v mikrorovine každodenných vzťahov, odkiaľ prerastá do všetkých rovín či sektorov spoločenského života.

Prezidenti ako privilegovaní pozorovatelia komplexností spravovania spoločnosti zahrnujú do svojich úvah o podmienkach spoločenskej súdržnosti aj oblasti, ktoré stoja mimo skúsenosti bežných občanov a predstavujú svoj expertný pohľad na spravovanie verejných vecí a jeho možné zlepšenia. Kým Havel vyzdvihuje úlohu práva a navrhuje niekoľko spôsobov, ako zvýšiť úctu k právu a spevniť jeho morálne základy, Schuster (opakovane) hovorí o potrebe vízie o prioritách spoločnosti a do jej prípravy a diskusie pozýva odborníkov aj širokú verejnosť. Gašparovič obhajuje sociálne funkcie štátu v metafore štátu ako rodiny, ktorá vo sviatočné dni prestiera aj pre neznámych. Jeho slová, že dobrého a fungujúceho štátu nie je nikdy dosť, zneli provokujúco po rokoch kvázi expertného nástojenia na *čo najmenej štátu*.

Na existujúce sociálne nerovnosti ako možné ohrozenie spoločenskej súdržnosti poukazujú len niektorí slovenskí prezidenti. O nerovnostiach a ťažkej životnej situácii obyvateľstva hovorili varovne Schuster a Gašparovič, Kiska poukazuje na bezvýchodnú situáciu detí, ktoré sa narodili do biednych pomerov, na citlivosť a podporu znevýhodnených vyzývala Čaputová. O ťažkej životnej situácii niektorých kategórií obyvateľstva hovoria aj českí prezidenti, no sociálne rozdiely neberú ako systémovú záležitosť, ale ako efekt životnej situácie, staroby, choroby a podobne. Takéto situácie majú byť predmetom aj občianskej solidarity.

Hlavným zistením prípadovej štúdie je, že s výnimkou Václava Havla prezidenti pri uvažovaní o hodnotách a morálnych princípoch neriešili otázky ich legitimovania či ďalšieho autorizovania a s ich záväznosťou narábali ako so samozrejmosťou. Ako som už spomenula, jedine Havel v príhovoroch rozvíjal úvahy o metafyzicky zdôvodnenej najvyššej hodnote dôstojnosti a rovnosti všetkých ľudí, ktorá je (mala by byť) východiskom všetkých ďalších hodnôt a noriem vo všetkých oblastiach života spoločnosti. Jeho úvahy sú blízke Parsonsovej koncepcii stabilného societálneho spoločenstva, ale aj Sartrovej idei rešpektovania slobody všetkých ľudských bytostí.

Spôsob legitimovania morálnych záväzkov ostatných prezidentov je menej artikulovaný alebo nejasný. Klaus a Zeman sa zjavne a samozrejým spôsobom (teda bez zdôvodňovania) prikláňajú k princípu slobodných a racionálnych ľudských bytostí. Kováč, Schuster a Gašparovič odkazujú všeobecne a nekonkrétne na *tradičné a duchovné hodnoty legitimizované „vekmí“* a tým, že pomáhali prežiť našim predkom. Kiska a Čaputová odkazujú, podobne samozrejme, na existenciu uznaných všeludských hodnôt a princípov, ktoré stoja za normou každodennej ohľaduplnosti a starostlivosti o druhých. Čaputová v poslednom príhovore autorizuje tieto princípy členstvom nás všetkých v *spoločnej ľudskej rodine* a cestu k morálnemu ozdraveniu spoločnosti vidí cez hlbšiu reflexiu tohto základu spolupatričnosti. Možno teda zhrnúť, že hoci (najmä slovenskí) prezidenti pomerne často hovoria o dôležitosti spoločných hodnôt, zdôvodňovaní ich dôležitosti, ktoré je podľa Joasa jedným z prameňov udržania ich životaschopnosti, sa venujú len okrajovo.

Tretia kapitola ***Spory o hodnoty a práva*** stavia na analýze parlamentnej debaty o správe o činnosti verejnej ochrankyne práv (ďalej

VOP) za rok 2019, ktorú poslanci novozvolenej národnej rady odmietli v r. 2020 vziať na vedomie. Zameriava sa na diskurzívny zápas o definovanie a redefinovanie otázok, ktoré riešila verejná ochrankyňa vo svojej správe, prioritne na zápas o zmenu pohľadu na otázky reprodukčných práv a prístupnosti adopčného procesu pre osvojiteľov jednotlivcov či páry rovnakého pohlavia.

Kapitolu otvám priblížením globálneho šírenia diskurzu *kultúrnych vojen a politiky morálnosti*. Ozrejmuje, že argumenty, ktoré odznievali v rozprave na obhajobu ochrany života od počatia či degradovanie autority medzinárodných ľudskoprávných organizácií, nie sú slovenským špecifikom, ale čerpajú z globálne šírených zdrojov. Nasleduje časť venovaná poučeniu z odbornej literatúry o skúmaní politického diskurzu a argumentácie podľa princípov *symetrického prístupu* a odporúčaní autorov ako Latour (2000), Potter (1997) a ďalší zdržať sa preberania zaužívaných vysvetlení a nenechať sa kooptovať jednou stranou sporu a namiesto toho hľadať odpoveď na otázky: *Ktoré tvrdenia sa v danom prostredí a v danom čase prijímajú ako pravdepodobné či presvedčivé a ktoré nie? Aké charakteristiky majú „sociálne úspešné“ výpovede? Ako (a čím) sa dosahuje ich presvedčivosť?*

Okrem správy o činnosti VOP a jej úvodného vystúpenia som analyzovala 131 vystúpení poslancov (vystúpení v rozprave, vystúpení formou faktických poznámok a reakcie vystupujúcich na faktické poznámky). Ich obsah som kategorizovala podľa tematického zamerania vystúpenia alebo jeho častí (odsekov, pasáží prepisov textu); podľa spôsobu legitimovania vlastného stanoviska v predmetnej otázke, podľa spôsobu spochybňovania argumentov názorového protivníka a podľa zamerania na podporu argumentov VOP alebo argumentov jej podporovateľov alebo na ich kritiku. V ďalšej etape analýzy som k takto kódovaným častiam pridávala aj kód podľa hlasovania poslanca/poslankyne o návrhu uznesenia k správe.

Správa VOP má široký záber a rieši mnoho rôznorodých situácií. Jej zistenia sú autorizované odkazmi na medzinárodné dohovory a inštitúcie, prípadne na zisťovanie aktivistov či individuálne prežívanie ujmy. Počas dvoch dní 45 poslancov vo svojich vystúpeniach prednieslo 92 výhrad (kritických argumentov) k správe VOP a len 18 argumentov na jej podporu. Podporovatelia VOP sa väčšmi ako na obhajobu správy sústredili na kritiku a diskvalifikáciu názorov

jej odporcov (46 argumentov). Najväčší počet argumentov sa týkal témy reprodukčných práv/práv ochrany života od počatia, používania jazyka a adopcií detí pámi rovnakého pohlavia a transrodových osôb.

V debate išlo nezriedka o diskvalifikáciu kritikov ako osôb, či pre ich minulosť, rétorický štýl alebo pre neobratné štruktúrovanie vystúpenia. Podporovatelia VOP si v tomto diskurzívnom zápase zvolili ľahšiu cestu: namiesto polemiky s argumentmi súperov zvolili znížovanie dôveryhodnosti osôb, ktoré argumenty predniesli. Obdobne postupovali aj kritici VOP, napr. označovaním medzinárodných organizácií, ktorých názorom VOP podopierala svoje stanovisko, za neomarxistické.

Analýza vystúpení poslancov ukázala, že politická rozprava o morálnych témach – politika morálky – je zjavne aj zápasom o jazyk, o pomenovanie vecí tak, aby bol morálny problém zreteľný. Poznatky o moci deskripcií a interpretácií nie sú výsadou analytikov diskurzu, ale bežným praktickým poznaním profesionálov, ktorí pracujú so slovami. Ak niektorí (Marcinková) si uvedomujú, že záleží na tom, ako sa opíše určitý spoločenský jav a aké to má dôsledky pre podporu jeho riešenia alebo odpor k nemu, väčšina kritikov VOP vyhlasovala svoj opis situácie za *odraz reality* a jazyk VOP označovala za jej *ideologické zastieranie*.

Porovnávanie zdrojov legitimovania či autorizovania argumentov podporovateľov a odporcov VOP ukazuje výrazné rozdiely v počte a štruktúre legitimačných zdrojov. Po zohľadnení odlišného počtu vystúpení odporcov a podporovateľov VOP vidíme, že obe kategórie poslancov svoje stanoviská najčastejšie legitimujú a stanoviská politických súperov zbavujú legitimacy odvolávaním sa na ľudské práva a legislatívu, na štatistické a vedecké fakty, na hodnoty, morálku a svedomie a na medzinárodné dohovory a organizácie. Táto podobnosť je však zdanlivá: odporcovia a podporovatelia VOP sa neodvolávajú na tie isté štatistiky a fakty, neodvolávajú sa na rovnaké hodnoty a ani na rovnaké subjekty ľudských práv. Poslanci stavajúci sa na stranu ochrany života sa odvolávali najmä na ľudské práva počatého dieťaťa, na utrpenie ukončovania života ľudského plodu a morálne záväzky. Odvolávanie na kresťanstvo či príslušnosť k viere bolo pri tejto téme veľmi zriedkavé (objavovalo sa väčšmi pri téme adopcií, LGBT+ párov a transrodových osôb a v súvislosti

s odkazovaním na národnú legislatívu a jej hodnotové zakotvenie). Viacerí poslanci kritizovali VOP z pozície poslaneckého zboru NR SR ako hlavného zdroja legitimacy, ktorého rozhodnutia VOP nemá právo kritizovať.

Na kresťanstvo a príslušnosť k cirkvi ako legitimačný zdroj poslanci častejšie odkazovali v etape, v ktorej už bolo jasné rozdelenie poslaneckého zboru na konzervatívnu a liberálnu časť, ktoré zasahovalo tak koalíciu, ako opozíciu. Toto rozdelenie upevňovali jeho charakteristiky ako „stojaci na strane života a stojaci na strane smrti“. Pre hlasovanie časti poslancov o uznesení k tlačí č. 23 alebo ich účasť na ňom mohla byť zlomovým bodom aj poznámka kolegu, že verejným činiteľom za obhajobu reprodukčných práv hrozí exkomunikácia z katolíckej cirkvi. Takéto nepísané pravidlo môže vysvetľovať, prečo v rozprave chýbali vystúpenia obhajujúce právo žien rozhodnúť o ukončení tehotenstva a prečo sa poslanci namiesto toho zameriavalí na kritiku argumentov obhajcov ochrany života od počatia či na spochybňovanie ich hodnovernosti ako osôb.

Pri téme LGBT+ adopcií a rodovej tranzície boli argumentácie podporovateľov a odporcov správy o činnosti VOP oveľa vyvázenejšie ako v diskusii o ochrane života od počatia verzus reprodukčné práva. Pri témach adopcií pámi rovnakého pohlavia a situácie transrodových osôb podporovatelia návrhov VOP častejšie ako ich odporcovia autorizujú svoje argumenty ľudskými právami a morálkou a hodnotami. Používajú tiež ilustračné príbehy na vyvolanie empatie a citového prežívania.

Dôležitým zdrojom legitimovania argumentov bola pre poslancov ústava a slovenská legislatíva. Argumentovanie odkazom na tento zdroj legitimacy slúžilo dokonca aj na spochybňovanie kompetencií VOP zastávať svoj úrad. Zároveň ním poslanci zdôvodňovali vlastné odmietavé stanovisko k správe VOP. Odkazy na právo a ústavu ako na autorizačný zdroj sa v argumentoch poslancov prepájajú s odkazom na hodnoty a tiež na národnú a kresťanskú identitu, ktorej súčasťou sú vyzdvihované hodnoty. Konzervatívne prajná atmosféra počas rokovania povzbudzovala poslancov, aby sa hlásili ku kresťanskej identite a nebáli sa jej dať pri téme ako napr. rodové tranzície rovnakú váhu, akú má medicínske vzdelanie.

Správa o činnosti VOP nie je z pohľadu rozhodovacích kompetencií parlamentu významným dokumentom. Berie sa len na vedomie, hlasovanie za alebo proti nemá dôsledky či záväznosť pre stanovisko k odporúčaniam, ktoré správa VOP obsahuje. Je možné, že to bol dôvod, prečo sa časti poslancov mohla zdať neefektívne míňať čas a energiu na prípravu vystúpenia. Druhou možnosťou je, že časť poslancov podporujúcich VOP postupovala podľa v tom čase platného mediálneho vzoru – nepúšťať sa do diskusií s „nimi“. Toto trestanie mlčaním sa však nedá rozoznať od nedostatku argumentov. Analýzou rozpravy sa nedá objasniť pasivita časti poslancov, ktorí mohli, ale nevystúpili na obhajobu stanovísk VOP, a tým, že sa zdržali hlasovania, prispeli k nevzatiu správy na vedomie.

Zdržanie sa a hlasovanie proti uzneseniu môže byť aj dôsledkom disciplinujúceho vystúpenia poslanca, ktorý ostatných poslancov upozorňoval (varoval) na existenciu úzu exkomunikovať z katolíckej cirkvi verejných činiteľov, ktorí sa vyslovia v prospech zachovania či rozšírenia reprodukčných práv. To, že na Slovensku by takéto akty mohli vážne poškodiť povesť politika a jeho politickú kariéru, môže byť ďalším dôvodom podriadenia sa väčšinovému názoru v skúmanom prípade, ako aj v súčasných politických rozhodnutiach.

1. KAPITOLA

HODNOTY, MORÁLKA A POLITICKÝ DISKURZ

Cieľom tejto kapitoly je aspoň rámcovo predstaviť rozsiahlu oblasť výskumu hodnôt a morálky s jej rozmanitými východiskami a metodológiami a nadväzne nato priblížiť rámec môjho skúmania „sociálneho života“ hodnôt v jednej sfére spoločenského života, v ktorej je základným nástrojom pôsobenia jazyk – reč, v politickom diskurze a v práci politikov. Časť hodnôt, ku ktorým sa hlásime, sa viaže na naše spolužitie s inými, „na spolupracujúcu komunikačnú prax, v ktorej je nutné mať morálne starosti o záujmy druhých“ (Habermas 1998: 22). Preto venujem priestor sociologickému uvažovaniu o vzťahoch hodnôt, morálnych noriem a politického diskurzu.

Opieram sa pritom aj o viaceré teoretické a prehľadové práce autorov, ktorí sa usilovali usporiadať výskumné pole a premýšľať o nejednoduchých vzťahoch hodnôt, morálky a ľudskej činnosti. Dôležitú sprievodcovskú podporu mi poskytla práca Libora Prudkého (2008), Daniela Chernilla (2017), Mareka Nemeckého (2015) a ďalších. Literatúra, z ktorej v tejto kapitole a v práci čerpám, prezrádza, že ku skúmaniu hodnôt pristupujem spôsobom, ktorý je blízky pragmatickej tradícii, z ktorej vyrastajú viaceré sociologické perspektívy relevantné v kvalitatívnom skúmaní, a tiež staviam na poučení z neskorého Wittgensteina (1979/1953), že *porozumenie významu „vecí“ sa preukazuje v jej používaní*. Zaujíam sa o to, ako, v akých situáciách a pri riešení akých problémov sa ľudia, v tomto prípade politici, odvolávajú na hodnoty, argumentujú hodnotami a tiež, čo prispieva k tomu, že určité hodnoty sa považujú za základné a záväzky za neporušiteľné.

Hodnoty – definičné úsilia

Povedať, že niečo je pre nás hodnotou, znamená, že je to pre nás v nejakom zmysle dôležité. Libor Prudký (2008) sa prikláňa ku klasickej Kluckhohnovej antropologickej definícii hodnoty: „*Hodnota je explicitný či implicitný pojem žiaduceho, príznačný pre jednotlivca alebo pre charakteristiku skupiny, ktorý ovplyvňuje výber z možných spôsobov, prostriedkov a cieľov konania.*“ (Kluckhohn 1951: 395) Nadväzne na túto definíciu chápe hodnoty napríklad Loek Halman, významný autor výskumu európskych hodnôt (EVS). Hodnoty považuje za hlavné usmernenia v živote ľudí: „*Sú hlboko zakorenené dispozície, orientácie alebo motívy, ktoré vedú ľudí ku konaniu alebo správaniu určitým spôsobom. Predpokladá sa, že sú zložitejšie, základnejšie a trvalejšie ako postoje, názory a preferencie.*“ (2001: 1)

Povedané jednoducho, hodnotami sú pre ľudí (jednotlivcov, spoločenskú a ich inštitúcie) *situácie či stavy, ktoré považujú za žiaduce a hodné¹ snaženia*. Vo východiskách viacerých medzinárodných komparatívnych výskumov hodnotových orientácií môžeme nájsť obdobu takéhoto chápania hodnôt. Vymedzenia hodnôt, ktorých prítomnosť a intenzitu vzťahu k nim zisťujú, vychádzajú z koncepcií základných životných potrieb, ktorým sa budem venovať neskôr.

Podobne znie aj definícia hodnôt, ktorú podáva vo svojom poslednom diele Talcott Parsons. Podľa tohto už klasického sociologického autora hodnoty môžeme chápať ako „*kultúrne formátovaný (patterned) spôsob orientácie jedného či viacerých aktérov k objektu či triede objektov v situácii a/alebo v prostredí, v ktorom konajú*“. V porovnaní s uvedenou Halmanovou definíciou Parsons nehovorí o „hlbokom zakorenení“, ale o kultúrnom formátovaní/vzorovaní toho čo je žiaduce. Sociologicky najdôležitejšie je však jeho zdôrazňovanie, že hodnota je spôsob *vzťahu* medzi aktérmi a objektmi a nedá sa dediť či osvojovať samostatne (2017: 141).

Tento vzťahový pohľad na hodnoty, ktorý okrem žiaducich objektov na uspokojenie našich potrieb zohľadňuje aj to, že naše snaženia sa

¹ Podľa Stručného etymologického slovníka slovenčiny (Králík 2015: 201-202) je slovo *hodnota* odvodené od výrazu *hodiť sa* (goditi), ktorého používanie vo význame „vyhovovať, spĺňať kritérium“ je dokumentované od 15. storočia.

vždy týkajú aj druhých ľudí a majú pre ne dôsledky, prepája skúmanie hodnôt so skúmaním morálky v sociálnom živote.² V takejto perspektíve hodnoty nezohrávajú kľúčovú úlohu len pri vysvetľovaní stability očakávaní aktérov, ale sa pokladajú za ideálny normatívny spôsob koordinácie slobodných aktérov (Nemecký 2015).³ Hodnoty ako súčasť morálky vymedzuje aj Martin Hájek. Jej funkciu vidí v usmerňovaní spôsobov správania a myslenia a v dávaní návodov, ako porozumieť správaniu ostatných a ako vyjadriť svoje členstvo v skupine alebo v kategórii, ak nechceme, aby naše členstvo bolo spochybňované (2012: 73).

Hodnoty sú *spojené s emóciami*, pretože prežívanie žiaducich situácií, stavov prináša uspokojenie a napĺňa šťastím a naopak, ohrozenie prístupu k nim či ich zneuctenie nás rozhorčuje a poníža. Jeffrey Alexander preto považuje za produktívne chápať morálku nielen ako normatívny poriadok, ale ako určitý druh jazyka, ako kultúrny znakový systém. Binárna logika, rozlišovanie dobrého a zlého a ich vzájomné vymedzovanie, je podľa neho typickým znakom morálneho hovoru (2006). V Alexandrovom konštatovaní, že znakovito binárne chápanie morálky mobilizuje morálne emócie a dovoľuje vidieť, že prežívanie vzájomnosti často získava energiu aj z poškvŕňovania iných ako „nie posvätných“ (Alexander 2014: 307), môžeme vidieť jasný odkaz na Émila Durkheima, ku ktorého myšlienkam sa ešte vrátim.

² Začlenenie morálneho rozmeru do koncepcie spoločenského konania (ktoré Max Weber definuje ako konanie zohľadňujúce druhých) odlišuje Parsonsovu koncepciu konania od utilitaristických koncepcií, ktoré konanie skúmajú len v schéme cieľ – prostriedky (prostredie). Výborný rozbor Parsonsovej kritiky utilitarizmu pozri v Nemecký (2015).

³ Adjektívum *slobodný* je potrebné zvlášť zdôrazniť. Podľa Jurgena Habermasa, ktorého myšlienkam sa ešte budem venovať, slobodný príklon vyžaduje špeciálne pravidlá zvažovania dôsledkov noriem a pravidiel, ktoré by z týchto hodnôt mali vyplývať ako záväzné pre všetkých členov. Koordinácia prostredníctvom spoločných hodnôt sa ponúka ako riešenie problému poriadku len v spoločnosti, ktorá zo zvažovania pravidiel nevylučuje žiadnu skupinu.

Teoretické východiská meraní hodnôt

Najprv však začnem od autorov a výskumov, ktoré spoluutvárajú bežné chápanie hodnôt. Bude to stručné predstavenie, pretože viaceré práce ponúkajú prehľad ich teoretických a metodologických prístupov ku skúmaniu hodnôt. Jednou z nich, ktorá poskytuje výbornú orientáciu vo výskumnom poli, je kniha Libora Prudkého *Inventura hodnot* (2008). Systematicky predstavuje teoretické východiská a metodologické postupy a približuje, že hodnoty možno skúmať a „merať“ rôznymi spôsobmi, pričom informuje o ich výhodách a nevýhodách. Hodnoty sú vysledovateľné analýzou dokumentov, ako sú zákony⁴, krásna literatúra⁵, mediálne články a televízne sitkomy, ďalej tiež pozorovaním skutočného správania vrátane pozorovania rozpráv v parlamente či verejných rečí politikov a – a to je asi najznámejší spôsob – prostredníctvom štandardizovaných dotazníkov a kladením otázok ľuďom.

Najrozšírenejším a najznámejším spôsobom skúmania hodnôt sú veľké reprezentatívne dotazníkové zisťovania, v ktorých respondenti vyjadrujú mieru svojho príklonu k určitým hodnotám (alebo výrokom, ktoré sú z týchto hodnôt odvodené), k hodnotovým dilemám, či vyberajú si zo zoznamu hodnôt tie, ktoré považujú za najdôležitejšie, napríklad vo výchove detí (Rabušic a kol. 2019). Takéto výskumy, ak sa opakujú v čase a robia sa súbežne v spoločnostiach viacerých štátov, nám poskytujú solídny obraz zmien v príklone obyvateľstva k rôznym hodnotám a princípom. Slabšie je to však s objasňovaním, ako a za akých podmienok takéto zmeny nastávajú.

Prudký postupne predstavuje koncepcie významných empirických výskumníkov hodnôt, akými sú Geerd Hofstede, Ronald Inglehart, iniciátor výskumu svetových hodnôt (WVS) a tiež výskumu európskych hodnôt (EVS), a Shalom H. Schwartz. Títo bádatelia pracujú s veľkými dátovými súbormi a formulujú závery o podmienkach zmien hodnotových orientácií a/alebo o hodnotových štruktúrach celých

⁴ Pripomeňme, že Émile Durkheim (1926) označil právo za „najlepšie pozorovateľnú formu mravnosti“.

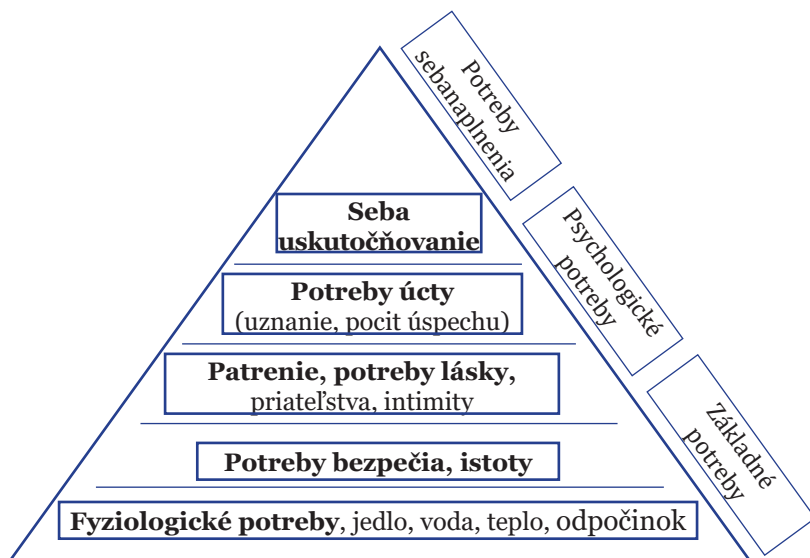
⁵ Príkladom je dielo filozofa Bieriho (2017), ktorý skúma chápanie ľudskej dôstojnosti v divadelných hrách takých autorov, ako Shakespeare, Durrenmat či Sartre.

spoločností či dokonca civilizačných zón. Teoretické východiská zisťovania hodnotových orientácií EVS a European Social Survey (ESS) sa opierajú o koncepcie Ingleharta a Shaloma Schwartza. Obaja autori pracujú s „materialistickým“ predpokladom o súvislosti hodnôt a životných podmienok a hodnoty spájajú s *individuálnymi* životnými potrebami, presnejšie, so želanými stavmi ich uspokojenia, ktoré potrebujeme na prežívanie spokojnosti či šťastia. Schwartz vo svojej teórii základných ľudských hodnôt (2012) vychádza z predpokladu, že ľudia ako sociálne bytosti majú univerzálne základné potreby a hodnoty sú artikuláciami týchto potrieb. Inglehart v známej koncepcii hodnotovej zmeny (1971; 1997) taktiež vychádza z predstavy o univerzálnosti základných potrieb a na ne naviazaných hodnôt, ktoré rozdeľuje na *materiálne* (existenčné potreby spojené s fyzickým prežitím vrátane potreby bezpečia, predvídateľnosti) a *postmateriálne* (sebarealizačné potreby). Priorizovanie jedného alebo druhého typu hodnôt súvisí podľa neho s kvalitou životných podmienok a mierou odbremenenia populácie od starosti o existenčné potreby. Hodnotám a morálke sa tak viac či menej implicitne pripisuje adaptačná funkcia – prispôsobovanie sa meniacim sa podmienkam života.⁶

Inglehart a Schwartz vo svojich koncepciách nadväzujú na Maslowovu teóriu a rozvoja osobnosti (1954), ktorej súčasťou je známy model hierarchického usporiadania základných potrieb (obrázok č. 1). Hierarchické usporiadanie potrieb v Maslowovom modeli zohľadňuje rozsiahle poznanie, že ľudské bytosti sa môžu posunúť k plnohodnotnému osobnostnému rozvoju a sebarealizácii *až potom*, čo majú uspokojené základné existenčné potreby a psychologické potreby. „Rozvoj sebauskutočňovania a plnej ľudskosti“ je podľa Maslowa možný prostredníctvom zložitej hierarchie „dobrých podmienok“ (1954: xxvi).

⁶ V bežnom výklade takéhoto chápania morálky ako nástroja, ktorý pomáha členom spoločnosti prispôsobovať sa meniacim sa podmienkam, morálka podľa Andersena vystupuje ako svojho druhu neviditeľná ruka zaisťujúca stabilitu a integritu spoločnosti (Andersen 1990: 324).

Obrázok č. 1: Schematické zobrazenie hierarchie ľudských potrieb podľa A. Maslowa (1954)

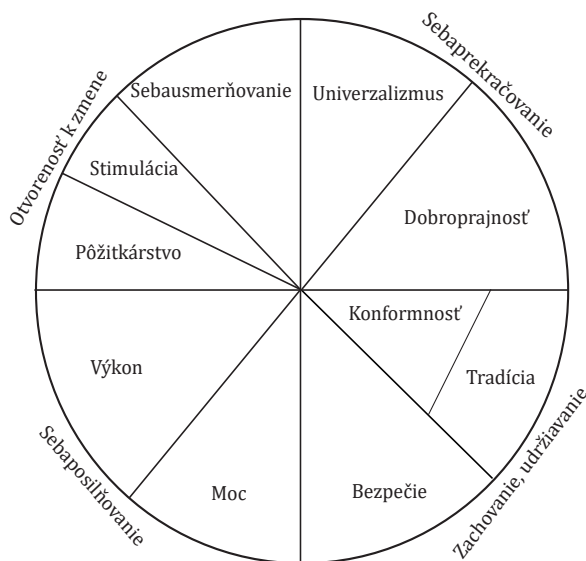
Maslowova pyramída potrieb býva interpretovaná zjednodušene. Schémy, a to sa týka aj neskôr uvádzaného Schwartzovho modelu, zavádzajú. Pyramída nemá podľa Maslowa naznačovať, že ľudia s nespokojenými psychickými či fyzickými potrebami nemôžu pociťovať a naplňovať potrebu uznania či potrebu slobodného sebauskutočňovania. Ak sú pohltení starosťou o základné prežitie, táto potreba sa môže situačne dostávať do úzadia, ale nemizne. Maslow tvrdí len to, že *skutočne slobodné* sebauskutočňovanie predpokladá uspokojenie existenčných podmienok, v prvom rade bezpečia (tamže: 45).⁷

⁷ Výskumy v rámci symbolicko-interakcionistickej a pragmatistickej tradície rozporovali predstavy o kontradiktickom usporiadaní základných ľudských potrieb, teda *bud'* – *alebo* príklone k hodnotám. Goffman v prácach *Prezentácia ja*, *Azyly*, *Stigma* (1959, 1963, 1978) a v ďalších prácach dokumentuje, že starosť o sebaúctu, osobnú dôstojnosť je permanentná, základná a vlastná každej ľudskej bytosti bez ohľadu na pôvod, výšku vzdelania či vek. Zistenia Gecasa (1989) a iných vrátane nášho výskumu (Kusá – Orišková – Konečná 2023) podporujú závery, že na tzv. vyšších potrebách a hodnotách, teda na osobnej dôstojnosti a autonómnom konaní, záleží ľuďom aj vtedy, keď zápasia s existenčnými problémami.

Podobne Inglehart v teórii modernizácie predpokladá, že *postmateriálne* hodnoty, teda záujem o situáciu druhých, o otázky slobody, občianskej účasti a sebarealizácie, sa v spoločnostiach *neobjavujú ale len rozširujú v masovom meradle* (s určitým časovým oneskorením) až po zlepšovaní materiálnych podmienok obyvateľov a ich ekonomického a sociálneho bezpečia.

Nielen vizualizácie modelov, ale aj zámer porovnávať hodnoty veľkých súborov populácie vedú k zjednodušeniam, ktoré sa premietajú do konštrukcií škál či dilematických formulácií otázok a ešte vo väčšej miere do interpretácií zistení. Napríklad veľký podiel odpovedí, ktoré pri otázke o najdôležitejších úlohách štátu z ponúkaných možností ako odpoveď vyzdvihujú úlohu zabezpečiť stabilitu cien alebo udržanie poriadku v štáte, sa interpretuje ako znepokojujúci fakt, že tomuto podielu odpovedajúcich nezáleží na slobode prejavu či na možnosti hovoriť do vecí verejných.

Obrázok. č. 2: Teoretický model vzťahov medzi desiatimi motivačnými typmi hodnôt (Schwartz 2012: 9)

K podobným interpretačným zjednodušeniam a chápaniam „vyšších“ a „nižších“ potrieb a hodnôt dichotomicky „bud’ – alebo“ zvädza aj vizualizácia teoretického modelu základných sociálnych potrieb Shaloma Schwartza (2012). Schwartzov kruhový model (obrázok č. 2) naznačuje určité napätie či konflikt medzi oproti sebe stojacími hodnotami a hodnotovými typmi. Zvädza k výkladu, že napr. potreby bezpečia a stability a sebarealizačné potreby sú protikladné a nezlučiteľné hodnoty a ten, kto sa prihlasuje k obom, trpí narušením logického úsudku.

Takéto bud’ – alebo nazerania na určité hodnoty a princípy a s nimi spojené zjednodušenia sú ťažko udržateľné pri výskume konkrétnych prostredí a skupín. Pri interpretácii zistení výskumov porovnávajúcich veľké kolektivity osôb z rôznych krajín či kontinentov nám však obvykle neprekážajú. V takých prípadoch sa zistenia, že veľké podiely respondentov súčasne preferujú hodnoty slobody aj bezpečia, označujú za „kognitívno-emocionálnu dezorientovanosť“ či „haváriu“ (Krivý 1994).

Za takýmito interpretáciami často stojí metafora správne fungujúcej ľudskej mysle ako riadenej princípmi, ktoré zaisťujú jej koherenciu a nepripúšťajú vylučujúce sa veci a princípy. Podobné predstavy sa dajú rozpoznať v Hofstedeho (2001) koncepcii hodnôt ako regulátorov ľudskeho správania a „softvéru ľudskej mysle“. Prudký koncepciu tohto významného psychológa podrobne predstavuje a upozorňuje na jeho chápanie, podľa ktorého sa špecifické hodnoty pre rôzne kultúry prepájajú do „mentálnych programov“ či „softvérov“ ľudskej mysle. Hofstede uznáva, že fungovanie týchto „softvérov“ môžeme skúmať len prostredníctvom vonkajších výstupov, teda prostredníctvom skutkov a slov. To však neuberá jeho skúmaniu hodnôt, ktoré odhliada od konkrétnych situácií, podmienok a možností konania a vychádza výhradne z odpovedí na dotazník, na medzinárodnej popularite. Stretáva sa však aj s kritikou pre podporu rôznych kultúrnych stereotypov, chápanie ľudí ako „kultúrne nadrogovaných“ a ignorovanie tautologickosti jeho záverov.⁸

⁸ Podľa Raymonda Boudona je tautologické každé skúmanie, ktoré „stav mysle“, tu hodnoty, dokazuje na základe verbálnych tvrdení a verbálne tvrdenia vysvetľuje na základe stavu mysle, tu v nej prítomných hodnôt.

Teoretické skúmanie spoločenských funkcií hodnôt a morálky

Prudký v spomínanej práci (2004) predstavuje rôzne typy spoločenskovedného uvažovania o funkciách hodnôt a ich začlenení spoločenského konania, z ktorých potom vyplývajú aj rôzne druhy skúmania hodnôt: hodnoty sa skúmajú ako motivačná schéma, ako nástroje prihlasovania sa ku skupine a identifikácie so skupinou a ako zdroj spoločenskej a kultúrnej súdržnosti. Aj ja tu, opäť len stručne, priblížim koncepcie spoločenských vedcov, ktorí azda najviac ovplyvnili súčasné uvažovanie o mieste a funkciách hodnôt a morálky v spoločenskom živote (a tiež v živote jednotlivcov).

Pri téme hodnôt sa nedá obísť koncepcia Talcotta Parsonsa, v ktorej hodnoty a normy správania, teda kultúrny systém, zohrávajú dôležitú a možno hlavnú úlohu vo fungovaní sociálnych interakcií a tiež v chápaní seba ako osobnosti.⁹ Cenný výklad Parsonsovej koncepcie prináša Heine Andersen v štúdiu, v ktorej porovnával miesto morálnych teórií v troch významných sociologických teóriách dvadsiateho storočia: okrem Parsonsovho štruktúrneho funkcionalizmu aj v analytickom marxizme a Habermasovej diskurzívnej etike (1990), ktorú si tiež pripomenieme.

Andersen zdôrazňuje, že raný Parsons vytváral svoju teóriu spoločenského konania (1937), v ktorej sú morálka, hodnoty a morálne normy kľúčovými pojmami, ako voluntaristickú: jej hlavným cieľom bolo zohľadňovať *slobodu aktéra* v rozhodovaní o konaní a súčasne riešiť a vysvetliť, ako vzniká a udržiava sa integrácia a stabilita spoločnosti. Podobne ako Durkheim, na ktorého diele staval, svoju koncepciu buduje na kritike utilitárneho modelu konania ako motivovaného výhradne kalkulovaním užitočnosti vo vzťahu k cieľom a environmentálnym podmienkam.¹⁰ Parsons tvrdí, že takéto

⁹ Prudký vidí príbuznosť medzi Parsonsovým prístupom a koncepciou Bergera a Luckmana (1999), podľa ktorých nemôžeme bez rozpoznania prijatých a zdieľaných hodnôt porozumieť obsahu sociálnych aktivít jednotlivcov ani spôsobu usporiadania skupín, inštitúcií a spoločenskostí (Prudký 2008: 70).

¹⁰ Prvé teoretické riešenie tzv. Hobbesovho problému (Thomas Hobbes, anglický filozof, 1588 – 1679) – teda napätia medzi potrebou poriadku, sta-

chápanie spoločenského konania nedokáže vysvetliť otázku spoločenského poriadku a utilitaristický model (aktér, ciele, podmienky) musí byť doplnený o pojem noriem. Normy treba chápať ako nadiindividuálne, existujúce *pred* výberom cieľa a limitujúce výber cieľa a prostriedkov jeho dosahovania. Obmedzujúce účinky noriem nie sú podľa Parsonsa založené primárne na strachu z trestu za ich porušenie. Ak by to tak bolo, normy by sme redukovali na podmienky konania v rovnakom zmysle ako obmedzenia dané fyzickým prostredím.¹¹ V Parsonsovej teórii sú morálne hodnoty základom sociálnych noriem a morálka je preto nevyhnutnou podmienkou sociálneho poriadku. Normy prežívame ako morálnu povinnosť. Otázkou však je, ako možno vysvetliť, že ak normy v modernej spoločnosti majú len limitujúci, teda nie nevyhnutný efekt na slobodné rozhodnutia aktérov, množstvo rôznych aktérov sa v konaní riadi rovnakými normami.

Andersen upozorňuje, že hoci Parsons štruktúrny funkcionalizmus zamýšľal ako bezhodnotovú vedu o spoločnosti, je konzervatívne vychýlená, pretože predpokladá existenciu konsenzu o hodnotách. V ďalšom rozpracovaní svojej teórie Parsons do nej včleňuje koncepciu spoločenských funkčne diferencovaných subsystémov s imperatívmi, ktoré musí napĺňať v záujme svojej stability či prežitia akákoľvek kolektívna jednotka a tiež jednotlivci ako spoločenské bytosti (udržiavanie základných vzorov, integrácia, dosahovanie cieľov, adaptácia) ako aj teóriu regulačných (steering) médií koordinujúcich konania a integrujúcich ich do systému. Parsons predpokladá, že základom vzťahov medzi regulačnými médiami a subsystémami je kultúrny subsystém, ktorý poskytuje základné hodnoty a normy kontrolujúce formuláciu cieľov a produkciu statkov prostredníctvom výmen s fyzickým prostredím systému. Záväzky k hodnotám,

bility spoločnosti a potrebou slobody jednotlivca – vykonal Durkheim na základe skúmania/historického porovnávania zmien v trestných kódexoch (2004). Ak po stáročia vo väčšine spoločností bol zaistovaný súlad správania ľudí s ustanovenými normami prísny trestaním každej odchýlky od predpisu, s rastom uznania a rozširovaním slobôd ľudí sa problém poriadku a riziko rozpútania boja všetkých so všetkými stáva páľčivejší. Riešeniam, ktoré Durkheim formuluje, sa venujem v druhej kapitole.

¹¹ Parsons neskôr pripúšťa, že inštitucionalizované normatívne poriadky sa stávajú pre konajúcich súčasťou prostredia ich konania, ku ktorého možnostiam sa musia prispôbiť (2007: 69).

ktoré sú základom morálnych povinností, sú v tejto jeho schéme regulačným médiom na rovnakej úrovni ako vplyv, moc a peniaze. Jedine hodnoty a normy sú však v interakcii s „najvyššou (ultimate) realitou“ (Andersen 1990: 323).¹² Práve kontakt hodnôt a noriem s najvyššou realitou u Parsonsa rieši – v časti prístupov obchádzanú – otázku ich morálnej správnosti.

Parsonsov pojem najvyššej reality hodnôt považujú mnohí autori vrátane Andersena za problematický. Tu je potrebné dodať, že v poslednej práci (2007) Parsons už tento termín nepoužíva a pripúšťa, že pojem hodnôt, ako s ním pracoval v spomínanej Teórii spoločenského konania, sa ukázal ako značne kontroverzný, aj keď sa mu dostalo širokého prijatia. Tu zdôrazňuje, že o hodnotách musíme hovoriť vždy v množnom čísle, že javy označované ako hodnoty sú veľmi variabilné, a vždy keď hovoríme o objektoch, že majú hodnotu, možno špecifikovať aktérov, ktorí majú špecifický vzťah k týmto objektom.

Parsonsovo konštatovanie na adresu hodnôt, že „normatívny status hodnoty nemajú samy osebe, nie je im *vlastný*, ale samotné hodnoty musia mať základ alebo, použijúc Weberov pojem, *byť legitimitované*“ (2007: 142), pokladám za veľmi dôležité z metodologického hľadiska. Aj keď aj tu Parsons predpokladá, že hodnoty sú súčasťou morálno-hodnotového sektoru kultúrneho systému a najvyššie hodnoty majú náboženský základ,¹³ uznáva, že vo väčšine spoločností sú

¹² Odporúčam aj podrobný výklad Mareka Nemeckého postavený na Münchovej interpretácii Parsonsovo diela (2015). Jeho výklad má určité osobitosti, napríklad výraz *ultimate values* prekladá ako *konečné hodnoty*, čo je síce možný preklad, ale podľa mňa sa vymyká rečovým zvyklostiam a diskurzu o hodnotách.

¹³ Pripomeňme s Chernillom, že Parsonsov súčasník Jean Paul Sartre pri uvažovaní o hodnotách zásadne odmietal ich zdôvodňovanie ľudskou prirodzenosťou a odvodzovanie ich legitimacy z nadľudského zdroja, napríklad náboženstva, ako to robí Parsons. Pre Sartra bola základom všetkých hodnôt ľudská sloboda (2007: 48), z čoho vyplýva základná a úplná zodpovednosť človeka za svoje konanie. Alternatívou relativizácie hodnôt, ktorá z myšlienky individuálnej slobody vyplýva, sa podľa Sartra môže stať len *povýšenie ľudskej slobody ako univerzálne záväznej pre ľudstvo ako celok*. Z tejto základnej hodnoty potom môžeme vyvodzovať normy a pravidlá pre vzťahy ľudí navzájom a pre vzťahy držiteľov moci k obyvateľstvu (Chernilo 2017).

normatívne poriadky inštitucionalizované v právnych systémoch, a preto (dodávam, čo je zrejmé), môžu podliehať zmenám.¹⁴

Ďalšou dôležitou sociologickou teóriou, ktorá rozvíja aj etickú teóriu, je Habermasov projekt komunikačného konania. Habermasovu etickú teóriu približuje Andersen (1990) ako postup správneho nachádzania či utvárania sociálnych noriem. Habermas si v nej stanovil cieľ porozumieť základom morálnej správnosti prostredníctvom rekonštrukcie pravidiel racionálneho dialógu. Týmto cieľom ide Habermas proti hlavnému prúdu morálnej filozofie 20. storočia a jej morálnemu skepticizmu. Výsledkom Habermasovej „univerzálnej pragmatiky“ je podľa Andersena veľmi opatrná a voľná forma morálneho kognitivismu, ktorá neústi do žiadnych morálnych predpisov, ale do argumentácie o procedurálnych podmienkach, za ktorých možno dosiahnuť *racionálny konsenzus o morálnych normách*. Takýto konsenzus podľa Habermasa predpokladá:

„že ohľadne uspokojenia individuálnych záujmov musia byť dôsledky a vedľajšie účinky, ktoré predvídateľne vyplývajú z konania v súlade s morálnou normou, akceptované vo všeobecnosti každou zapojenou osobou“ (Habermas 1983: 75-76 podľa Andersen 1990: 333 -334).¹⁵

Na dosiahnutie racionálneho konsenzu vo vedenom spore je podľa Habermasa nutné uznanie viacerých podmienok. Týkajú sa poznatkov, ktoré majú byť k dispozícii, charakteru procedúry a samotného procesu. Medzi podmienky procesu patrí *inkluzívnosť participácie*: nik nesmie byť vylúčený či zastrašovaný pri vyjadrovaní svojich potrieb. Nie teda väčšinový prístup, ktorý je aj technicky nutný

¹⁴ Parsonsov tvrdenie o potrebe hodnôt byť legitimované, si zaslúži osobitnú pozornosť v dnešných časoch „politiky morálky“ (pozri tretia kapitola), keď sa politická kritika liberálnych princípov a hodnôt zdá zdôvodňovaná presvedčivejšie či zručnejšie ako samotné liberálne princípy (napriek myšlienkovému bohatstvu, o autoritu ktorého ich možno oprieť).

¹⁵ Starosť o dôsledky konania pri posudzovaní jeho rozumnosti a správnosti je príznačná pre pragmatizmus: „Pragmatizmus si kladie svoju obvyklú otázku. Pripustíme, že myšlienka alebo presvedčenie sú pravdivé, hovorí, aký konkrétny rozdiel urobí jej pravdivosť v skutočnom živote niekoho? Ako sa pravda uskutoční? Aké skúsenosti sa budú líšiť od tých, ktoré by sme mali, ak by bolo presvedčenie nepravdivé? Aký je skrátka PRÍNOS pravdy z hľadiska skúseností?“ (James 1998/1907: 97)

v spravovaní verejných vecí.¹⁶ V koncepcii diskurzívnej etiky bude platná iba tá norma, ktorú akceptujú všetci členovia diskusie.

Dôležitou charakteristikou Habermasových maxím etiky diskurzu je, že nevyvyšujú ani neznevažujú žiaden konkrétny morálny obsah. Morálka v Habermasovom chápaní musí byť výsledkom takéhoto participatívneho procesu, a nie výsledkom filozofickej či vedeckej teórie založenej na princípe neutrálneho pozorovateľa. Podľa Habermasa základom vyvodzovania konkrétnych noriem, ktoré by mali riadiť určité formy života či situácie konania, nemôže byť princíp univerzalizácie. Konkrétne normy sa musia posudzovať prostredníctvom praktického diskurzu účastníkov situácie konania. Diskurzívna etika teda ponúka kritériá, ktorými môžeme posudzovať stav vecí či proces, ktorým sa norma ustanovila. Normy potom môžu byť zdôvodnené väčším príspevkom k sociálnej integrácii (Andersen 1990: 336).

Habermas pokladá spoločné hodnoty a zhodu na morálnych záväzkoch za nutnú podmienku dosahovania konsenzu v spoločnostiach, ktoré si ctia individuálne slobody a demokraciu a zohľadňujú potreby a dôvody svojich členov. Morálne normy „upravujú cestu ku konsenzu, pretože stanovujú zásady pre konsenzuálne riešenie dôležitých problémov spolužitia“ (Habermas 1998: 26).¹⁷

V porovnaní s Parsonsom Habermas venuje väčšiu pozornosť vzťahu práva a morálky a histórii inštitucionalizácie morálnych hodnôt. Konštatuje, že po dvesto rokoch modernej ústavnej histórie lepšie rozumieme, že osobitosťou tohto vývoja bol *pojem ľudskej dôstojnosti*.¹⁸ Tento pojem tvoril a tvorí „bránu“, cez ktorú sa ega-

¹⁶ Zrejme aj pre tieto podmienky Nemecký s Munchom zaraďujú Habermasovu diskurzívnu etiku a jeho chápanie vytvárania noriem ako procedúru racionálnej argumentácie medzi idealistické koncepcie súčasného myslenia (2015).

¹⁷ Habermas tvrdí, že väčšina morálnych povinností (t. j. povinností voči iným členom spoločnosti) je racionálne zdôvodniteľná, pretože ak by morálka nemala pre jednotlivcov dôveryhodný a rozumný obsah, nedávali by jej prednosť pred inými formami koordinácie konania (1998: 4).

¹⁸ Habermas odkazuje na Kantovo definovanie dôstojnosti, ktoré Kant včlenil do morálneho príkazu zaobchádzať s každým človekom ako s cieľom samým osebe takto: „[V]šetko má buď cenu, alebo dôstojnosť. Čo má cenu,

litárska a univerzalistická podstata morálky importuje do práva. Myšlienku ľudskej dôstojnosti Habermas pokladá za pojmový kĺb, ktorý spája morálku rovnej úcty ku každému s pozitívnym právom a demokratickou zákonodarnosťou takým spôsobom, že ich vzájomné pôsobenie by mohlo viesť k politickému poriadku založenému na ľudských právach (1998). V jeho chápaní medzi morálkou a ľudskými právami tak od počiatku

existovalo blízke, aj keď spočiatku len implicitné, koncepčné prepojenie. Naša intuícia nám hovorí, že ľudské práva boli vždy produktom odporu voči despotizmu, útlaku a ponižovaniu. Dnes nikto nemôže vysloviť tieto úctyhodné články – napríklad tvrdenie „Nikto nesmie byť podrobovaný mučeniu alebo krutému, neľudskému či ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestu“ (článok 5 Všeobecnej deklarácie ľudských práv) bez toho, aby v nich nepočul ozvenu výkriku nespočetných mučených a zavraždených ľudských tvorov (Habermas 2010: 466).

Princíp ochrany ľudskej dôstojnosti, teda morálny príslub rovnakej úcty ku každému, má byť prevedený do právneho jazyka, no ľudské práva sú obrátené súčasne k morálke aj k právu: napriek ich výlučne morálnemu obsahu majú formu vymáhateľných subjektívnych práv, ktoré poskytujú špecifické slobody a nároky. Sú navrhnuté tak, aby boli konkrétne vyjadrené prostredníctvom demokratickej legislatívy, aby boli špecifikované od prípadu k prípadu v súdnom konaní a presadzované v prípade porušenia. Ľudské práva teda presne vymedzujú tú časť (a len tú časť) morálky, ktorá sa dá preložiť do média donucovacieho práva a stať sa politickou realitou v podobe silných a účinných občianskych práv (Habermas 2010: 470).

Rozdiel medzi morálnym konaním a konaním v súlade s právom môžeme podľa Habermasa vidieť v odlišných náhľadoch aktérov, ak namiesto nasledovania morálnych príkazov využívajú svoje práva. *Osoba v morálnom vzťahu sa pýta sama seba, čím je zaviazaná voči druhej osobe bez ohľadu na ich sociálny vzťah, na to, ako dobre ho pozná, ako sa správa a čo môže od neho/nej očakávať. Ľudia, ktorí sú vo vzájomnom právnom vzťahu, sa starajú o potenciálne nároky, ktoré iní budú voči nim uplatňovať. V právnom spoločenstve prvá osoba*

môže byť nahradené niečím iným ako svojím ekvivalentom; čo je, naopak, povýšené nad všetku cenu, a preto nepripúšťa žiadny ekvivalent, má dôstojnosť“ (Habermas 2010: 465).

nadobúda povinnosti v dôsledku nárokov, ktoré voči nej uplatňuje druhá osoba (tamže: 471).

Univerzálne nároky na dôstojnosť, ktoré by mohli vyplývať z morálky ľudských práv po jej dôslednom „preklade“ do ustanovení príslušných právnych noriem, však čelia v bežnej spoločenskej praxi chápaniam spravodlivosti v bežnom morálnom uvažovaní, ktoré podľa Habermasa zohľadňujú aj tvorcovia práva. V tomto chápaní spravodlivosti čerpajúcim z bežnej skúsenosti a legitimačných príbehov rôzneho druhu sa žičlivosť a solidarita často podmieňuje tromi kritériami: „kto je náš“, „kto (naozaj) potrebuje“ a „kto sa usiluje“. Takéto partikularistické a zásluhové chápanie solidarity často využívajú politici pri zdôvodňovaní reštrikcií v sociálnej ochrane či zdôvodňovaní svojho nesúhlasu s jej zlepšovaním (pre príklady pozri napr. Kissová 2021, Kusá 2024). Zaslúženie si je bežne chápané ako prejav akceptovania spoločenského poriadku s jeho zásadami dosahovania cieľov. Aj pre tieto dôvody má ochrana dôstojnosti všetkých a s tým súvisiace garantovanie zabezpečenia základných životných podmienok v bežnom uvažovaní vratkú pozíciu bez legitimovania (argumentačnej podpory) politickým a mediálnym diskurzom.

Inšpiratívny prístup ku skúmaniu (nielen) politického diskurzu o hodnotách ponúka Boltanského a Thévenotov výskum (1991, 2000) vytvárania legitimacy naviazaním zámeru konania na *záujmy vyššieho rádu*, ktoré sa považujú za „spoločenské dobrá“.¹⁹ Podľa autorov neexistuje jedna, najvyššia hodnota či dobro: v rôznych sektoroch spoločenskej praxe a súkromného života aktéri konvenčne pracujú s rôznymi špecifikáciami „spoločenského dobra“, ako sú technická excelencia, ekonomická konkurencieschopnosť a efektívnosť, občianska rovnosť, verejná mienka, dôveryhodnosť, zvyky a tradície, občianska solidarita či tvorivá inšpirácia (1991). Tieto kvalifikácie či zdroje legitimacy vzájomne súperia a všetky zároveň spĺňajú požiadavky každodenného zmyslu pre spravodlivosť (2000). *Spravodlivosť ako rovnosť* funguje v rôznych oblastiach diferencovane, keďže od rôznych oblastí sa očakávajú rôzne funkčné a normatívne výkony. „Hodnota“ ľudí v jednej oblasti sa automaticky neprenáša do iných.

¹⁹ Boltanského a Thévenotov prístup ku skúmaniu legitimacy u nás ako prvá predstavila a uplatnila Jana Strussová v pozoruhodnej štúdii o vyjednávaní hraníc národných parkov (Klocoková 2010).

Pre výskum vedený perspektívou pozornou k súperiacim koncepciám spoločenských dohier, ktoré majú domovy v rôznych sektoroch spoločenského života, sa utvára viacero dôležitých otázok. Môže sa zamerať na skúmanie vytvárania inštitúcií, v tom aj na vytváranie legislatívy. Môže sa zamerať na otázku, ako sa v praxi rôznych prostredí (napríklad v parlamentnej rozprave o návrhu zákona) vytvára a „dojednáva“ hierarchia z rôznych, no rovnako legitímnych princípov spoločenského dobra patriacich konvenčne do rôznych oblastí.

Podobne ako Boltanski a Thevenot aj Axel Honneth (2004, 2018) rozpoznáva *diferencované spôsoby hodnotenia a uznania ľudských aktivít v rôznych sektoroch či oblastiach spoločenskej praxe*. Možnosť slobodného sebaurčovania človeka v modernej spoločnosti podmieňuje jeho uznaním v troch spoločenských oblastiach: v ekonomickej, politicko-právnej a vo svete priateľstva a lásky. Tieto oblasti sa týkajú nerovnakých stránok ľudského bytia. Každá sféra uznania je dominantne²⁰ „regulovaná“ odlišnými normatívnymi kritériami uznania. Tieto kritériá, podobne ako v Boltanského koncepcii, sa sčasti prekrývajú, posilňujú, ale tiež dostávajú do konfliktu, napríklad princíp zásluhovosti dominantný v ekonomickej sfére sa môže dostávať do sporu s univerzálnosťou sociálnej ochrany a vo sfére rodiny prevážiť či potlačiť princíp bezpodmienečnej lásky. Tieto pozorovania sú dôležité pre skúmanie politického diskurzu o hodnotách a tiež pre skúmanie hodnotových orientácií a objasňovanie ich zmien. Môžu byť podľa mňa napríklad súčasťou porozumenia tomu, prečo je idea zásluhovosti taká silná a vo väčšej miere akceptovaná než idea univerzálnej ľudskej dôstojnosti a súvisiacich ľudských práv.

Argumentom Habermasa, Boltanského a Honnetha o ľudskej dôstojnosti ako o (ideálnej) kľúčovom princípe spravovania moderných spoločností prináša posilnenie aj feministická filozofia s témou potreby infúzie etiky starostlivosti do politického rozhodovania. Charakteristiky feministického uvažovania o vzťahu morálky

²⁰ Dominantne, no nie výhradne. Ako upozornila v oponentskom posudku Adriana Jesenková, princíp zásluhovosti nie je len ekonomickým princípom, je úzko spojený aj s princípom reciprocity ako základu chápania spravodlivosti a v takomto chápaní sa reálne uplatňuje aj vo sfére medziludských vzťahov, rodiny, priateľstva a pod.

(kultúry) a politiky (spravovania spoločnosti) približuje vo svojich prácach aj Adriana Jesenková (2022). Dôsledkom kritizovaného dualistického chápania politiky a morálky ako oddelených oblastí spoločenského života sú podľa autorky ťažkosti s pochopením občianstva ako morálne relevantnej kategórie, ako etickej hodnoty. Jesenková sa prikláňa k myšlienkam filozofky Joan Tronto, jednej z najvýznamnejších predstaviteľiek súčasnej feministickej etiky starostlivosti, ktorá zdôrazňuje dôležitosť morálnych argumentov v politických ideáloch a v ich recepcii a nutnosť premýšľať o politike a morálke, ako aj o práve a morálke kontextuálne ako o vzájomne prepojených oblastiach života, aby starostlivosť nebola nespravodlivá a právo nestarostlivé (2022: 6).

Jesenková predstavuje Trontovej skúmanie (2013)²¹ vzťahov medzi starostlivosťou, demokraciou, občianstvom a rovnosťou a uvažuje o jej požiadavke premietnuť do politickej praxe morálny ideál dobrej starostlivosti. To vyžaduje zmeniť naše predpoklady o svete a pracovať na novom type politickej a sociálnej teórie, ktorá preklenie aj existujúci ostrý rozdiel medzi abstraktnou univerzalistickou morálkou a partikularistickým uvažovaním založeným na situovanosti, kontexte a vzťahovosti, ako aj hranicu medzi verejným a súkromným životom (2022: 59).²²

Uvažovanie Trontovej nie je len morálno-filozofické, ale aj sociologické: dilemu medzi sebestvom a starostlivosťou o druhých či pomocou druhým nechápe ako individuálnu voľbu, ale štrukturálne: ako súbor sociálnych a politických inštitúcií, ktoré podporujú sebestvo niektorých a altruizmus iných (Jesenková 2022: 160). Jesenková preto odporúča analyzovať štrukturálne alebo systémové podmienky, ktoré umožňujú a podporujú špecifické formy (vzorce) ľudského konania, a teda aj starostlivé postupy. Zo sociologickej perspektívy súčasťou takéhoto výskumného programu môže byť analýza

²¹ Myslím, že koncepcie Trontovej už majú svoje stelesnenie v rade sociálnych služieb a najmä v strategických koncepciách ich rozvoja aj v Slovenskej republike.

²² Veľmi podobne tieto dilemy vidí aj Alain Touraine, ktorý zároveň tvrdí, že tieto dilemy sa dajú uspokojivo riešiť len na individuálnej úrovni, teda nie normotvorbou na centrálnej úrovni. Preto ako hlavný morálny princíp včleniteľný do právnych regulácií vidí starostlivosť o rozvoj možností jednotlivcov slobodne konať (1990).

procesu prípravy strategických koncepcií v oblasti sociálnej ochrany, sociálnej legislatívy a politického diskurzu o dokumentoch tohto typu.

Jesenkova uzaviera, že prijatie starostlivosti ako politického ideálu a hodnoty predpokladá a má za následok aj prehodnocovanie pojmov, ako je občianstvo a spravodlivosť. Príklad takéhoto prehodnocovania možno nájsť napríklad v citáciách z novoročných príhovorov Václava Havla, ktoré uvádzam v druhej kapitole.

Morálne hodnoty, emócie a ideológie – skúmanie prepojenia

Parsons, Habermas, Boltanski, Touraine či Honneth pripisovali zásadnú dôležitosť inštitucionalizovaniu princípov, ktoré kladú ľudské práva jednotlivcov, teda záväzky štátov ochraňovať ich pozitívnu slobodu a dôstojnosť, na najvyššie miesto v právnych systémoch demokratických spoločností. Konštatovali tiež, že tieto princípy sa nepresadili vo všetkých sektoroch spoločenskej praxe. Sčasti preto, že tieto sektory, napr. ekonomický, majú vlastné normatívne systémy (Boltanski), ale tiež pre slabú politickú podporu. Spolu s Jeffreyom Alexandrom môžeme konštatovať, že dôstojnosť každej ľudskej bytosti a univerzálna solidarita so všetkými ľudskými (živými) bytosťami sú posvätnými princípmi (Durkheim 1973), no aj utopickými ideálmi. Tieto princípy sa okrem výnimočných momentov dejín nestali všeobecnou ľudovou vôľou a súčasťou každodennej kultúry medziľudského styku. Žiaducu utópiu predstavuje napríklad *Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach* (1976), ktorý v článku 11.1 ustanovuje právo na ochranu pred chudobou a sociálnym vylúčením,²³ *Európska sociálna charta revidovaná* (2009) či *Charta základných práv Európskej únie*, v ktorej ochrana ľudskej dôstojnosti je v článku 34.1 explicitne spojená s bojom proti chudobe.²⁴ K novším normatívnym dokumentom bez

²³ „Štáty, zmluvné strany paktu, uznávajú právo každého jednotlivca na primeranú životnú úroveň pre neho a jeho rodinu, zahrňujúce dostatočnú výživu, šatstvo, byt, a na neustále zlepšovanie životných podmienok.“

²⁴ Článok hovorí o uznávaní práva na sociálnu pomoc a pomoc pri bývaní „s cieľom zabezpečiť dôstojnú existenciu všetkých osôb, ktoré nemajú dostatok prostriedkov“.

väčšej právnej sily patrí napríklad *Európsky pilier sociálnych práv* (2017).

V mnohých štátoch, ktoré sú signatármi týchto dokumentov, vývoj v posledných desaťročiach smeroval k zmenšovaniu zodpovednosti štátu za dôstojnosť života jeho obyvateľov. Početné analýzy konštatujú rozpájanie najvyšších právnych a morálnych princípov (ochrana ľudskej dôstojnosti) a normotvorby, ktorá zasahuje do životných podmienok obyvateľstva (Lister 2004), a ich miznutie zo slovníka politikov z verejného diskurzu (napr. Schmidt 2002, Starke 2006, Phelan 2007).

Skúmanie individuálnych hodnôt, individuálneho morálneho vedomia a tiež jeho ovplyvňovania politickým diskurzom je rozsiahlym poľom najmä sociálno-psychologického výskumu. Z tohto poľa čerpajú inšpirácie aj teoretici, ktorých koncepcie som predstavila, preto je potrebné sa pri ňom aspoň úsporne pristaviť. Užitočný prehľad vývoja skúmania a nástrojov merania individuálneho morálneho vedomia podáva Graham a kolektív (2011). Základnou predstavou, ktorú podľa týchto autorov zastáva mnoho súčasných bádateľov morálneho vedomia, je, že kľúčové morálne city či starosti jednotlivcov sa viažu na otázky nespravodlivosti a ubližovania druhým ľuďom.²⁵ Predstavu o kľúčových morálnych citoch ovplyvnili myšlienky Lawrence Kohlberga (1969, 1971) o *morálke ako spravodlivosti* a jeho následná debata s Carol Gilliganovou (1982) o jej chápaní *morálky ako starostlivosti*. Turiel (1983: 3) kodifikoval túto predstavu v široko citovanej definícii morálnej oblasti ako „predpisových“ úsudkov o spravodlivosti, právach a blahu týkajúcich sa toho, *ako by ľudia mali spolu vychádzať* (Graham a kol. 2011).

Kohlberg je aj autorom koncepcie štádií morálneho vývoja, v ktorej sú hodnoty ako napríklad vlastenectvo, autorita alebo cudnosť stavané mimo morálky, pretože nesúvisia so spravodlivosťou, právami a pohodou/ľudským blahom, a odsunuté do oblasti spoločenských konvencií alebo osobnej voľby. Jeho koncepcia pokladá odôvodňovanie morálnych úsudkov odkazom na skupinové morálne záujmy, ako sú autorita, lojalita a tradícia, za nezrelé a za indikátor nižšieho

²⁵ Aj viaceré filozofické definície morálky zdôrazňujú pravidlá alebo kódexy správania, ktoré znižujú škodu spôsobenú iným (napr. Gert 2005; Singer 1979).

vývinového morálneho štádia. Za najvyššie morálne štádium považuje postkonvenčné chápanie spravodlivosti ako neubližujúce a podporné správanie voči druhým ľuďom.

Kritici Kohlbergovej postkonvenčnej morálky poukazujú na jej ovplyvnenie politickými liberálnymi ideálmi, ktoré zakotvuje ako vrcholné vývojové body. Autori ako Emler a kolektív to dokazovali tým, že v jeho teste morálneho uvažovania sa konzervatívni študenti dostali na najvyššiu úroveň, keď im bolo povedané, aby v teste „reagovali ako ľavičiari“ (Emler, Renwick a Malone 1983, cit. podľa Graham a kol. 2011).

Argumenty kritikov Kohlbergovej teórie etáp morálneho vývoja sú podľa mňa relevantné z dvoch dôvodov. Po prvé, upozorňujú na vplyv filozofických („ideologických“) koncepcií na teórie a výskum morálneho myslenia v iných disciplínach. Po druhé, experimentálne potvrdili súvislosť individuálneho morálneho uvažovania s politickým diskurzom a jeho konfliktmi, napr. Hatemi a kol (2019). Podľa Grahama a kol. v rôznych rýchlych (nepripravených) hodnoteniach, ktoré sa zvyčajne pripisovali hĺbkovým psychologickým dispozičným mechanizmom, možno rozpoznať práve ideológiu. Preto sa domnievajú, že osvojená ideológia by mohla poskytovať presne ten istý druh rýchlych, intuitívnych úsudkov, aké sa pripisujú morálnym základom osobnosti (2011: 790). Mnohé výskumy podľa nich konzistentne podporujú teoretické vysvetlenia súvislosti morálnych hodnotení a politických presvedčení.

Skúmanie zmeny morálnych presvedčení

Výskumy Hansa Joasa (2013) a Jeffreyho Alexandra (2017) sa zameriavali na procesy a súvislosti *rozširovania okruhu ľudí*, na ktorých slobodnom dôstojnom živote nám záleží, a smerujúce k vytvoreniu inštitucionálnej a právnej opory sociálneho univerzalizmu. Ich zistenia osobitne zdôrazňujú prepojenie morálnych presvedčení a emócií pri uvažovaní o otázkach spoločenskej spravodlivosti a úlohe štátu pri prerozdeľovaní spoločenského bohatstva. Obaja autori nadväzujú na Durkheima a jeho uvažovanie o význame emócií aj v modernej spoločnosti.

Bol to práve Durkheim, ktorý najmä, no nielen vo svojich pedagogických spisoch zdôvodňoval, že dôstojnosť každej ľudskej osoby

(*personne humaine*) by sa mala stať posvätným princípom modernej spoločnosti a že je potrebné kultivovať zmýšľanie a city ľudí tak, aby porušovanie tejto hodnoty prežívali s rozhorčením. V prejave pred univerzitnými študentmi to vysvetľoval takto: „Ak sa ktokoľvek pokúša o život človeka, jeho slobodu, o jeho česť, prebudí to v nás hrôzu podobnú tej, ktorú veriaci zažíva pri zneuctení svojho idolu. Takáto etika teda nie je jednoduchou hygienickou disciplínou či múdrou ekonomikou existencie; je náboženstvom, v ktorom je človek zároveň služobníkom Boha aj Bohom“ (1973: 45-46). Vštepovanie hodnoty *posvätnosti všetkých osôb* ako civilnej hodnoty má byť podľa neho úlohou verejných inštitúcií a osobitne školstva.²⁶

Alexandrov výskum prípadov rozširovania univerzálnosti či inkluzívnosti morálky ukázal, že emócie zohrávajú v týchto procesoch kľúčovú úlohu. Nie však v zmysle tradičného psychologizovania morálky, ktoré nedokáže objasniť zásadnú otázku, a to, za akých podmienok sa môže okruh solidarity rozširovať a morálna motivácia vzťahovať na širšie kategórie ľudí, ako je dôverný okruh blízkych osôb (Alexander 2014: 304-305). Pôsobenie emócií Alexander osvetľuje v koncepcii *kultúrnej* drámy, ktorá zahŕňa komplexné podmienky situácie, v ktorej významní spoločensktí aktéri priznávajú zodpovednosť za utrpenie a ponížovanie ľudí a zavazujú sa napraviť veci (2016: 14). Jeho skúmanie historického účinkovania sociálnych hnutí (vedených Martinom Lutherom Kingom a ďalšími) ukazuje zložitost' a náročnosť procesu, ktorý vyústil do *premeny morálnych citov* verejnosti ako zásadnej pre úspech cieľov protestov. Alexander rozoberá priebeh a dramatickú stavbu celého procesu a spôsob mobilizovania aktérov a snaží sa ukázať, že ich úspech nezávisel od ekonomických a sociálnych potrieb, ktoré artikulovali, ani od jasnosti a racionálnosti ich politických ambícií, ale v prvom rade *od ich schopnosti „uchvátiť publikum“ a vyvolať (emocionálne) zvraty v ľudskej duši*. Obsadenie „javiska“ a *citová mobilizácia* publika sú zásadným predpokladom na rozširovanie okruhu solidarity a

²⁶ Rozvíjanie morálnych citov ako úlohu školstva presadzovali aj pragmatista John Dewey (1994) či filozofka Martha Nussbaum (2013). O demokratizácii posvätného v spojení s výchovou k starostlivosti o druhých v školstve uvažuje u nás Jesenková (2022).

prijatie predtým vylučovanej skupiny.²⁷ Viac o Alexandrovej analýze píšem v Kusá (2017).

Dôležité zistenia o podmienkach rozširovania morálnej inklúzie prináša Hans Joas v práci, v ktorej komplexne skúmal históriu presadzovania pohľadu na otroctvo ako zločin proti ľudskosti (2013). Ukazuje v nej, že pre presadenie a rovnako aj pre udržanie týchto ideí sú dôležité tri podmienky: už spomínané kultivovanie, oživo- vanie a udržiavanie emócií neprijateľnosti nespravodlivosti a po- nižovania ľudí, teda scitlivovanie verejnej mienky, najmä prostred- níctvom výchovy a umeleckých diel, ďalej ich inštitucionalizácia v práve a napokon sústavná argumentačná obhajoba a odôvodňova- nie významu týchto princípov. Joas varuje, že spoliehať sa výhrad- ne na právne zakotvenie týchto ideí je nedostatočné, bez sústavnej a súbežnej kultivácie emócií a racionálneho argumentovania stráca sociálny univerzalizmus spoločenskú pozíciu. Joasove závery pripo- meniem v tretej kapitole, ktorá približuje aj nedostatočnú obhajobu ľudskoprávných princípov v jednej parlamentnej rozprave.

Diskurz, hodnoty a legitimovanie politických rozhodnutí

Skôr než otvorím tému politického diskurzu a výskumného zamera- nia sa na život a funkcie hodnôt v tomto diskurze, venujem aspoň pár slov jednému prameňu či podnetu „obratu“ k jazyku (Rorty 1967), teda posunu ontologických problémov do oblasti jazyka, ktorý sú- bežne prebiehal od začiatku 70. rokov vo viacerých disciplínach od filozofie, sociálnych dejín po výskum médií. Týmto prameňom boli *Filozofické skúmania* Ludwiga Wittgensteina (1979/1953), ktoré ukazovali či dokazovali, povedané hrubo zjednodušene, že mnohé vážne filozofické problémy sú dôsledkom neporozumenia jazyku a sú riešiteľné pozorným skúmaním používania slov.

²⁷ Alexander vidí kľúčovú úlohu v rečníckej schopnosti M. L. Kinga prezen- tovať emancipačné túžby protestujúcich tak, že bieli Američania rozpozná- vali ich blízkosť s vlastnými hodnotami boja za slobodu a nezávislosť. Pou- kazuje aj na významnú úlohu médií pri rozjatrovaní predstavivosti a súcitu belocho- v, no rozoberá tiež organizačnú a finančnú náročnosť celej drámy za rozšírenie ľudských práv Afroameričanov.

Peter Winch, ktorý v práci *Idea sociální vědy a její vztah k filozofii* (2004/1959) pravdepodobne ako prvý upozorňuje spoločenských vedcov na metodologickú inšpiratívnosť *Filozofických skúmaní*, tvrdí, že spoločenský vedci upadli do prílišnej samozrejmosti v náhľadoch na miesto jazyka v spoločenskom živote či povahu sociálnych javov. Z pojmov, ktoré sú vnútornou súčasťou sociálneho života, podľa neho robíme často vonkajšie objekty či dokonca vysvetľujúce sily.²⁸ Winch tvrdí, že ozdraveniu súdobej sociológie by prospelo orientovať skúmanie na používanie slov, ideí a pravidiel a na to, „ako je ich význam zviazaný s premenlivými okolnosťami použitia (Witgensteinovými „jazykovými hrami“).

Zohľadňovanie reči ako súčasti sociálneho konania a ako sociálneho konania predstavuje dôležitý rozmer sociologického bádania aj vďaka lekcii Wittgensteina *neklásť hranice medzi svet a jazyk*. Winch zdôrazňuje, že jazyk a sociálne vzťahy sú len dve stránky jednej mince a že podať vysvetlenie slova a vysvetliť, ako sa slovo používa, znamená v skutočnosti to isté ako opísať sociálnu interakciu, v ktorej hrá toto slovo úlohu. Porozumenie fungovaniu príslušnej oblasti sociálnej praxe predpokladá odhaliť výskumom jej pravidlá.

Dôležitou funkciou reči v spoločnosti je legitimovať, odôvodňovať plánované alebo uskutočnené konania. V tejto funkcii je reč dôležitý nástroj vládnutia či ovládania (Hodge and Kress, 1993: 6) uplatňovaním symbolickej či dokonca „stvoriteľskej“ sily (Bourdieu, 2001, 2014).²⁹ K diskurzu rovnako ako k textu môžeme pristupovať v zhode s Ricouerom (1984), Habermasom a ďalšími ako k forme spoločenského konania a ako k miestu zápasu o určitú interpretáciu či definíciu skutočnosti.

²⁸ Takto k hodnotám pristupujú aj politici a časť vychovávateľov. Do istej miery majú pravdu. Hodnoty sú inštitucionalizované a objektivizované v právnych systémoch, v medzinárodných dohovoroch, v stanovách a etických kódexoch rôzneho druhu, a preto s nimi, ako aj s inými pojmami (ako školstvo, trieda, korupcia a pod.) bežné uvažovanie „počíta“ vo svojom konaní a hodnotení ako s objektívnou „tvrdou“ realitou. Výbornú analýzu života objektivizácií v bežnom uvažovaní prináša Gary Alan Fine (1991).

²⁹ Stvoriteľskú funkciu má podľa Bourdieuho napríklad vyhlásenie rozsudku v súdnom procese či znenie zverejneného právneho predpisu.

Diskurz ako symbolický poriadok predstavuje teda dôležitý druh spoločenskej činnosti. Touto činnosťou sa ustanovujú identity, sociálne vzťahy a predstavy o svete (Phillips 1998). Louise Phillips používa termín diskurz dvoma spôsobmi: ako abstraktné (všeobecné) podstatné meno označujúce reč ako spoločenskú prax a ako termín, ktorý môže označovať obmedzujúci rozsah možných tvrdení o určitej téme, ktorý dovoľuje obmedzený rozsah významov. Diskurz diktuje, čo sa dá a čo sa nedá povedať, a tým obmedzuje aj rozsah ďalších konaní (Kress 1985 podľa Phillips 1998: 850-851).³⁰

V nasledujúcich odsekoch stručne predstavím kritickú analýzu diskurzu (CDA). Nie je potrebné urobiť to detailne, pretože k dispozícii je viacero prehľadových prác o tejto metodológii, jej histórii, teoretických východiskách a rôznych metodologických variácií jej podoby. Tu môžem odkázať napríklad na výborné priblíženie CDA Luciou Kárnikovou, ktoré je súčasťou kolektívnej monografie *Fantastické data ve veřejné politice* (2023).

CDA začínala prísľubom prechodu od čisto deskriptívneho skúmania, ktoré sa zaoberá formálnymi vlastnosťami textov, k väčšmi procesuálnemu módu zameranému na interakčné procesy vytvárania a interpretácie textu a na konštitutívnu úlohu používania reči aj v rámci väčších sociálnych a inštitucionálnych usporiadaní (Slembrouck 2001). Norman Fairclough pokladá za hlavný cieľ analýzy diskurzu „zobraziť diskurz ako súčasť sociálneho procesu, ako sociálnu činnosť a ukázať, ako je podmienená sociálnymi štruktúrami a aké reprodukčné účinky môže mať kumulatívne na tieto štruktúry pri ich udržiavaní alebo menení“ (1989: 162).

Analytické priority CDA ležia v kritickom skúmaní moci, ideológie a nerovnosti. Podľa Teuna Van Dijka CDA primárne skúma spôsoby, akými sa prostredníctvom textu a reči v sociálnom a politickom kontexte vytvára a reprodukuje zneužívanie spoločenskej moci, nadvláda a nerovnosti, a ako sa im vzdoruje (2003). CDA teda skúma vzťahy medzi používaním jazyka, mocou a ideológiou a tiež praktické podoby *intertextovosti* – čiže vzájomné vplyvy medzi textami či diskurzmi pochádzajúcimi z rôznych sektorov spoločenského života

³⁰ Inšpiratívny sociolingvistický výskum diskurzívnych kontextov politických termínov v jazykovom korpuse slovenského jazyka rozvíja Radovan Garabík a Jana Wachtarczyková (2024) a Wachtarczyková (2024).

– ako kľúčový princíp v dynamike produkcie diskurzu.³¹ Ak aj výskumy dokumentujú dominanciu určitého diskurzu v určitej oblasti a to, že pre niektoré politické či ideologické diskurzy je príznačné zdôrazňovanie, že neexistuje iná rozumná alternatíva výkladu, spoločenský diskurz nie je nikdy unifikovaný. No pokusy o jeho unifikovanie nemiznú, pretože podľa Stevena Lukesa a tiež Bourdieuhu (2000) sú politická a ekonomická moc najsilnejšie vtedy, ak formujú vnímanie, poznávanie a potreby ľudí tak, že prijímajú daný poriadok ako samozrejímavý či dokonca prirodzený.³² Ideologickou funkciou politického diskurzu je podľa Patrície Dunmire (2005) jeho schopnosť ustanovovať alebo podkopávať určité *chápanie budúcnosti* a ovplyvňovať našu schopnosť – či dokonca túžbu – predstaviť si, artikulovať a uskutočňovať jej určitú podobu.

Politické diskurzy môžu pripisovať alebo odoberať morálnu zodpovednosť rôznym aktérom spoločenského života a zväzňovať jeho objekty či udalosti alebo ich dôležitosť zatienovať. Sloboda médií, ich korporátne vlastníctvo a zápas o široké vrstvy čitateľov a divákov a neskôr sociálne médiá rozšírili priestor pre takého procesu. Napríklad podľa Beckovcov politický diskurz neoliberalizmu odôvodňujúci reformy redukujúce sociálnu ochranu obyvateľstva výrazne prispel k erózii solidarity ako morálnej hodnoty v dnešnom svete: „Ideologický pojem sebestačného jednotlivca v podstate znamená miznutie pocitu vzájomnej povinnosti a práve tým neoliberalizmus nevyhnutne morálne ohrozuje sociálny štát“ (Beck – Beck-Gernsheim 2001: XXI), čo vedie k tomu, že „sociálne problémy sa stále častejšie chápu v kategóriách psychologických dispozícií ako osobné nedostatčnosti a sociálne krízy sa javia ako individuálne krízy“ (c. d.: 39-52). Pripomením vtedajšiu popularitu Thatcherovej výsmešných slov o opatrovateľskom štáte – pestúnke, ktoré adresovala obyvateľom Británie. Tieto slová v postkomunistických

³¹ Výskumná perspektíva zameraná na „mobilitu“ diskurzov medzi rôznymi sférami spoločenského života (Lister, Wodak, Fairclough) umožňuje napríklad porozumieť, ako diskurzívna logika súkromnej ekonomiky postupuje do verejného sektora, ako „kolonizujú“ jej diskurzne praktiky oblasť vzdelávania, verejného zdravotníctva, sociálneho zabezpečenia a pod. (Slembrouck 2001: 36).

³² Nevnímanie nedostupnosti bývania ako spoločenského problému a osvojenie si predstavy osobnej zodpovednosti za bývanie sa mi javí ako výstižná ilustrácia tejto Bourdieuhu tézy.

krajinách opakovali reformní politici a novinári domácomu obyvateľstvu v rôznych variáciách. Významy slov sa posúvali: prerozdelenie a dane prestali byť morálne oprávnenou technológiou sociálnej súdržnosti a prejavom zodpovednosti a solidarity a hovorilo sa o nich ako o krádeži a trestaní úspešných. Individualizovaný výklad sociálnych problémov „oslobodzoval“ od morálneho záväzku dbať o základné blaho neznámych druhých a očakávanie výraznejšej úlohy štátu pri ich riešení označoval za spiatočnicke postoje.³³

Legitimovanie politických rozhodnutí

Sociologický výskum legitimovania (politických) vládcov/autorít a ich rozhodnutí sa odvíja od diela Maxa Webera *Politika ako povolanie* (1919/1990) a jeho rozlíšenia troch typov normatívneho oprávnenia či legitimacy vládnutia: oprávnenie tradíciou, oprávnenie charizmou³⁴ a oprávnenie právom. Posledný v poradí – legálny typ oprávnenia – Weber pokladal za príznačný pre éru moderných spoločností, v ktorých sa výmena vládcov či politických garnitúr uskutočňuje na základe jasne ustanovených a právne definovaných pravidiel.

Legitimovaním tu označujem konanie, ktorým aktéri odôvodňujú, ospravedlňujú a schvaľujú alebo povoľujú iný druh verbálneho či fyzického konania. Uskutočňuje sa argumentáciou, ktorá objasňuje zamýšľané či vykonané konanie, myšlienky, úvahy, vyhlásenia a pod. Cieľom je získanie súhlasu poslucháča či partnera v diskusii alebo vo verejnosti. Snaha o súhlas môže mať rozličné dôvody: získanie či udržanie moci, získanie sociálnej akceptácie, prijateľnosti, popularity, zlepšenie vzťahov atď. (Reyes 2011: 782).

V demokratických spoločnostiach s politickou súťažou legálne (voľbami a pod.) získaná mocenská pozícia nelegitimuje či neautorizuje automaticky všetky zámery a rozhodnutia, osobitne nie tie, ktoré

³³ V 90. rokoch slovenskí sociológovia diagnostikovali zistené očakávania väčšej zodpovednosti štátu za sociálnu ochranu obyvateľstva ako prejavy paternalizmu a prekážku reformných úsilí (pozri Roško 1996; Krivý 1994).

³⁴ Aj dnes však možno pozorovať aj ostatné Weberove typy legitimovania vládnutia, a nielen počas predvolebných kampaní. Príkladom sú štúdie vytvárania a udržiavania charizmy politických vodcov, porov. Josse – Želinský (2023) či Želinský (2024).

majú viesť k novým pravidlám, nárokom či záväzkom. Theo Van Leeuwen (2007) rozlišuje štyri hlavné či najobvyklejšie spôsoby legitimovania politických stanovísk alebo rozhodnutí:

- 1) autorizovanie – legitimovanie odkazovaním na autoritu tradície, zvykov, práva, vedy a osôb, ktorým je zverená inštitucionálna právomoc;
- 2) morálne hodnotenie –legitimovanie odkazom na diskurzy o hodnotách, hodnotové systémy;
- 3) racionalizácia – legitimovanie odkazom na ciele a využitie inštitucionalizovanej sociálnej činnosti a sociálne znalosti, ktoré im dodávajú kognitívnu platnosť;
- 4) mýtopoézia – legitimovanie prostredníctvom príbehov, ktoré vo výsledku odmeňujú legitímne činy a trestajú nelegitímne činy.³⁵

Legitimovanie racionalizáciou je podľa Van Leeuwena potrebné chápať ako vymedzené a utvárané špecifickou spoločnosťou a v tejto spoločnosti. Za racionálne v tomto zmysle dnes považujeme konzultovanie viacerých zdrojov a preskúmanie všetkých možností skôr, ako sa rozhodne. Legitimovanie odkazovaním na rozumnosť vykonaných krokov sa vyjadruje frázami ako „po konzultáciách s našimi spojencami“ alebo slovesami označujúcimi mentálne a verbálne procesy ako „preskúmať“ a „konzultovať“ (Thompson 2004). Politici sa tiež odvolávajú na odborníkov, aby ukázali verejnosti, že odborníci v konkrétnej oblasti podporujú ich návrh svojou expertízou. Tento spôsob legitimovania je súčasne aj autorizovaním, pretože odborníci a inštitúcie zastrešujúce odborníkov sa tešia autorite zdroja spoľahlivého a platného poznania (Van Leeuwen 2007). Politici môžu odkazovať aj na seba ako demokraticky zvolené osoby ako na autorizačný zdroj,³⁶ ak podávajú informácie vo formálnom kontexte a vytvárajú oficiálny a inštitucionálny diskurz.

³⁵ Príkladom takejto mýtopoézie môže byť odkazovanie na príbeh o Svätoplukových prútoch odôvodňujúci výzvy k spolupráci a súdržnosti politických elít či „spoločnosti“.

³⁶ V tretej kapitole na ukážkach z parlamentnej debaty uvidíme, že poslanci vyzdvihujú samých seba ako tých, ktorí ako jediní majú právomoc rozhodnúť, čo sa má pokladať za hodnoty a morálne riešenie konkrétnych problémov.

Diskusia

V tejto kapitole som predstavila vybrané teoretické koncepcie hodnôt a spoločenskej morálky a tiež východiská ich skúmania. Z predstaveného je zrejmé, že teoretické predstavy, o ktoré sa opierajú výskumy pracujúce dotazníkovým opytovaním veľkých vzoriek jednotlivcov, sa pomerne výrazne líšia od skúmaní, ktoré sa zameriavajú na fungovanie spoločenských systémov a na funkcie hodnôt a morálnych noriem ako regulátorov spoločenského života (v širokom chápaní) a ako zdroja legitimacy politických rozhodnutí.

Na tomto mieste je už potrebné pokúsiť sa ukázať, že v obraze podobnom mozaike možno predsa len nájsť určité jednotiace línie, ktoré považujem za relevantné a orientujúce analýzu v nasledujúcich prípadových štúdiách.

Autori a autorky, z ktorých myšlienok skladám obraz o spoločenských funkciách hodnôt a morálky ako „spolupracujúcej komunikačnej praxe, v ktorej je nutné mať morálne starosti o záujmy druhých“ (Habermas 1998: 22), sa môžu javiť ako nesúrodí. Z môjho pohľadu však prispievajú k vyjasneniu pohľadu na *hodnoty* ako súcna existujúce len ako *vzťahy ľudí k objektom* a ako *činnosti v týchto vzťahoch* a tiež ako *spôsob, ako vyjadriť a zdôrazniť* naše členstvo v skupine (Hájek 2012).

Tento vzťahový pohľad na hodnoty zameriava pozornosť i na to, že naše činnosti aj nečinnosti sa takmer vždy dotýkajú aj druhých ľudí a majú pre nich dôsledky. V tejto perspektíve sa skúmanie hodnôt logicky prepája so skúmaním morálky v sociálnom živote. Jeho základom je zamerať sa na to, ako sú hodnoty reálnou súčasťou spoločenského života, ako sa na ne aktéri odvolávajú, ako nimi zaštiťujú svoje rozhodnutia a oprávňujú svoje konania či ako poukazovaním na ne súdia zámery alebo konania iných, teda ako *existujú aj diskurzívne*, ako súčasť miestneho, mediálneho či politického diskurzu. Skúmanie hodnôt v ich začlenení do činností a vzťahov jednotlivcov a inštitúcií, diskurzov a príbehov a ďalších materiálnych a nemateriálnych objektov a zohľadňovanie Parsonsovej tézy, že aj samotné *hodnoty*, ktorých sa aktéri dovolávajú pri zdôvodňovaní a ospravedlňovaní budúcich alebo minulých konaní, *musia byť legitimované* či

autorizované zároveň uľahčuje poznávanie „kariér a pádov“ hodnôt v spoločenskom živote.

Pre poznávanie zmien hodnotových orientácií sú rovnako relevantné poznatky o prepojení hodnôt a morálky s prežívaním emócií (Durkheim) a ideológiami využívajúcimi morálne emócie (Graham a kol.) a ich binárnu logiku rozlišovania dobrého a zlého, správneho a nesprávneho (Alexander 2006, 2014). Cennou výskumnou inšpiráciou sú aj prístupy bádateľov ako Boltanski či Honneth, podľa ktorých hodnoty v spoločnosti nepredstavujú (akokoľvek nás právny model s najvyššou hodnotou ľudskej dôstojnosti a slobody k tomu zvádza) jeden hierarchicky usporiadaný a previazaný systém, ale rôzne oblasti spoločenského života a individuálnych činností sú domovom špecifických hodnôt a noriem viažucich sa na sektorovú prax. Tieto špecifické hodnoty a normy, aj keď sú vtelené do organizačných foriem, predpisov a pravidiel konkrétnej oblasti, môžu vďaka diskurzívnej forme svojej existencie migrovať a kolonizovať aj iné sektory ľudskej činnosti a potlačiť ich pôvodnú normatívnu reguláciu. Túto „dynamickú“ črtu hodnôt zaistujú kolektívni a individuálni aktéri nerovnakej sily, vybavení patričnými nástrojmi ovplyvňovania verejného a politického diskurzu. V dôsledku toho môžeme pozorovať konflikty starých a nových hodnôt v rôznych sektoroch spoločenskej práce.

Hodnoty a morálne princípy získavajú politickú význačnosť aj prostredníctvom globálneho šírenia, napr. pôsobením nadnárodných inštitúcií, expertných skupín (think tankov) a učenia sa z príkladov „dobrej praxe“, ale aj (príklady z minulosti uvádza Rorty (1998) aj Joas) vďaka umeleckým dielam. Tieto zistenia a osobitne zistenia, že význam hodnôt (v tom aj ľudskej dôstojnosti a slobody ako najvyššieho ústavného princípu) závisí od ich sústavnej inštitucionálnej a diskurzívnej, argumentačnej aj emocionálnej podpory (Joas 2013, Alexander 2017), sú dôležité pre skúmanie politického diskurzu o hodnotách ako cesty (jednej z ciest) k objasňovaniu zmien hodnotových orientácií.

Osobitnú pozornosť som v tejto kapitole venovala autorom, ktorí o otázkach súvisiacich s hodnotami a morálkou uvažujú v kontexte základnej dilemy spoločenského života v demokratických spoločnostiach: potreby udržať jeho predvídateľnosť a poriadok (koope-
ráciu jednotlivcov a inštitúcií) a zároveň chrániť slobodu a práva

jednotlivcov. Habermas a ďalší nepovažujú za prijateľné autorizovať platnosť hodnôt a noriem tradíciou, nadprirodzenou silou či ľudskou prirodzenosťou. Za kľúčové pre slobodnú a stabilnú spoluprácu teda nepovažujú znútorňovanie či osvojenie si tých istých hodnôt, ale *procedúry dosahovania konsenzu o jej pravidlách* a tiež posudzovanie a hodnotenie týchto pravidiel podľa ich *dôsledkov*. Dôraz na etiku *dôsledkov* prezrádza, že týchto autorov spája pragmatistická perspektíva či chápanie spoločenského života.

Politický diskurz a vládnutie sú pre mne blízke pragmatistické chápanie spoločenského života vzájomne prepojené javy. Vhodnú metodológiu ich skúmania ponúka stručne priblížená kritická analýza diskurzu (ďalej aj CDA), ktorej inšpirácie využívam najmä v druhej kapitole knihy.

2. KAPITOLA

HODNOTY, MORÁLNE OZDRAVENIE A SÚDRŽNOSŤ SPOLOČNOSTI V NOVOROČNÝCH PRÍHOVOROCH SLOVENSKÝCH A ČESKÝCH PREZIDENTOV

Pre časť spoločenských aktérov, ktorí majú výsadu zastupovať verejnosť a možnosť pravidelne sa k nej prihovárať, patrí rozmýšľanie o morálnom stave spoločnosti k tradičným rolovým povinnostiam. K takýmto aktérom patria aj vykonávatelia prezidentského úradu. Podľa zistení výskumov prezidentských rečí, osobitne rečí amerických prezidentov, jedným z cieľov ich verejných vystúpení je vytváranie a podporovanie morálnej a politickej jednoty národa (Coe 2007, Campbell – Jamieson 2008, Sowinska 2013).

Tvrdenie, že spoločnosť je polarizovaná, patrí v posledných rokoch k ustáleným diagnózam slovenskej, ale aj českej spoločnosti. Opakujú ho politici, analytici a komentátori v médiách, prijíma ho aj verejnosť (STEM 2025). Tento dramatický obraz a vízie jeho negatívnych dôsledkov vyvolávajú dopyt po diagnózach tohto stavu a hľadaní odpovedí na otázku, ako priniesť do spoločnosti viac súladu a súdržnosti.¹

Ako tento problém a jeho riešenie vidia slovenskí a českí prezidenti? V tejto kapitole, ako naznačuje jej názov, približujem úvahy prezidentov práve o týchto otázkach – o hodnotách, morálke a spoločenskej súdržnosti. Základom kapitoly je prípadová štúdia novoročných príhovorov slovenských a českých prezidentov prednesených v rokoch 1994 až 2024. Je zameraná na ich rozprávanie o hodnotách,

¹ Vznikli dokonca aj nové pracoviská ako Výskumný inštitút sociálnej kohézie DEKK (2020), ktorý sa definuje ako expertný v téme súdržnosti.

ktoré vyzdvihovali ako kľúčové, na to, ako tieto hodnoty autorizujú, ako diagnostikujú stav spoločenskej morálky a jeho súvislosti a možnosti morálneho ozdravenia. Tomuto okruhu sa venujem v prvej časti kapitoly. V jej druhej časti po stručnom predstavení možných pohľadov na (komplexnú) problematiku spoločenskej súdržnosti, v ktorom sa opieram najmä o podnetné prehľadové štúdie Jiřího Musila (2008) a Jiřího Šafra, Ivo Bajera a Markéty Sedláčkovej (2008), približujem úvahy prezidentov o potrebe a možnostiach súdržnosti spoločnosti.

Kapitolu začínam odôvodnením výberu novoročných príhovorov prezidentov ako vhodného materiálu na skúmanie „života hodnôt“ a predstáv o spoločenskej morálke a spoločenskej súdržnosti. Ďalej predstavím spôsob práce s týmto materiálom a analytické postupy, po ktorých budú nasledovať ťažiskové časti kapitoly. Pohľadom prezidentov na spôsoby či cesty k morálnemu ozdraveniu spoločnosti sa budem venovať v prvej časti, ale aj v nasledujúcej, venovanej téme súdržnosti a spolupráce. Obe témy sa do značnej časti prelínajú, pretože viacerí prezidenti (nie nepodobne významnej časti sociológov) považujú práve spoločné hodnoty a morálne normy za kľúčové pre stabilitu a pokojný život spoločnosti.

Prečo prezidentské príhovory

Prezidenti patria medzi privilegovaných účastníkov a spolutvorcov politického diskurzu. Majú nepomerne viac možností oslovovať verejnosť a obvykle majú väčšie publikum ako bežní ľudia. Ich verejné vystúpenia pútajú tiež väčšiu pozornosť pre autoritu ich pozície či osoby. Preto sa môžeme domnievať, že ich deskripcie či vysvetľovania spoločenských udalostí majú na stabilizovanie a usporadúvanie ich obrazov väčší vplyv ako reči iných aktérov (Dunmire 2005). Verejné vystúpenia prezidentov môžeme chápať a skúmať ako pokusy o čo najpresvedčivejšie formulácie najdôležitejších politických otázok alebo podľa Campbell (2005) ako pokusy artikulovať či vynaliezť diagnózu určitého spoločenského problému alebo ako tlmočenie jeho definovania niektorou zo súperiacich politických síl. Samotné komunikovanie prezidenta sa pokladá za „základný

nástroj, ktorým sa vytvára a udržiava symbolická moc tohto úradu“ (Coe – Neumann 2011: 728).²

Výskum verejných rečí prezidentov má najrozsiahlejšiu tradíciu v Spojených štátoch amerických, kde má úrad prezidenta silné právomoci a rozhodnutia prezidentov často globálne dôsledky. Výskumy sa najčastejšie sústreďujú na inauguračné prejavy, správy o stave Únie (republiky), prejavy, v ktorých vysvetľujú závažné rozhodnutia, na reči pri významných výročiach štátu, ako aj na to, či a v akej miere reči prezidentov ovplyvňujú mediálny diskurz a verejnú mienku (Zarefsky 2004: 611).

V týchto výskumoch sa stretávajú viaceré teoretické a metodologické prístupy. Výskum v tradícii kritickej analýzy diskurzu (CDA), ktorú stručne približujem v prvej kapitole, skúma napríklad konštruovanie kolektívnej pamäti a vytváranie národného spoločenstva (Gammelgaard 2012) či spôsoby legitimovania rozhodnutí, ktoré vylučujú určité kategórie osôb z nárokov na solidaritu a plnohodnotné členstvo v spoločnosti (Oddo 2011).

a prečo novoročné príhovory slovenských a českých prezidentov

Koniec starého a príchod nového roku je tradičnou príležitosťou na bilancovanie vykonaného, pomenovanie nezdarov a nesplnených zámerov, formulovanie nových cieľov a vyslovovanie nádeje, že budú zdarne dosiahnuté. Je časom na ďakovanie, na vzájomné povzbudzovanie sa k smelším cieľom a na želania, aby sme pri ich plnení mali dostatok síl a podpory od ostatných. Takýmto tradičným situáciám a s nimi spojeným konvenciám sa nemôžu vyhnúť ani prezidenti. Nový rok je navyše na Slovensku a v Česku výročím vzniku samostatného štátu. To je pre prezidentov ďalší dôležitý podnet zamýšľať sa nad spoločnosťou ako celkom a nad jej budúcnosťou.

Aj keď slovenskí a českí prezidenti majú v porovnaní s americkými výrazne slabšiu mocenskú pozíciu, majú tak ako iní prezidenti

² V USA od roku 1971 vychádza časopis *Presidential Studies Quarterly*, ktorý publikuje historický, sociolingvistický, sociologický výskum prejavov prezidentov. Väčšina autorov publikujúcich v tomto vedeckom časopise vychádza z pragmatistického pohľadu na reč ako sociálne konanie.

politický a spoločenský vplyv a vykonávajú ho aj prostredníctvom verejných rečí. Ich novoročné príhovory sa vyznačujú všetkými charakteristikami, ktoré podľa Coeho a Neumanna (2011) robia reči prezidentov hodné výskumnej pozornosti: prezidenti prednášajú svoje príhovory osobne; obracajú sa v nich na všetkých spoluobčanov ako na hlavného adresáta, ich príhovory šíria celonárodné médiá a ich obsah kontrolujú, rozhodujú o ňom samotní prezidenti.

Skúmanie novoročných príhovorov môže otvoriť rôznorodé témy a riešiť viaceré teoretické otázky.³ S mojím hlavným záujmom o reálny život hodnôť v politickom diskurze súviseli otázky týkajúce sa predstáv o stave spoločenskej morálky a základných hodnotách spoločnosti, ktoré prezidenti prezentovali, a otázka, či a ako sa tieto predstavy menili v čase. S tým súviseli otázky atribútov, ktoré prezidenti pripisovali kolektívnemu *my*, ku ktorému sa prihlasovali používaním plurálu prvej osoby, a tiež otázky o význame, ktorý pripisovali (ak pripisovali) spoločenskej súdržnosti *my* a čo pokladali za jej podmienky a prekážky. Pozornosť som venovala aj modalite ich vyjadrení (želanie, viera, záväzok aj vo vzťahu ku konaniu).

Významom nezanedbateľnou otázkou, ktorá je určitou podobou klasickej sociologickej dilemy moderných spoločností – napätia medzi slobodou jednotlivcov a potrebou udržať stabilitu a poriadok spoločnosti – je, či a ako pri úvahách o poriadku, spolupráci a súdržnosti spoločnosti prezidenti reflektujú (vždy nejako prítomné) napätie medzi súdržnosťou spoločnosti a slobodou jej členov.

Predmet skúmania a metodológia

Ako som už avizovala, objektom môjho skúmania boli novoročné a vianočné príhovory piatich slovenských a troch českých prezidentov, ktoré odznali v rokoch 1994 až 2024 v národných verejnoprávných televíziách. Pre zjednodušenie budem ďalej hovoriť len o novoročných príhovorochoch alebo len o príhovorochoch, hoci prezident Miloš

³ To, že prezidenti oslovujú všetkých spoluobčanov, do istej miery vyžaduje, aby ich reč bola pokiaľ možno konsenzuálna a nestavali sa otvorene – zvlášť pri príležitosti nového roku a s ním spojených nádejí čistého stola a zlepšovania života v každej oblasti – proti niektorej sociálnej či profesionej skupine. Preto musia vychádzať z dobrej znalosti stavu verejného diskurzu a byť schopní rétoricky zladit' jeho rôzne konfliktné línie.

Zeman sa vrátil k prvorepublikovej tradícii vianočných posolstiev.⁴ Počet príhovorov slovenských a českých prezidentov bol rovnaký, čo uľahčuje niektoré porovnávania, napríklad porovnanie počtu textových častí venovaných určitým témam. Celkový počet príhovorov bol šesťdesiat. Pracovala som s ich doslovnými prepismi, ktoré som získala z webových stránok prezidentov, dennej tlače, knižných publikácií a tiež vďaka ústretovosti tlačovej agentúry TASR.

Základným postupom analýzy vykonávanej s podporou kvalitatívneho softvéru Atlas.ti bolo opakované pozorné čítanie príhovorov. Jeho prvým cieľom bolo prostredníctvom otvoreného kódovania či tematickej analýzy (Bryman 2012) identifikovať a označiť všetky témy, ktoré v nich prezidenti otvárali. Táto etapa bola mimoriadne časovo náročná a bez možnosti kontrolného kódovania inou osobou prináša riziko prehliadnutia tém. Na kontrolu som preto používala aj funkciu Atlas.ti na vyhľadávanie tematicky príznakových slov pre daný kód a textových častí, v akých boli použité. Zoznam najčastejšie používaných kódov (viaceré sú výsledkom zlúčenia parciálnych kódov) uvádza tabuľka č 1.

Pri druhom a ďalších čítaniach som sa zamerala výhradne na úseky príhovorov (ďalej textové časti alebo pasáže), v ktorých sa prezidenti vyjadrovali k spoločenskej morálke, morálnej atmosfére v spoločnosti, odvolávali sa na hodnoty a princípy spolužitia a rôzne stránky spoločenskej súdržnosti či jej absencie. Jednu textovú časť som obvykle označovala viacerými kódmi.⁵ Ohraničenie kódovaných častí rešpektovalo pôvodné členenie príhovorov na odseky. Ak išlo o rozsiahlejšiu argumentáciu, potom časť označená kódom zahŕňala aj viac odsekov tak, aby obsahovala pokiaľ možno úplné dôvodenie

⁴ V roku 2013 tak v Česku odznali dva príhovory: novoročný Klausov a vianočný Zemanov.

⁵ Jedným kódom som spravidla označovala tie úseky príhovorov, ktoré nesúviseli s hlavnými témami analýzy, teda prezidenti v nich súčasne neargumentovali o hodnotách, morálke či súdržnosti, nie sú dôležité pre aspoň hrubé porovnanie pozornosti, ktorú prezidenti venovali témam, ako morálka, politika, hospodársky život a pod. Na druhej strane textové časti súčasne kódované viacerými kódmi dovoľujú využiť funkciu programu sledujúcu spoločný výskyt kódov a porovnávať frekvenciu prepájania morálky alebo súdržnosti s inými témami. To podnecuje teoreticky rozmýšľať, aké vzťahy môžu indikovať tieto prepojenia.

týkajúce sa morálky či určitého hodnotového princípu, alebo témy spoločenskej súdržnosti.

Tabuľka č. 1: Zoznam najčastejšie používaných kódov v analýze novoročných príhovorov

Názov kódu	Počet častí	Hustota vzťahov
Hodnoty, morálka	143	17
Vláda, štát, vládnutie	110	6
Demokracia	100	16
Zodpovednosť	83	5
Súdržnosť, konsenzus	77	8
Dôvera	61	4
Solidarita, starostlivosť	58	6
Ciele, spoločný záujem	58	4
Ekonomika	57	4
Politická kultúra	56	3
Uznanie, úcta	54	3
Empatia, porozumenie	52	3
Európa	51	4
Sloboda	48	4
Občianska spoločnosť	47	4
Individuálny záujem	42	3
Slušnosť	41	3
Spravodlivosť, zákonnosť	41	8
Reformy, privatizácia	34	2

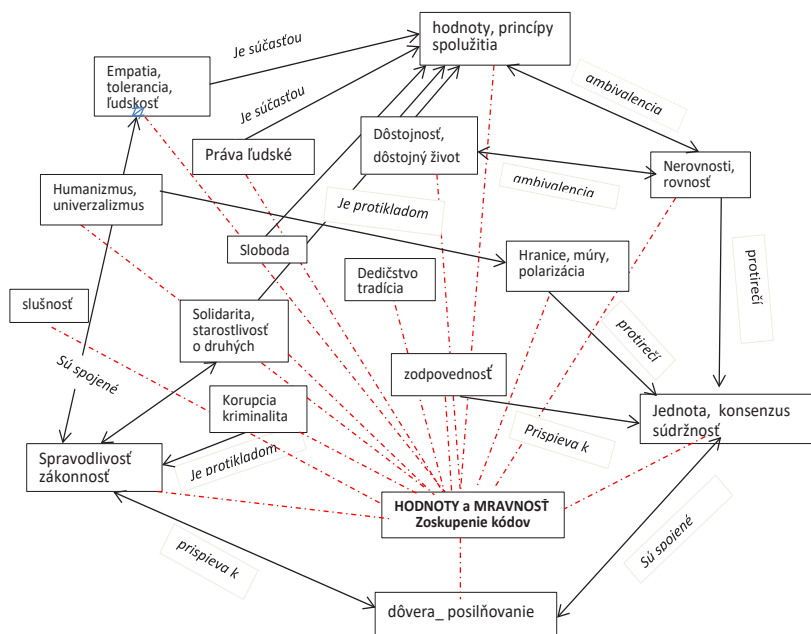
V textových častiach označených rovnakým kódom som potom skúmala obsah, jazykové prostriedky a argumentačné formy hovorenia o hodnotách, morálke a súdržnosti.

Ako pomôcku som používala aj funkciu zisťovania frekvencie slov (používanie osobných zámen a prvej a druhej osoby pomocných modálnych slovies) pri skúmaní gramatického vytvárania vzájomnosti a tiež funkcie vytvárania zoskupení kódov (v terminológii Atlas.ti sú to „rodiny“), ktoré sa viažu na všeobecnejšiu tému (napr. na politiku, každodenný život atď.), a zoskupení dokumentov (jednotlivých prezidentov a slovenského a českého prezidentského zoskupenia).

V zozname v tabuľke č. 1 sa okrem najfrekventovanejšieho kódu *hodnoty, princípy spolužitia, morálna obroda* nachádzajú aj ďalšie kódy označujúce konkrétne hodnoty a princípy spolužitia.

Najfrekvencovanejší kód má „kontajnerovú“ povahu a označovala som ním najmä textové časti, v ktorých prezidenti spomínali – vymenúvali či vyratúvali – niekoľko hodnôt súčasne bez zdôvodnenia ich význačnosti či súvislosti, alebo časti, v ktorých o hodnotách hovorili abstraktne a používali výrazy ako *naše hodnoty*, *tradičné hodnoty* a podobne. Najpočetnejším združením kódov bolo zoskupenie *hodnoty a mravnosť*, ktorú zobrazuje graf na obrázku č. 1.

Obrázok č. 1: **Vzájomné prepojenie hodnôt zaradených do zoskupenia kódov *hodnoty a mravnosť***

Graf spracúva údaje o kódovaní všetkých 60 príhovorov a má len orientačnú funkciu. Príslušnosť kódov do zoskupenia kódov *hodnoty a mravnosť* označujú červené prerušované čiary. Ako vidieť, do tohto zoskupenia som začlenila aj javy, ktoré prezidenti považujú za ohrozenie hodnôt a princípov spolunažívania. Čierne čiary vyjadrujú vzťahy medzi kódmi a sú generované programom automaticky na základe spoločného kódovania tej istej textovej časti. Charakter vzťahu softvér nedokáže identifikovať, to už musí byť výsledkom

uvažovania výskumníka či výskumníčky, v tomto prípade môjho úsudku o vzťahoch, ktoré prezidenti označeným skutočnostiam prevažne pripisovali spôsobom argumentovania. Tam, kde vzťah medzi dvomi kódmi nebolo možné určiť, napríklad pre enumeračné radenie hodnôt vedľa seba, alebo prezidenti ho charakterizovali odlišne, vzťah som označila vágnym „sú spojené“.

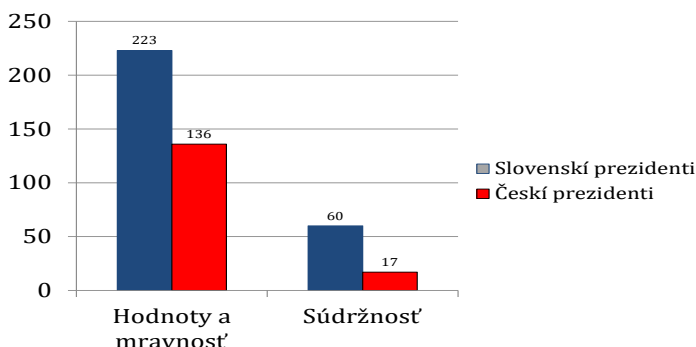
Po vygenerovaní textových častí kódovaných vybranými tematickými kódmi som si všímala a porovnávala aj *spôsob*y hovorenia o jednotlivých témach. Toto zameranie vychádza z princípov kritickej analýzy diskurzu (CDA) a pozornosti ďalších druhov kvalitatívneho výskumu k diskurzívnym stratégiám, rečovým módom či textovým druhom a priviedlo ma k rozlišovaniu argumentačných, obradovo-expresívnych a oznamovacích módom hovorenia (pre priblíženie pozri aj Breckner (1999), Wengraf (2000) a tiež Kusá (2025)). Čítanie príhovorov totiž ukázalo, že prezidenti pri téme hodnôt a morálky nepoužívajú len argumentačný mód, veľmi typický pre Václava Havla, teda nepokúšajú sa zdôvodniť význačnosť spomínaných hodnôt. Viaceré pasáže mali jednoduchšiu formu: prezidenti niečo o hodnotách a morálke oznamovali alebo uvádzali výpočet dôležitých morálnych princípov či hodnôt, no bez naznačenia ich súvislostí. Textovým častiam tohto druhu som priradzovala kód *obradový alebo oznamovací mód*. Je určený pre tvrdenia, ktorých účelom je predstavovanie spoločných presvedčení či mentorstvo/poučanie (napr. McQuail 2000).⁶

Hodnoty, morálka a morálne predstavy

Odvolať sa na hodnoty a uvažovať o hodnotách v politických rečiach je obvykle súčasťou hovorenia o princípoch, ktoré by mali byť uznávané, záväzné pre všetkých alebo aspoň nasledovaniahodné. Slávnostné príhovory na prelome rokov a súčasne v deň výročia samostatných štátov do istej miery musia nasledovať žánr či formát bilancovania predchádzajúceho roku a vyjadrovania nádeje na budúce zlepšenie viacerých oblastí života spoločnosti. Jeho typickou súčasťou je hodnotenie a tiež reflexia vernosti spoločenstva princípom a hodnotám, ktoré majú byť „chrbticou“ jeho identity ako príslušníkov štátneho spoločenstva či národa.

⁶ Podobne som postupovala aj v nedávno publikovanej štúdii, v ktorej sa venujem téme demokracie v príhovoroch prezidentov (Kusá 2025).

Obrázok č. 2: Porovnanie počtu textových častí kódovaných kódmi zo zoskupenia kódov hodnoty a mravnosť a s kódom súdržnosť v príhovoroch slovenských a českých prezidentov

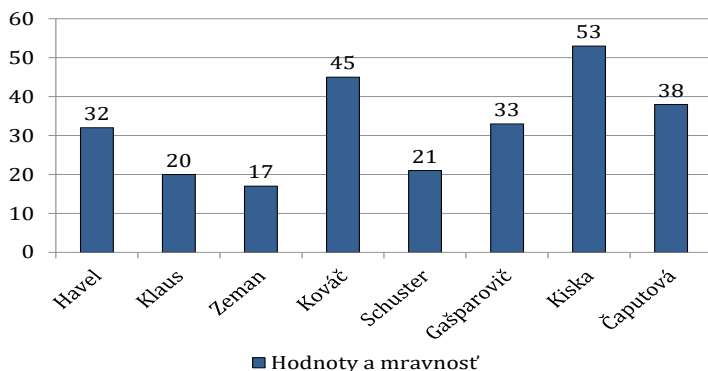

Graf na obrázku č. 2 opäť paušálne porovnáva slovenských a českých prezidentov, no i tak ukazuje pomerne výrazné rozdiely. Vidíme, že českí prezidenti sa v značne menšej miere ako slovenskí prezidenti venovali rozvažovaniu o hodnotách a morálke spoločnosti a tiež o spoločenskej súdržnosti. Čiastočne k tomu mohlo prispieť to, že úvahy Václava Havla na tieto témy boli obvykle veľmi rozsiahle a v snahe zachovať súvislý celok argumentácie som do časti kódovanej jedným či viacerými kódmi zahrnula viac odsekov.

Ďalším dôvodom tohto nepomeru je, že prezidenti Václav Klaus a osobitne Miloš Zeman sa v príhovoroch odklonili od Havlovho vzoru prezidenta ako morálneho filozofa a úvahám o hodnotách, morálke a spoločenskej súdržnosti venovali výrazne menej miesta. Slovenskí prezidenti, ako ukážeme, v tomto hodnotovo-reflexívnom žánri pokračovali – sčasti možno z donútenia spoločensko-politickým diskurzom ako najdôležitejším kontextom svojich úvah a tiež preto, že v porovnaní s českými prezidentmi výrazne častejšie uvažovali o hodnotách v obradovom móde. Pre obradový mód sú typickejšie jednoduchšie vety či súvetia, ktoré nie sú navzájom argumentačne zviazané, a preto som ich kodovala samostatne. Porovnanie počtu textových častí zo zoskupenia kódov *hodnoty a mravnosť* v príhovoroch všetkých prezidentov (v záujme porovnateľnosti u českých prezidentov a Ivana Gašparoviča v prepočte na 5-ročné obdobie) prináša graf na obrázku č. 3. Aj podľa tohto grafu slovenskí

prezidenti venovali oveľa viac pozornosti témam spojeným s hodnotami a morálkou ako českí prezidenti.

Obrázok č. 3: **Odkazovanie na hodnoty z rodiny kódov *Hodnoty a mravnosť* v prepočte na päťročné obdobie**

Graf nabáda k úvahe, že prezidenti, ktorí sa stavali kriticky k spôsobu vládnutia, sa viac v príhovore venovali úvahám o morálke, hodnotách a súdržnosti (kód *súdržnosť* je súčasťou zoskupenia kódov *hodnoty a mravnosť*). Je to však špekulatívna úvaha, pretože v príhovoroch prezidentov Klausa a Zemana nájdeme príklady kritických vyjadrení na adresu ekonomických, finančných atď. rozhodnutí centrálnej vlády. Táto kritika však nie je formulovaná v morálnych termínoch, ale s odkazom na kritériá, ktorých „domovom“ je príslušná oblasť či sektor spoločnosti.

Morálka a morálne zdravie spoločnosti

V tejto časti približujem, ako prezidenti v príhovoroch riešia otázky morálky, kde situujú príčiny alebo zodpovednosť za ohrozenia morálneho zdravia spoločnosti, čo považujú za jeho symptómy a tiež či a ako zdôvodňujú nádej, že existuje cesta k morálnemu ozdravovaniu.

Predstavovanie zistení začínam od prvých prezidentských diagnóz morálneho zdravia spoločnosti a príčin jeho podlomenia. Michal Kováč, hodnotiac prvý rok samostatnej republiky, uvádza

zdevastovanú morálku ako jednu z mnohých ťažkostí, ktorým spravovanie nového štátu muselo čeliť:

Nezápasili sme len s nedostatkom štátnických skúseností a politickej kultúry, ale zbavovali sme sa aj chorôb a zlých návykov zdedených v podmienkach totalitného systému. Zdedili sme... aj zdevastované myslenie a morálku. (Kováč 1994)

Kováčova diagnóza stavu morálky je všeobecná, ale jeho súd je tvrdý (devastácia). V ukážke a ani v nasledujúcom texte príhovoru však žiadne konkrétne príklady morálnej devastácie neuvádza. Aj Václav Havel v prvom príhovore samostatného štátu hovorí o morálnych problémoch spoločnosti. Ich príčinu neprpisuje bývalému režimu, ale „šoku zo slobody“. Havel je veľmi konkrétny vo výpočte strát, teda toho, čo je pre spoločenský život a medzilidské vzťahy dobré a potrebné:

Oträs(y), ktoré vyvolal šok z nově nabyté svobody, (vyhnali) duch(a) dobré vůle, tolerance, slušnosti, zájmu o druhé, víry v dobré lidské vlastnosti, úcty k životu, přirozené odpovědnosti, skromnosti a laskavého nadhledu. (Havel 1994)

O dva roky neskôr Kováč opäť konštatuje morálnu krízu. Tentoraz ju pripisuje transformačným zmenám (opäť používa všeobecné termíny aj pre pôvodcov strát, aj pre to, čo sme „viacerí z nás“ stratili):

Ostré transformačné zmeny spôsobili, že viacerí z nás stratili zmysel pre hodnoty, alebo majú pocit, že sa hodnotový poriadok slovenskej spoločnosti rozpadol a mnohé z tradičných hodnôt zvetrali. (Kováč 1996)

V ukážke vidíme použitie termínu „tradičné hodnoty“. To by mohlo naznačovať Kováčovu medzičasom získanú vieru, že určité hodnoty a princípy sa v slovenskej spoločnosti zachovali, odolali skôr spomínanému devastáčnemu vplyvu komunistického režimu.

Aj keď Havel ešte v niekoľkých príhovoroch konštatuje, že z *mnoha historických dôvodů (je) stále ještě naše společnost značně demoralizovaná* (1997; 2001), komunistickému režimu pripíše pôvodcovstvo morálnych škôd – „*zhoubné dílo v našich duších*“ – až v roku 1999⁷

⁷ V príhovore r. 1999 d'akuje aj staršej generácii, tým, *kteří museli prožít celé své mládí a mnohdy i léta zralosti v dusnu totalitních poměrů, a přesto*

a vo svojom poslednom príhovore v roku 2003. Robí to v súvislosti s vyjadrovaním nádeje spájanej s mladou generáciou:

Uznání patří i všem mladým lidem, kteří už vyrůstali v nových poměrech... nejsou pokřiveni životem v komunismu a šíří kolem sebe svobodomyslné a přemýšlivé občanské sebevědomí. (Havel 1999)

Dorůstají nové generace, generace lidí, kteří nabývali rozum už ve svobodě, a nejsou tudíž zdeformováni životem v komunismu ... (a) mnoha nedobrymi následky zhoubného díla, jež předchozí režim napáchal v našich duších. (Havel 2003)

V roku 1997 sa v novoročných príhovoroch obidvaja prezidenti vyjadrovali k vplyvu nových ekonomických procesov a orientácie ľudských činností na zisk.

Kol'ko energie vynakladáme v zápase o majetky a hmotný blahobyt a ani nepostrehneme, ako nebadane strácame to skutočné bohatstvo – priateľstvo, pokoj duše a pocit zmysluplnosti vlastného života. Skúsenosť niekoľkých tisícročí dáva dostatok príkladov, že úpadok je často spojený s ohrozením ľudskej bytosti na jej materiálne potreby. Pripomína nám však aj to, že kým sa duchovné záujmy nedostanú na popredné miesto v našom osobnom živote, ale aj v živote spoločnosti, kým sa duchovne neobnovíme, teda kým nezmeníme uhol pohľadu na svoj osobný hodnotový rebríček, ťažko môžeme očakávať, že sa pretvorí naše okolie, naša pracovná atmosféra, duch celej našej spoločnosti. (Kováč 1997)

Kováč používaním prvej osoby množného čísla naznačuje spoločnú zodpovednosť za nedostatok vyšších, duchovných cieľov a riziko (nekonkretizovaného, zrejme morálneho) úpadku⁸, ak sa nepoučíme z tisícročných skúseností. Vo svojej morálnej úvahe nerozlišuje

si zachovali elementární lidskou důstojnost a dnes se sžívají s novou situací a něco dobrého v ní dělají.

⁸ Bolo by možné doložiť štatistiky o poklese reálnych miezd a životnej úrovne a o miere nezamestnanosti a ukázať, že podiel domácností, ktoré v tom čase čelili najmä materiálnemu úpadku a boli nútené starať sa hlavne o materiálne podmienky prežitia, bol neprehliadnuteľný. V Kováčovej úvahe je teda zamlčaný fakt, že materializmus doby bol sčasti vynútený hospodárskou krízou. Konfrontovanie tvrdení zo 60 novoročných príhovorov však nie je a ani nemôže byť cieľom tejto práce.

a nekonkretizuje druhy potrieb a činností, ktoré rôzni ľudia vykonávajú, a zjednocujúcim plurálom zakrýva spoločenské nerovnosti a diferencovanosť ľudskej situácie. Zjednocujúci plurál používa aj Havel vo výzve spoluobčanom premýšľať o odporných javoch doby („znamenaniach“) a o voľbe či dileme, ktorú ako ľudské bytosti máme:

Z desítek možností, jak znamení tohoto typu číst, uvedu jedinou: nedopustili jsme se – byť třeba v dobré víře – velkého omylu, když jsme z člověka udělali pouhého tvůrce zisku, jehož iniciativa povede automaticky k obecnému prospěchu? Ano, kdo jiný je tvůrcem hodnot než svobodný člověk? Ale cožpak je člověk jen tímto? Což není zároveň bytostí, která ráda vymění tři privatizační fondy za jeden vlídný úsměv či láskyplné pohazení, a což není zároveň bytostí, které jsou k smíchu všechny řády, normy a předpisy a jejímž jediným cílem je ošidit a okrást druhé? Což není někým, kdo se chce nezištně účastnit veřejného života a dělat dobré věci pro své bližní, a což není zároveň někým, kdo plive na všechna základní pravidla lidského soužití? To všechno je tajemství jménem člověk a kdo z politiků na to jen na okamžik zapomene, dopouští se chyby pro společnost možná osudové...
(Havel 1997)

Havel v tejto ukážke na rozdiel od Kováča nevynáša paušálne súdy o morálke spoločnosti, naopak, vyjadruje odpor k paušalizovaniu. Dôraz kladie na individuálne voľby. V jeho príhovoroch je niekoľko častí, v ktorých rozmach trhovej ekonomiky priamo spája s morálnymi problémami spoločnosti. V nasledujúcej pasáži príhovoru v roku 1995 sa vyjadruje kategoricky (*musí; nikdo si nesmí myslet*), ale úlohu naprávať morálnu atmosféru a posilniť mravné hodnoty, od ktorých závisí aj kvalita práva, neadresuje žiadnej konkrétnej kategórii aktérov, ale všeobecne spoločnosti, nám všetkým.

Mravní klima v naší zemi se musí změnit. Nikdo si nesmí myslet, že tržní ekonomika znamená právo libovolně se obohacovat na úkor jiných, nikdo si nesmí myslet, že svoboda a demokracie dávají komukoli právo ohrožovat svobodu a životy druhých. Kvalita práva, kvalita jeho uplatňování a míra obecné úcty k němu závisejí na síle mravních hodnot, které společnost vyznává a pěstuje, a na síle, s níž je schopna je prostřednictvím všech svých institucí prosazovat ve veřejném životě. Všechny úspěšné politické a hospodářské systémové změny, které jsme provedli, nám

nebudou mnoho platné, bude-li mezi námi převládat morálka džungle. (Havel: 1995)

Havel z trhovej ekonomiky nerobí zdroj morálneho zla. Naznačuje potrebu jej právnej regulácie a tiež potrebu úpravy samotného práva tak, aby právne normy boli v súlade s morálnymi zásadami a bohatnutie jedných a obhajoba ich záujmov sa nediali na úkor ľudskej dôstojnosti a pošliapavania spravodlivosti:

Mít peníze a majetek není samozřejmě žádná hanba. Naopak: může to být a měl by to být znak úspěchu v tvorbě hodnot zvyšujících obecnou úroveň života. Hanbou je něco jiného: hromadit peníze a majetek na úkor práva jiných na lidskou důstojnost a život ve spravedlivé společnosti a právním státě, na úkor obecné kvality života a životního prostředí, na úkor krásy země a jejích sídel, na úkor budoucnosti. Není tomu tak, že zákon nabídky a poptávky vysvětluje kompletně svět... (...) Ve veřejném životě i v životě hospodářském se přitom rozmáhá zvláštní nevraživost, zlovolnost, sobectví, neúcta k právním a morálním pravidlům, hamižnost, skepse, možná i cynismus. Spousta lidí si navzájem přestává věřit a hlavní starostí mnohých z nás se stává buď aby je nikdo neokradl, anebo – v horším případě – jak by oni sami co nejdříve vyžili na druhé. Někdy se mi zdá, že jsme z dnešní globální tržní ekonomiky ze všeho nejdříve převzali to ze všeho nejhorší, přesně to, s čím se jinde už začali systematicky potýkat. (Havel 2000)

Rudolf Schuster diagnostikuje o rok neskôr morálne problémy slovenskej spoločnosti (opäť) ako vytrácanie duchovných hodnôt pod vplyvom privatizačných zmien:

Slováci boli v minulosti známi svojou skromnosťou, trpezlivosťou, húževnatosťou a toleranciou. V poslednom období, pod vplyvom privatizačných zmien a vytvorení novej skupiny majetných, ako keby sa tieto dobré vlastnosti, ktoré oceňovali aj v zahraničí, začali vytrácať z nášho života. Ako keby sa majetok, peniaze a hmotné statky stali symbolom šťastia. Ako keby duchovné hodnoty človeka, ktoré považujem za základ, podľa ktorého by sme mali posudzovať a hodnotiť človeka, už pomaly mizli z nášho života. Bol by som rád, keby sa nám podarilo zmeniť tento negatívny trend. (Schuster 2001)

Z uvedeného prehovoru nie je jasné, či Schuster spomínané dobré vlastnosti pokladá za duchovné hodnoty a či ich vytrácanie pozoruje len u „novej skupiny majetných“. Môžeme to čítať aj tak, že kritizuje ich netolerantnosť a snahu rýchlo zbohatnúť, a tiež tak, že spôsob života tejto kategórie osôb nastoľuje vzory správania, ktoré sa bijú s našimi dobrými a aj v zahraničí oceňovanými vlastnosťami. Schuster podobne ako Kováč používa všeobecné formulácie a pojmy, ktoré umožňujú rôzne výklady. Na rozdiel od Havlovho spôsobu uvažovania o hodnotách z nich ťažko získať jasnejšiu predstavu o žiaducom hodnotovom rebríčku či hodnotových vzoroch.

Diagnózy morálnych problémov, ktoré vo svojich príhovoroch ponúkli spoluobčanom ďalší českí prezidenti, spomeniem len telegraficky. Václav Klaus príležitostne poukazuje na *individuálne* necnosti, ako *pesimizmus*, *nepřejícnost a závist* (2005, 2013), vyzýva *Pokusme se – v životě i v politice – čestné a férové jednání lidí odměňovat a oceňovat a zbabělému, věrolomnému a nízkému jednání nedat šanci* (2006). Za systémových pôvodcov *lhostejnosti a apatie* považuje médiá a to, že *Veřejnost je dnes a denně mediálně bombardována katastrofickými zprávami* (Klaus 2013).

Ešte menej vyjadrení o stave spoločenskej morálky nájdeme u Miloša Zemana. Podobne ako Klaus sa vyjadruje predovšetkým o individuálnych necnostiach. Tie nachádza u mužov – migrantov, ktorí utekajú do Európy za pohodlným životom namiesto toho, aby zostali doma bojovať alebo pomáhať rozvoju svojej krajiny (2015), u českých nezamestnaných, ktorí sa vyhýbajú práci: *proč bychom měli pomocí sociálních dávek podporovat i lidi, kteří odmítají nabízenou práci a vysmívají se těm, kteří každý den poctivě chodí do práce* (2016), a u takzvaných *lepšolidí*, ktorí *své názory považují za nadřazené názorům těch druhých* (Zeman 2018).

Nie je ľahké podobne stručne priblížiť úvahy ďalších troch slovenských prezidentov o morálnej a hodnotovej kríze spoločnosti. Početnosť pasáží ich príhovorov s témou hodnôt a morálky je násobne vyššia ako u českých prezidentov, ktorí boli v úrade v rovnakom čase (obrázky č. 2 a 3). Najľahšie je to v prípade Ivana Gašparoviča, ktorého zmienky o hodnotách sú zväčša zamerané pozitívne. Najkritickejší pohľad na stav spoločenskej morálky – na sociálne, kriminálne, mocensky nezdravé javy – predstavil vo volebnom roku 2006. Podľa Gašparoviča k nezdravým javom patrí *zabúdanie*

politických strán na predvolebné sľuby, poslanci, ktorí nikoho nezastupujú, a teda sa nikomu nezodpovedajú, úplatkárstvo a kriminalita. Za príčiny necností v medziľudských vzťahoch pokladá to, že žijeme rýchlo, uponáhľane (2007). Východiskom z tejto situácie má byť návrat k univerzálnym ľudským hodnotám, ktoré nekonkretizuje, ale ich záväznosť je legitimovaná historicky:

Musíme sa vrátiť k základným všeľudským mravným hodnotám, ktoré sú pre nás ľudí typické a záväzné aj cez hĺbku dejín.
(Gašparovič 2010)

Andrej Kiska spôsobom uvažovania (dôslednosťou argumentu a prepájaním abstraktnejšej úrovne s konkrétnymi príkladmi) asi najviac nasleduje Havlov vzor.⁹ V jednotlivých rokoch postupne podáva diagnózy viacerých morálnych ziel či symptómov a príčin morálneho úpadku. V roku 2016 poukazuje na to, že *sme ako spoločnosť, ako štát, ako krajina stratili úctu ku vzdelaniu, stratili sme úctu k učiteľskému povolaniu a zmysel pre rovnosť práva, a tým aj pocit hanby a neprijateľnosti toho, že zlý sociálny pôvod dieťaťa je dnes akoby predpokladom pre zlé výsledky na základnej škole a navyždy uzavrie možnosť mladého človeka vystúpiť z tohto začarovaného kruhu*. V roku 2017 glosuje hrubosť a urážky na sociálnych sieťach a varuje:

Dôležité je si uvedomiť, že prehráme všetci, ak si neuchránime spoločné hranice a kultúrne pravidlá nášho spoluzitia. (...) Vyvolávať nenávisť a zlobu voči celým skupinám ľudí, národom, národnostiam, náboženstvám alebo o nich tvrdiť, že sú menejcenné, to sa musí stať pre každého slušného človeka neprípustné a netolerovateľné. A to aj na internete. (Kiska 2017)

V roku 2018, pripomínajúc storočnicu existencie Československa, Kiska rozsiahle uvažuje o morálke a hodnotách našej spoločnosti pomocou fiktívneho porovnávania jej úspešných a neúspešných, temných období. Tomuto príbehu morálnych zákrut dejín Slovenska¹⁰

⁹ Nasledovanie vzoru bolo pravdepodobne možné vďaka skladbe Kiskových poradcov a osobitne vďaka Martinovi Bútorovi, sociológovi a spisovateľovi a v minulosti človeku blízkeho Havlovi.

¹⁰ Označujem to za fikciu alebo v Leeuwenovej terminológii za mýtickú legítimáciu hodnôt preto, že pre uvádzané pozitívne obdobia zdaru, ktorý sa – v tom je morálne ponaučenie – dosiahol vďaka pridržiavaniu sa morálnych princípov, Kiska nepodáva empirickú referenciu.

a budem venovať v ďalšej časti kapitoly. Za znak morálneho úpadku tu Kiska považuje aj *zhrubnutie spoločnosti a verejnej diskusie, deravé hranice toho, čo je prijateľné povedať nahlas alebo publikovať na sociálnych sieťach, teda eróziu slušnosti a ohľaduplnosti*.¹¹

V príhovore roku 2019 Kiska uvažuje o spoločenskej a morálnej traume, ktorú v predchádzajúcom roku vyvolalo zavraždenie novinára Kuciaka a jeho snúbenice, a o predpokladaných širších príčinách tejto tragédie, ktorá verejnosť donútila *otvoriť oči a*

pozrieť sa priamo na spoločnosť, v ktorej žijeme. Pozrieť sa priamo na štát, ktorý tvoríme a rozvíjame. (...) Museli sme sa – pre naše vlastné svedomie – poctivo opýtať, či v Slovenskej republike platia hodnoty demokracie, rešpekt k rovnosti v právach a dôstojnosti každého človeka. Hodnoty, o ktorých tak radi rečnime, keď spomíname na slávne okamihy našej histórie. Hodnoty, o ktorých presvedčame seba aj iných, že sú základnými piliermi nášho štátu. (Kiska 2019)

Aj keď v tejto ukážke sa iba kladú otázky, z kontextu pokračujúcich Kiskových úvah o étose nasledujúcich spoločenských protestov je zrejmé, že za príčinu a prejav spoločenskej, politickej a morálnej krízy pokladá odchýlenie sa od základných ústavných hodnôt v politickom rozhodovaní a spravovaní spoločnosti.

Zuzana Čaputová uvažuje o morálnom stave spoločnosti na pozadí kontroverzií spojených s epidémiou covidu. Hovorí o *šírení nenávisťi, klamstiev, manipulácií, vytrácajúcej sa úcte k odbornosti* (2021), o *kontaminácii atmosféry v spoločnosti predsudkami, vzájomným opovrhovaním, bezohľadnosťou* (2022). Vo svojom poslednom príhovore konštatuje, že *Nevraživosť sa stáva sprievodným znakom verejného života. Prelieva sa však aj do našich rodín, domácností, do bežných vzťahov medzi ľuďmi* (2024). Pôvodcom či zdrojom šírenia morálnych zlyhaní prejavujúcich sa ako neúcta a bezohľadnosť voči iným ľuďom je teda aj podľa Čaputovej politický život.

¹¹ Aj Zeman sa vyjadroval k úrovni spoločenskej diskusie a diskusie na internete. Podľa neho účastníkom diskusie má byť každý, kto má argumenty. *Ti, kto na sociálnych sítích někdy zlostně nadávají, aniž by měli argumenty, nejsou partnery pro tuto diskuzi, ale naše diskuze by měla probíhat mezi různými názorovými skupinami a nikoho bychom z této diskuze neměli předem vylučovat* (2019).

Legitimovanie základných hodnôt a žiaduci stav spoločenskej morálky

Predchádzajúca časť už naznačuje, že argumentačne najprepracovanejšie morálne úvahy sa dajú nájsť v príhovoroch Václava Havla. V prvom príhovore samostatného štátu vymenúva rôzne morálne princípy, ktoré sú dôležité pre spolunažívanie ľudí, pre spolupracujúci a pokojný život. Sú to *duch dobrej vôle, tolerance, slušnosti, zájmu o druhé, víry v dobré ľudské vlastnosti, úcty k životu, prirodzené zodpovednosti, skromnosti a laskavého nadhľedu* (1994).

O rok neskôr Havel v rozsiahlejšej argumentácii načrtáva hierarchický obraz hodnôt, v ktorom je tou hlavnou, najvyššou hodnotou *úcta k jedinečnej ľudskej bytosti*, jej dôstojnosti a slobodám. Tento obraz je blízky klasickej koncepcii Durkheima a teoretickým argumentom Habermasa, Touraina a ďalších. Môžeme pritom vidieť, že Havel úctu k ľudskej dôstojnosti vyzdvihuje ako základ všetkých oblastí spoločenského života vrátane trhovej ekonomiky, ktoré touto hodnotou aj morálne legitimuje.

Není sporu o tom, že východiskem hodnot, k nimž se jako společnost upínáme, a tedy i kompasem naší společné naděje, je úcta k jedinečné lidské bytosti, k její důstojnosti, svobodám a právům, a z toho vyrůstající přesvědčení, že všichni si musí být před zákonem rovni, protože všichni vděčí za svůj život témuž zázraku stvoření, bytí či přírody, podle toho, jak to kdo chápe a nazývá. Všechny osvědčené principy demokratického politického systému, právního státu, tržní ekonomiky a občanské solidarity, tedy ty principy, které rozvinula euroamerická civilizace a které už pět let v naší zemi obnovujeme, vyrůstají z této základní hodnoty. Vše dobré, z čeho se dnes můžeme radovat, je výsledkem této obnovy. Vše špatné, co nás denně popouzí a deprimuje, má svůj původ naopak v našem společném, byť zajiště různě odstupňovaném nedostatku vôle a schopnosti se tímto kompasem vskutku důsledně řídit. (Havel 1995)

Táto textová časť je v korpuse 60 príhovorov jediná, v ktorej prezident zdôvodňuje rovnosť ľudí pred zákonom, teda legitimuje túto hodnotu poznačenú rétorickým spojením s komunistickým režimom a pravdepodobne ohrozenú aj dobovými požiadavkami obmedziť v rámci historickej odplaty práva osôb, ktoré vykonávali represívne

či iné funkcie pre komunistický režim (pozri napr. Kopeček 2010). Ešte pozoruhodnejšie je Havlovo „vpísanie“ najvyššej hodnoty – úcty k jedinečnej ľudskej bytosti – do základov všetkých sektorov či základných štruktúr života modernej spoločnosti vrátane trhovej ekonomiky. Je to silný legitimačný počin, pretože následne Havel môže vyvodit', že pozorovateľné disfunkcie týchto sektorov vrátane disfunkcií trhovej ekonomiky či kapitalizmu nie sú systémovou chybou, ale dôsledkom ľudského faktora, teda neochoty pridržiavať sa tohto hodnotového kompasu. Najvyššiu hodnotu – úctu k jedinečnej ľudskej bytosti – odôvodňuje metafyzicky: niečím, čo presahuje ľudské argumenty.

V spomenutom príhovore Havel hovoril o systémových či sociálnych hodnotách, ktoré majú byť východiskom nižších právnych noriem a predpisov pre politický systém, ekonomiku a pod. a v podobe morálnych zásad usmerňovať aj občiansky život a združovanie. V ďalších príhovoroch pri uvažovaní o spoločenskom dobre a jeho základoch rozmýšľa o pravidlách či princípoch, ktoré sú alebo mali by byť dôležité v každodennom súžití a spolupráci s inými ľuďmi, ale opäť aj v právnom systéme a v ekonomickom živote. Havel v týchto úvahách používa výraz *mravné vedomie*.

Čím víc o tom přemýšlím a čím víc zkušeností získávám, tím jsem si jistější, že jejich základem je něco velmi prostého a zcela zásadního, něco, co předchází jak právnímu řádu, tak i všem zákonům trhu, něco, o čem mluvívám dlouho a často: je to mravní vědomí, všem známý a všemi tak či onak sdílený soubor zásad slušného chování rostoucí zřejmě z podvědomého a hluboce zakořeněného předpokladu, že se přece jen někde všechno a navždy ví, a že nic tudíž neunikne spravedlivému soudu. Všichni přece víme, že nemáme zrazovat přátele, krást, lhát, pohrdat někým proto, že má jiný tvar očí nebo tělesnou vadu, nerespektovat společné zájmy, byť by náš vliv na jejich ochranu byl sebemenší, a že máme myslet i na to, co se děje daleko od nás nebo co se bude dít dlouho po nás. Jak moc či málo tato prastará a všem známá pravidla dodržujeme, je už věc jiná. Ale základní mravní normy znají vskutku všichni, dokonce i ti, kteří se jim denně zpronevěřují. Mám-li volit extrémní příklad: ze svých pobytů ve vězení si pamatuji, že i ten nejhorší zločinec dobře věděl, že se nemá páchat to, co spáchal. (Havel 2001)

V tejto verzii súbor zásad slušného správania, ktoré Havel pozoruhodne rozširuje a dopĺňa aj o zodpovednosť voči vzdialeným druhým, a to vzdialeným v čase aj priestore, vyrastá zo spoločnej predstavy o *konečnom súde spravodlivosti*, ktorému nik neunikne. Na rozdiel od hodnoty dôstojnosti jedinečnej ľudskej bytosti, ktorej zásadný význam možno, ako to preukázali viacerí myslitelia (napr. Habermas), *zdôvodniť aj racionálne*, zohľadňovaním dôsledkovej etiky či logiky, teda nielen metafyzicky, v prípade predstavy o konečnom či poslednom súde je to metafyzické zdôvodnenie, článok viery. Strach zo sankcií za porušenie právnej či inej normy, samozrejme, silne usmerňuje ľudské správanie, ale ako hýbatel' ľudského konania sa zráža s predtým vyzdvihovanou predstavou ľudskej dôstojnosti.

Klaus aj Zeman sa morálnym otázkam venujú viac ako úsporne a tým sa výrazne odklňajú od Havlovho vzoru. Klaus témy spoločenského dobra, hodnôt a morálky nespája vo svojich mikroúvahách s ekonomikou či prosperitou (čo robia niektorí slovenskí prezidenti) a ani s úlohou štátu. Jeho plurál je prísne individualistický a s dôrazom na slobodu jednotlivcov:

Co potřebujeme, je pevný, dlouhodobě stabilní a velmi praktický kompas kudy a jak dál jít. Ten musí být založen na víře v rozumnost chování skutečně svobodných občanů a nikoli na důvěře ve spásnou roli státu. Dělejme proto každý z nás to, co umíme, co děláme rádi, co můžeme nabídnout ostatním. Nenechme si od nikoho přikazovat, co máme dělat. Věřme své vlastní intuici, svým přirozeným zájmům a motivům, a podle nich jednejme. Dělejme to, co je v souladu s naším vědomím toho, že existuje cosi, co nás přesahuje a čeho jsme součástí. Hledejme si to každý sám za sebe a pro sebe. (Klaus 2010)

Zdá sa, že o morálnych normách ako o individuálnych, individualizovaných princípoch uvažuje aj Miloš Zeman. Explicitne o žiaducich morálnych normách hovoril len v roku 2014, keď predstavoval princípy, ktorými sa bude riadiť v prezidentskom úrade.

Slovenskí prezidenti – s výnimkou Kiskovho naratívneho predstavenia morálnych princípov fungovania spoločnosti a štátu v mýtickom príbehu o úspechoch a pádoch Slovenska – hovorili o žiaducich a nasledovaniahodných hodnotách zväčša ako o chýbajúcich a vyjadrovali nádej, že sa k týmto hodnotám dokážeme vrátiť. Kováč vo

všetkých príhovoroch vyzýva k obnoveniu morálky, ktorá je v jeho chápaní, ako ukážem, aj základom spoločenskej súdržnosti.

Viem, že mnohých z Vás trápi nielen osud vlastnej rodiny, vlastnej obce či mesta, osud podniku, v ktorom pracujete, ale aj stav a ďalší osud nášho národa, všetkých občanov našej vlasti. Trápia nás pretrvávajúce zvady, nesvornosť, ba až nepriateľstvo a nenávisť medzi rôznymi politickými táborami. Prestaňme z toho obviňovať len tých druhých. Každý máme na tom svoj podiel viny. Verím však, že v každom z nás drieme ešte kúšтик neprebudenej ľudskosti, mravnosti i dobrej vôle. Slúbme si, že tieto driemajúce sily prebudíme a odovzdáme ich na oltár zmierenia a zjednotenia nášho národa, našej spoločnosti. (Kováč 1997)

Zodpovednými za nežiaduci stav a zároveň aktérmi morálnej obrody a prebúdzania *nateraz driemajúcej ľudskosti a mravnosti* (1997) máme byť podľa Kováča my všetci. V ukážke spoluobčanov vyzýva k záväzku (*slúbme si*) a závažnosť a slávnosť tohto aktu zdôrazňuje použitím náboženskej či cirkevnej metafory (*oltár zmierenia*). V príhovore roku 1998 podporuje svoju diagnózu potreby ozdravenia spoločenskej morálky aj cirkevnými autoritami:

Na mnohé zlá, ktoré sužujú našu spoločnosť, boli nútení upozorniť aj otcovia biskupi vo svojich pastierskych listoch. O to dôležitejšie je vrátiť sa späť k prameňom duchovného a morálneho obrodzenia, k prameňom charakternosti, slušnosti a ľudského rešpektu, teda k vlastnostiam, ktoré patrili k základným povahovým a mravným kvalitám ľudu medzi Dunajom, Tatrami a Vihorlatom, ktoré pomáhali slovenskému spoločenstvu prežiť aj v najchmúrnejších obdobiach jeho histórie. (Kováč 1998)

Pramene ozdravujúcej morálky Kováč explicitne nepomenúva. Spomínané pastierske listy otcov biskupov by mohli napovedať, že Kováč tentoraz neodporúča hľadať driemajúcu ľudskosť v sebe samých, ale v inštitucionalizovanej podobe prameňov duchovného a morálneho obrodzenia, teda účasťou na náboženskom živote a v cirkvi.¹²

¹² Používanie náboženskej symboliky v politických príhovoroch predstaviteľov svetskej moci pred časom pomerne detailne preskúmal a jeho legitimačnú funkciu rozoberal Miroslav Tížik (2011: 220-225).

Veľké národné zmierenia sa v roku 2000 pokúšal iniciovať prezident Schuster. Jeho výzvy na zmierenie neboli najprv pochopené, ale napokon vyústili aj vďaka podpore cirkvi do celonárodnej púte politických predstaviteľov do Vatikánu. Aj táto udalosť podľa mňa posilnila identitu cirkvi ako schopnej pomáhať ozdravovať spoločenskú morálku či minimálne inscenovať rituály ozdravovania.

Pred rokom som vyzval našu spoločnosť na národné zmierenie. (...) Želal som si, aby sa táto myšlienka ujala predovšetkým medzi obyčajnými ľuďmi, a tí ju naozaj – na rozdiel od politikov – veľmi srdečne privítali. Ako prví zareagovali predstavitelia cirkví. V rámci dlhodobej ekumenickej spolupráce ju čoraz viac presadzujú do každodenného života. Vyvrcholením bola celonárodná púť do Vatikánu vo februári 2000, na ktorej sa zúčastnili nielen predstavitelia a veriaci cirkví a cirkevných spoločenstiev, ale i predstavitelia parlamentných strán. K mojej iniciatíve národného zmierenia sa pridali i členovia ZMOS-u, rozličné mimovládne organizácie, Obchodná a priemyselná komora, ale i mnohí odborári, jednotlivci. Napríklad jednoruký rezbár z Uhrovcu, ktorý vystrúhal ekumenický oltár na počesť zmierenia a venoval ho prezidentovi. Všetkým patrí moja úprimná vďaka. (Schuster 2001)

Ivan Gašparovič vo svojich príhovorochoch často v obradovej a želacej forme hovorí o potrebe udržať si dobré princípy spolunažívania. Niekedy je aktér napĺňania jeho želania nejasný:

Dal by Boh, aby sme si zachovali mravnú úctu k našim historickým hodnotám, k človeku, jeho slobodám, právam i prirodzeným potrebám (2005); Verím, že lož, klamstvá, nepravdu, nezákonnosť, krivdu pokorí pravda, láska, mierumilovnosť, доброта. To je sila a moc nad všetky moci oblečené do klamstiev, nepravosti, nespravodlivosti a krívd. Nebuďme teda ľahostajní. Prejavme svoj názor, postoj a našu solidaritu k úsiliu pozitívnym príkladom zužovať uvoľnený priestor pre extrémizmus, brutalitu a hrubosť každého druhu. Pozdvihnime úctu človeka k človeku; rešpektujme sa navzájom... (Gašparovič 2006); Žiada sa mi povedať, aby sme aj v roku 2009 potvrdili – v duchu našich tradícií –, že Slováci majú dobré srdce. Že sa budeme usilovať o dobré medziludské vzťahy. Že neprestaneme myslieť na náš spoločný domov, budúcnosť našich detí. Na rodnú zem, vlasť, Slovensko. Venujme sa mu v našom zamýšľaní, v našom počínaní i v modlitbách. (Gašparovič 2009)

Nielen Gašparovič, ale aj ďalší slovenskí prezidenti v morálne ozdravenie spoločnosti *veria, dúfajú, želajú si* ho, ale *väčšinou nekonkretizujú* aktérov a podmienky (opätovného) príklonu politikov, podnikateľov a bežných ľudí k morálnym normám. Hovoria o našej spoločnej zodpovednosti za úpadok morálky. V nasledujúcej časti o úvahách prezidentov o podmienkach a aktéroch spoločenskej súdržnosti a zmieru sa týmto ich myšlienkam venujem podrobnejšie.

Na záver tejto časti sa ešte vrátim k otázke autorizovania morálnych záväzkov k iným ľuďom. Videli sme, že Havel rozvíjal úvahy o metafyzicky zdôvodnenej základnej, najvyššej hodnote dôstojnosti a slobody všetkých ľudských bytostí, ktorá je (mala by byť) východiskom všetkých ďalších hodnôt a noriem vo všetkých oblastiach života spoločnosti. Jeho úvahy sú blízke Parsonsovej koncepcii stabilného sociálneho spoločenstva, ako aj Sartrovej idei rešpektovania slobody všetkých ľudských bytostí. Spôsob legitimovania morálnych záväzkov ostatných prezidentov je menej artikulovaný alebo nejasný. Klaus a Zeman sa zjavne a samozrejým spôsobom (teda bez zdôvodňovania) prikláňajú k princípu slobodných a racionálnych ľudských bytostí ako k východisku. Kováč, Schuster a Gašparovič odkazujú na tradičné a duchovné hodnoty legitimované „vekmi“ a tým, že pomáhali prežiť našim predkom. Hodnoty tu implicitne legitimuje ich adaptačná funkcia (v Inglehartovom chápaní). Kiska a Čaputová odkazujú, taktiež samozrejme, na existenciu uznaných všetkých ľudských hodnôt a princípov, ktoré stoja za normou každodennej ohľaduplnosti a starostlivosti o druhých. O „konečnej“ autorizácii týchto hodnôt neuvažujú.

Príklady ich napĺňania Kiska najprv optimisticky vidí *„každý deň a v každom kúte Slovenska“* (2018), neskôr v tých, *ktorých – na námestiach i mimo nich – dokáže spojiť záujem o slušnosť a spravodlivosť* (2019).

Čaputová v poslednom príhovore autorizuje tieto princípy členstvom nás všetkých v *spoločnej ľudskej rodine* a cestu k morálnemu ozdraveniu spoločnosti vidí v hlbšej reflexii a uvedomovaní si tohto morálneho základu spolupatričnosti:

Potrebuje jednoducho viac pravdy a lásky, nech to znie akokoľvek pateticky. Napokon pripomínať si stáročiami overené hodnoty a kvality nemusí byť patetické. To, že sú notoricky

známe, nie je príznakom ich devalvácie, ale naopak, potvrdzuje to ich platnosť a dôležitosť. (...)

Všetci potrebujeme viac láskavosti a porozumenia v komunikácii, v interakciách, a to aj keď spolu nesúhlasíme. Vlastne najmä vtedy. Lebo stále oproti nám stojí človek, lebo všetci patríme do spoločnej ľudskej rodiny. (Čaputová 2024)

Tabuľka č. 2: Aktéri so zodpovednosťou za morálne ozdravenie a spoločenskú morálku

Prezidenti	Zodpovední aktéri
Havel	Politici, zákonodárci, učitelia, rodičia, intelektuáli, kňazi; lekári, sudcovia, prokurátori, policajti; my všetci (1996); občianska spoločnosť (2001)
Klaus	Všetci, médiá
Zeman	Médiá
Kováč	Duchovné autority (<i>otcovia biskupi, inteligencia, učitelia, kultúrni pracovníci, masmédiá</i>); úloha pre všetkých
Schuster	Všetci (národné zmierenie); vláda
Gašparovič	Všetci; politici
Kiska	Všetci; tí, čo sa vedia postaviť proti zlu a bránia slušnosť a spravodlivosť
Čaputová	Všetci

Zodpovednosť je frekventovaná argumentačná kategória. V tabuľke č. 2 vidíme, že prezidenti ju pripisujú jednotlivcom, politikom a niekedy veľmi rôznorodým kolektívnym aktérom.

Prezidenti zdôrazňujú, že udržiavanie žiaducich hodnôt a spoločenskej morálky je nekončiaci sa proces, *trvalá práca* (Kiska), do ktorej *povolávajú všetkých* (Kováč). Havel venoval významný priestor legitimovaniu občianskej spoločnosti ako nenahraditeľnej zložky demokratických spoločností a významného spoločenského aktéra.¹³ V príhovore roku 2001 pripisuje občianskej spoločnosti viaceré funkcie vrátane udržiavania mravného vedomia a čítania:

¹³ Havel pripisuje občianskej spoločnosti dôležitú úlohu aj v prerozdelení spoločenských zdrojov. V jeho chápaní organizácie a spolky občianskej spoločnosti majú nahradiť alebo významne doplniť sociálne zabezpečenie

Velmi důležitým projevem živého mravního vědomí a cítění, smyslu pro lidskou pospolitost a solidaritu, jakož i pro bohatství lidských zájmů, je život spolkový, nadační, život nejrozličnějších občanských sdružení a iniciativ, zkrátka všeho, co vzniká zcela a dobrovolně jako jeden ze způsobů sebestrukturace moderní společnosti. Říká se tomu též neziskový sektor a fungující a stabilní demokracii si bez této větve občanské společnosti nelze vůbec představit: nejenže je důležitou, byť nepřímou zárukou politické stability, nejenže zprostředkovává žádoucí pluralitu a efektivnost přerozdělovacích procesů a vůbec péče o věci veřejné, nejen že pomáhá mnoha lidem obohatit život tak, jak by to nikdy žádný stát nemohl dokázat, ale především a hlavně je asi jedním z nejzřetelnějších společenských projevů toho dobrého, co je v nás. Sféra, o níž teď mluvím, nemá u nás příliš snadný život a politické elity k ní chovají notný kus nedůvěry. Tím ovšem společnosti moc nepomáhají, a v důsledcích tím škodí i samy sobě. (Havel 2001)

Už som spomenula, že najrozsiahlejšiu úvahu o stave morálky a hodnotách slovenskej spoločnosti nachádzame v Kiskovom príhovore z roku 2018. Premýšľa tu o posolstvách a poučeniach historickej cesty Slovenska od vzniku Československa. Zvláštnosťou je forma jeho úvahy podobná príbehu a fakt, že neodkazuje na žiadne konkrétne udalosti a časové parametre. Je to poučný príbeh o hodnotách a princípoch, ktorých nasledovanie vedie k zlepšeniu života na Slovensku, a o činnostiach a falošných fetišoch, ktoré dobrému životu na Slovensku neprospievajú.

Príbehová forma umožňuje Kiskovi vyhnúť sa mentorovaniu či prosebnému módu rozprávania o činoch vedúcich k morálnemu ozdraveniu spoločnosti a zároveň prezentovať kvázi empirický dôkaz o prospešnosti sociálnej solidarity a inkluzívnej starostlivosti o dôstojnosť všetkých.

a sociálne služby štátu. Jeho uvažovanie o občianskej spoločnosti, ktoré nepochybne pomáhalo budovať identitu a sebavedomie aktérov občianskej spoločnosti aj na Slovensku, bolo témou mnohých výskumov, pozri napr. Rakušanová (2007).

Tabuľka č. 3: **Morálne poučenie zo slovenského príbehu** (Kiska 2018)

Za naším úspechom nestojí	Zlepšovať život v našej krajine sme dokázali vtedy, keď sme
• vytváranie mýtov o národnej a kultúrnej výnimočnosti, • hľadanie strašiakov za hranicami, na ktorých môžeme hodiť zodpovednosť za vlastné neúspechy a zlyhania, • rozdeľovanie spoločnosti na dobrých a zlých podľa toho, ako to vyhovuje záujmom mocných, • ukazovanie prstom na menšiny, na ktoré vraj väčšina dopláca a ktoré vraj stoja v ceste k lepšiemu životu, • uprednostňovanie extrémnych riešení tam, kde chýba vôľa na poctivú prácu, • arogancia mocných, ktorá vedie k nezáujmu o spravovanie vecí verejných a ľahostajnosti k verejnému priestoru, v ktorom spolu žijeme. Toto všetko bolo príčinou tragédií v našich dejinách. A môže viesť k ďalším tragédiám, ak dopustíme, aby sa nám vzájomná nevraživosť, nedostatok rešpektu k iným opäť vymkli spod kontroly.	• sústredili pozornosť na úsilie o spravodlivý, bezpečný, slobodný a sociálny štát, • posilňovali dôveru a súdržnosť medzi ľuďmi snahou rozvíjať zmysel pre férovosť a rovnosť pred zákonom, • robili kroky, ktoré pomáhajú zvyšovať dôstojnosť a kvalitu života ľudí na Slovensku, • nezabúdali na tých, ktorí si nedokážu pomôcť sami, • aj v ťažkých a krízových situáciách dokázali vecne diskutovať a hľadať riešenia, • sa odvážne vzopreli nespravodlivosti a arogancii moci. Ako spoločnosti, ako štátu nám to najviac pristane nie vtedy, keď bojujeme proti tomu, čo nenávidíme a čoho sa bojíme, ale keď chránime a rozvíjame to, čo je nám vzácné.

Súdržnosť spoločnosti ako téma prezidentských príhovorov

Otázka súdržnosti, solidarity či stability spoločnosti je klasickou¹⁴ aj trvale aktuálnou témou demokratických spoločností, ktoré majú zaisťovať poriadok a stabilné fungovanie spoločenských procesov a inštitúcií a súčasne chrániť slobody a práva jednotlivcov. Tejto dilematickej úlohe, nazývanej aj Hobbesov problém, ktorého sociologické riešenie ako prvý rozpracoval Émile Durkheim a na základnú tému svojej teórie udržateľne fungujúcich spoločenských systémov povýšil Talcott Parsons (1937, 2007), som sa venovala už v prvej kapitole. Súčasné sociologické koncepcie sociálnej súdržnosti predstávím stručne a trochu schematicky a len v tej miere, aby som vyjasnila rámec analýzy predstáv prezidentovo spôsoboch prekonávania rozdelenia (polarizácie) spoločnosti.

V Durkheimovom diele nachádzame dve významné riešenia Hobbesovho problému. V *Del'be spoločenskej práce* (2004) objasňuje *dôležitosť spravodlivých pravidiel* spolupráce a potrebu legislatívneho ustanovenia pravidiel, ktoré v jeho čase neexistovali, no dnes sú pre nás samozrejmé v zákonoch o kolektívnom vyjednávaní a v zákonníku práce.¹⁵ Pozoruhodné je, že viacerí autori vrátane Nemeckého (2015)¹⁶ si aspekt spravodlivosti ako dôvod na rešpektovanie pravidiel nevšímajú¹⁷. Druhé Durkheimovo riešenie

¹⁴ Durkheim výraz *solidarita* používa v zmysle pevnosti, súdržnosti spoločenského celku (2004), nie teda v dnešnom užšom význame prerozdelenia. Moje práce o téme pozri Kusá 2007, 2017, Kusá – Kostlán 2007.

¹⁵ Podrobnejšie pozri Kusá – Kostlán (2007) a samozrejme, Durkheim (2004: 319-363).

¹⁶ Práca Marka Nemeckého (2015) predstavuje a rozoberá prístup niekoľkých kľúčových sociologických autorov k otázke spoločenskej súdržnosti. Podáva v nej typológiu teoretických prístupov k problematike spoločenského poriadku, ktorej inšpirácie si zaslúžia ďalšie rozvíjanie.

¹⁷ Vysvetľovanie súdržnosti vedomím vzájomnej závislosti je rozšírená interpretácia Durkheimovho riešenia, no bez včlenenia podmienky spravodlivosti pravidiel vzájomného prepojenia je podľa mňa málo zrozumiteľná. A je dokonca morálne spochybiteľná, keďže takéto chápanie súdržnosti môže navyše legitimovať vylúčenie kategórií osôb, ktoré sa na *del'be práce* nepodieľajú, zo spoločenskej solidarity.

nachádzame v neskorších prácach (2002) a pedagogických spisoch. Tu hovorí o výchove k posvätnosti dôstojnosti každej ľudskej bytosti ako o kľúčovej hodnote a morálnom princípe, ktorý *vytvára emocionálne puto v spoločensve* (pozri Kusá 2017). Podobne v Parsonsovej koncepcii podmienok stability spoločenského systému morálna regulácia patrí k integrujúcim médiám spoločenského života.

Prehľad novších prístupov a chápaní spoločenskej súdržnosti, ktoré ju nezužujú len na normatívne poriadky spoločnosti, predstavili pred časom Šafr, Bayer a Sedláčková a Jiří Musil v monotematickom čísle Sociologického časopisu (2008). Ich štúdie reagujú na návrat témy sociálnej súdržnosti do spoločenských vied a politického uvažovania, ktorý podnietila zrýchľujúca sa sociálna fragmentácia, pokles volebnej účasti a občianskej angažovanosti, nízka solidarita a ďalšie javy pozorovateľné vo väčšine vyspelých spoločností. Návrat témy bol spojený aj s presvedčením, že kohézia či súdržnosť predstavuje podmienku stability politického systému a bezpečnosti, „ovplyvňuje kvalitu politických inštitúcií a tým prispieva k ekonomickému rastu a uľahčuje realizáciu reforiem“ (2008: 248).

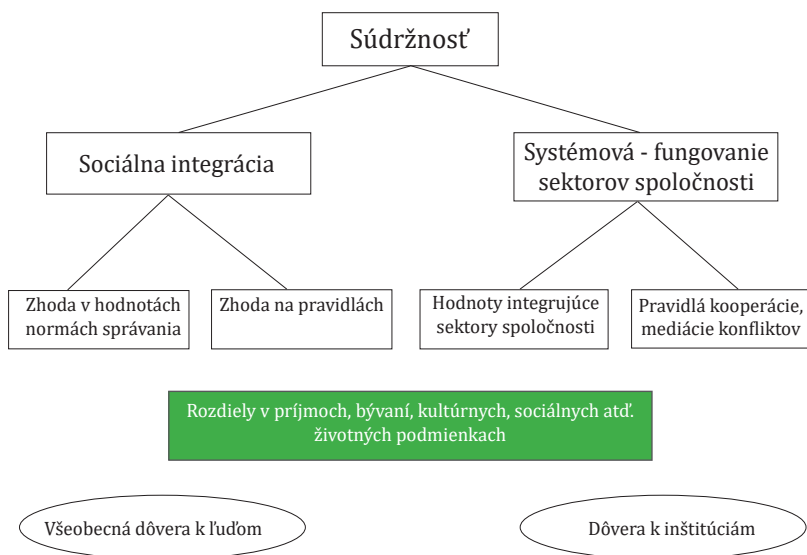
Autori – ich klasifikáciu prístupov ku skúmaniu sociálnej súdržnosti som sa pokúsila vizualizovať na obrázku č. 4 – ukazujú, že na teoretickej úrovni sa problematika vzniku a udržiavania spoločenského poriadku (rádu) tradične skúma v dvoch široko akceptovaných módoch vymedzených Davidom Lockwoodom: ako systémová a ako sociálna integrácia. Sociologické prístupy v rámci oboch (makro a mikro) módoch sociálnej súdržnosti ďalej triedia podľa toho, či sa zameriavajú na *dimenziu noriem/procedúr* alebo viac na *dimenziu štruktúry/vzťahov*.

Systémová integrácia sa týka vzťahov medzi subsystémami spoločnosti, teda inštitucionálneho poriadku (tu podľa mňa môžeme vidieť paralelu s Parsonsovými subsystémami spoločenského systému celku: hospodárstvom, politikou, kultúrou a občianskou sférou),¹⁸ a *sociálna integrácia* súvisí so vzťahmi medzi sociálnymi aktérmi. Podľa autorov toto členenie zodpovedá aj dvom základ-

¹⁸ Za procesy podporujúce súdržnosť spoločnosti v makroštruktúrnom pohľade sa pokladá regulácia národného hospodárstva národným štátom a tiež zavádzanie postupov založených na kolektívnej distribučnej forme solidarity vychádzajúcej zo spolupatričnosti a zohľadňujúcej zraniteľnosť určitých kategórií. Tieto druhy regulácií postupne získali legitímnosť

ným konceptualizáciám súdržnosti ako štruktúrneho javu v makro perspektíve a ako solidarity v mikro perspektíve, ktoré títo autori považujú za prijateľné. V oboch perspektívach skúmania sociálnej súdržnosti ďalej na základe Elsterovho vymedzenia dvoch dimenzií sociálneho poriadku, ktoré prispievajú k predvídateľnosti a súladu medziľudských interakcií, rozlišujú koncepcie kladúce dôraz na *stabilné, pravidelné a predvídateľné vzory správania* (konsenzus hodnôt a konania v súlade s nimi) a koncepcie zdôrazňujúce *pravidlá spolupráce* a význam konsenzu o pravidlách (2008: 252).

Obrázok č. 4: **Možné pohľady/chápania spoločenskej súdržnosti**

Zdroj: Šafr – Bajer – Sedláčková, 2008; Musil 2008 (vlastné spracovanie).

V prvej kapitole som uviedla, že podľa autorov ako Habermas v demokratických spoločnostiach ochraňujúcich slobodu jednotlivcov nie je hodnotový konsenzus možný. Aj Šafr a kolektív a tiež Niklas Luhmann a Ralph Dahrendorf, na ktorých odkazujú, odmietajú reálnosť hodnotového konsenzu bez obmedzenia slobôd jednotlivcov.

na základe služieb poskytovaných obyvateľstvu a krajine a *spevňovali spoločenské väzby* (Trends 2004: 11).

Podľa týchto autorov moderná spoločnosť nemôže aspirovať na normatívnu jednotu, no fungovať môže aj bez nej, ak existuje súbor procedúr, ktoré regulujú konfliktné záujmy a procedúry. Tento pohľad na fungovanie spoločenskej súdržnosti dobre vystihuje metafora pravidiel dopravnej premávky, ktorú autori preberajú od Petra Bergera.

Šafr a kolektív tak medzi makrokonceptami spoločenskej súdržnosti rozlišujú tie, ktoré kladú dôraz na spoločné hodnoty a normatívny konsenzus, a tie, ktoré sú založené na *chápaní* „dobrej“ spoločnosti¹⁹ a zdôrazňujú mediáciu a odstraňovanie spoločenských konfliktov¹⁹ (tamže, 253-256). S koncepciami dobrej spoločnosti je spojené aj skúmanie kvality sociálneho života či sociálnej spravodlivosti, ktoré sa empiricky zameriava na rad štrukturálnych indikátorov, ako výdavky na sociálnu ochranu, veľkosť príjmových rozdielov, podiel obyvateľstva ohrozeného chudobou a mnohé ďalšie.²⁰

So všetkými spomenutými koncepciami možno empiricky prepojiť aj výskum osobného prežívania a hodnotenia medziľudskej či inštitucionálnej dôvery,²¹ sociálneho začlenenia alebo izolácie. Podľa Jiřího Musila by pri skúmaní sociálnej súdržnosti (a tiež pri uvažovaní politikov o nej) nemali zostávať bokom ani „tvrdé“ štatistické údaje o rozdieloch v príjmoch, rozdieloch v kvalite bývania a ďalšie sociálne, ekonomicky a kultúrne generované rozdiely v podmienkach obyvateľstva (2008: 243).

Predstavené druhy a dimenzie pohľadov na sociálnu súdržnosť môžu inšpirovať skúmanie uvažovania prezidentov o sociálnej súdržnosti a jej zdrojoch. Podnecujú prekročiť doterajšie zacielenie

¹⁹ Pripomeňme Lipsetov pohľad na legitimitu demokracie ako systému spravovania spoločnosti, ktorý dokáže riešiť problémy ako veľké príjmové, rasové a iné nerovnosti, ktoré historicky rozdeľovali spoločnosť (1959: 86).

²⁰ Všeobecnosť týchto javov znamená, že predstavitelia mnohých štátov majú dôvod vo svojich verejných rečiach otvárať otázku sociálnej súdržnosti a ich pohľady na možné riešenia môžeme porovnávať nielen navzájom, ale aj s teoretickými koncepciami, ktoré zdôrazňujú rôzne aspekty či „tmelý“ spoločenskej súdržnosti.

²¹ Pre prehľad koncepcií a metodológie výskumu dôvery pozri prácu Marianny Mrvy (2022).

len na ich úvahy o žiaducich hodnotách a morálke a klásť si ďalšie otázky. Napríklad:

- Hovoria prezidenti najmä o medzil'udských vzťahoch alebo sa dotýkajú aj vzťahov medzi spoločenskými sektormi?
- Ak prezidenti hovoria o zjednocujúcom normatívnom poriadku, aké hodnoty pokladajú za kľúčové či najvyššie?²²
- Sú medzi prezidentmi rozdiely v kladení dôrazu na pravidlá spolupráce a na zjednocujúce hodnoty?
- Považujú prezidenti príjmové, sociálne, regionálne a ďalšie štruktúrne nerovnosti za prekážku spoločenskej súdržnosti?

Nie všetky pasáže z prezidentských príhovorov, ktoré som kategorizovala ako relevantné pre tému sociálnej súdržnosti, je možné analyzovať podľa týchto otázok. Metaforické alebo obradné vyjadrovanie o spolunažívaní obyvateľstva, ako je to v nasledujúcej ukážke, umožňuje viaceré interpretácie a komplikuje výklad:

My Slováci žijeme v našej vlasti spolu s národnostnými menšinami a minoritami. To samo osebe nás predurčuje k duchovnému bohatstvu, ku kultúrnemu spolunažívaniu. Neplytvajme týmito hodnotami! (Gašparovič 2005).²³

Väčšina zo 75 textových častí, ktoré sa nejakým spôsobom dotýkajú témy sociálnej súdržnosti, však poskytuje odpoveď na niektorú z uvedených otázok. Skôr ako prejdem k hľadaniu odpovedí na tieto otázky, venujem trochu pozornosti mikroskopickej analýze diskurzu prezidentov. Tento prístup vychádza z poznania vzťahov medzi gramatickými jazykovými formami a funkciami diskurzu (Skiilling 2011, Bourdieu 2014 (1982) a umožňuje pozorovať v prezidentských

²² Odpoveď na túto otázku už dala predchádzajúca časť kapitoly.

²³ Sloveso *predurčiť* sa používa v zmysle vopred určiť, vopred stanoviť – osud, zatratenie, spasenie. Chcel prezident povedať, že sme to „dostali“, že nám to bolo určené ako záväzok? Nažívať v mieri – ak mier je kultúrnym spolunažívaním – je tým bohatstvom, ktorým nemáme plytvať? Gašparovičove úsporné alebo heslovité formulácie o hodnotách umožňujú voľné špekulácie o ich výklade. Havel je v rozprave o hodnotách výrazne jednoznačnejší a aj vďaka bohatému slovníku priam pedagogicky dôsledne predstavuje svoju koncepciu morálky.

príhovoroch sociologicky skôr obchádzanú, ale prakticky dôležitú formu vytvárania súdržnosti.

Spoločné my v príhovoroch prezidentov

Citácia z príhovoru Ivana Gašparoviča (2005) je síce z obsahového hľadiska ťažko interpretovateľná, ale z gramatického pohľadu pri-náša jasnú správu. Vo všetkých troch vetách prezident konzistent-ne používa slovesnú prvú osobu množného čísla a patričné osobné a privlastňovacie zámená (my, našej, nás). Tým vysielala správu po-tvrdzujúcu súdržnosť v zmysle spolupatričnosti prezidenta a spolu-občanov a naznačuje, že obyvatelia Slovenska či minimálne Slováci tvoria alebo môžu tvoriť spoločné *my*.

Príznačný je už spôsob oslovenia adresátov. Prezidentské oslo-venia typicky vyjadrujú egalitárnu väzbu prezidenta a publika. Verejnosť je oslovovaná ako *vážení* (*vážení a milí, milí*) *spoluobča-nia* (*spoluobčianky* pridáva len Čaputová), *milí priatelia* (Schuster a Zeman) či *vážení přátelé* (Havel začína formálnejším oslovením *spoluobčania* a v druhej polovici či v závere prechádza k dôvernej-šiemu *priatelia*). Tieto oslovenia jasne ukazujú záujem presiden-tov osloviť všetkých a identitou spoluobčana či priateľa zdôrazniť vzájomnú rovnosť. Oslovenie *spoluobčania* a ešte väčšmi oslovova-nie národa (*Američania*) plní podľa Campbell a Jamieson (2008) a Stuckey (2004) dôležitú symbolickú funkciu aj v tom, že verejnosi predstavuje verejnosť ako koherentný celok, a nie iba ako súbor jednotlivcov.²⁴

Používanie prvej osoby plurálu je typickým nástrojom vytvárania inkluzívnosti v novoročných príhovoroch prezidentov a iných akté-rov politického a verejného života, ako aj v ďalších žánroch ich vy-stúpení, ak je ich adresátom široká verejnosť. Účelom prvej osoby plurálu je podľa analytikov diskurzu vytváranie dôvernosti a väzby s poslucháčmi. Slovenskí a českí prezidenti teda hovoria k obyva-teľstvu štátu ako k spoločenstvu a ako členovia tohto spoločenstva. Tabuľka č. 4 založená na frekvencii slov v korpuse prezidentských

²⁴ Slovenskí a českí prezidenti však v skúmanom období pomerne sil-ne zdôrazňovali aj individualizačný či individualistický rozmer a prístup, a to nielen v zdôrazňovaní individuálnej zodpovednosti každého za (za čo všetko?) stav vecí, najmä za spoločenskú atmosféru a úroveň morálky.

príhovorov dokumentuje, že spájanie sa prezidentov s oslovovaným obyvateľstvom je gramatickým faktom. Prezidenti jednoznačne uprednostňujú prvú osobu plurálu pred prvou osobou singuláru a tiež pred druhou osobou plurálu. Touto gramatickou voľbou sa vyhýbajú naznačovaniu sociálneho odstupu a demonštrujú jednak spolupatričnosť so spoluobčanmi a zároveň to, že určité javy, udalosti, úlohy či prekážky sa týkajú nás všetkých ako spoločnosti.

Tabuľka č. 4: Porovnanie frekvencie prvej a druhej osoby plurálu pomocných modálnych slovies v korpuse novoročných príhovorov

	Slovenskí prezidenti	Českí prezidenti
Sme/jsme	419	154
Ste/jste	58	11
Môžem/můžu	11	1
Môžeme/můžeme	44	20
Chceme/chceme	21	6
Chcete/chcete	2	0
Musíme/musíme	49	28
Musíte/musíte	0	5

V tabuľke č. 4 si môžeme všimnúť aj pomerne výrazné rozdiely medzi českými a slovenskými prezidentmi v používaní modálnych slovies a osobitne slovesa *sme/jsme*. To môže súvisieť s už zisteným vyšším počtom textových častí s témami týkajúcimi sa sebareflexie stavu spoločnosti, *našich* hodnôt, rozvažovania o stave morálky a spoločenskej súdržnosti u slovenských prezidentov, a teda s ich vyšším príklonom k chápaniu roly prezidenta ako kritického „svedomia spoločnosti“.²⁵

O čom prezidenti hovoria, keď hovoria o (potrebe) súdržnosti

Rozbor textových častí s témou súdržnosti ukazuje, že prezidenti uvažujú o viacerých dimenziách a stránkach sociálnej súdržnosti – o jej mikro- aj makroaspektoch a tiež o aspekte hodnôt a aspekte pravidiel a tieto úvahy rôzne kombinujú. S výnimkou Zemana, ktorý

²⁵ Ako som už uviedla, k tejto koncepcii roly prezidenta mal veľmi blízko aj Havel, ale jeho nasledovníci v úrade sa od nej pomerne výrazne (Klaus) alebo úplne (Zeman) odklonili.

sa súdržnosti a morálnemu stavu spoločnosti nevenuje, prezidentov spája pomerne intenzívny záujem o súdržnosť chápanú ako kvalitu medzilľudských vzťahov. To sčasti súvisí s obradovou povinnosťou zaželať spoluobčianstvu v novom roku zdravie, zdar, radosť a pohodu, na ktorú logicky nadväzuje želanie prežiť ďalší rok v ľudsky žičlivom a podpornom prostredí rodiny či pracovných kolektívov.

Viacerí prezidenti vyslovujú želanie zlepšiť medzilľudské vzťahy v spoločnosti spolu s diagnózou ich nedobrého stavu. Tieto diagnózy, nie nepodobné dnešnému už takmer klišé o polarizovanej spoločnosti, opakujú naši prezidenti už desaťročia. A nielen slovenskí:

Myslím si, vážení přátelé, že by bylo skvělé, kdyby s příchodem nového roku skončil čas neustálého vzájemného osočování a účelového obviňování a nastal čas vskutku vážné a věcné rozpravy o smyslu, budoucnosti a směřování našeho mladého státu. (Havel 1997)

*

Zkusme se stát silnějšími překonáním své tradiční nejednoty a vzájemné nedůvěry. (Klaus 2004)

*

Nenechme si nikým vzít tu poměrně vysokou míru jednoty, která u nás – až dosud – převažovala nad – také stále přítomnou – nevraživostí, nepřejícností a závistí. (Klaus 2005)

*

Starosti se svou vnitřní jednotou míval český stát opakovaně a mnohokrát na to doplatil. Nesložíme-li dnes – v přeneseném slova smyslu – zbraně hromadného ničení národní pospolitosti, nedosáhneme ničeho. (Klaus 2007)

*

Mezi vládou a opozicí a na ni navázanými či jí konkurujícími protestními iniciativami a hnutími je vykopán hluboký a stále více se rozšiřující příkop. I míra individuální nespokojenosti a občanského vzdoru přesáhla běžnou mez. To jsou fakta stejně nepopíratelná jako to, co nám říkají statistické ročenky. Nedošlo k tomu náhodou. Nedokážeme táhnout za jeden provaz. Hledáme ta nejsnadnější a krátkodobě líbivá řešení. Závídíme jeden druhému. Nevěříme si. (Klaus 2013)

Niektorí slovenskí prezidenti nedostatok súdržnosti považujú za príčinu hospodárskych ťažkostí krajiny. Tak sa aspoň dajú čítať ich tvrdenia o súvislosti medzi súdržnosťou a spoluprácou a prosperitou spoločnosti.

Symbolika Svätoplukových prútov, ktorú sme si pripomenuli aj pri mojej inaugurácii, je nanajvýš aktuálna práve dnes. Preklatie Svätoplukových synov nás prenasleduje počas celej našej histórie. Aj dnes sme, žiaľ, svedkami nejednoty, rozdelenia a nenávisťi, ktoré z tohto delenia vyplývajú. Tu vidím najväčšie ohrozenie našej cesty k prosperite a stabilite. (Schuster 2000)

*

Kultivujme preto ľudskosť, dávajme na ňu dôraz už v školách. Pestujme si vzťahy v komunitách, v rodinách. Budujme súdržnosť a precíťme jej hodnotu v najbližšom okolí, aby sme ju vo forme nášho osobného vkladu preniesli na úroveň celej krajiny. Aby naše Slovensko mohlo byť silné, odolné a suverénne mohlo čeliť všetkým výzvam. (Čaputová 2022)

*

Skúsme jeden v druhom vidieť človeka, a to aj vo svojom názorovom oponentovi. Dokázali sme byť úspešní vtedy, keď nad sebeckým prevládlo pochopenie, empatia a súciti. Snaha a chuť robiť veci nielen pre seba, ale aj pre iných. Pre všetkých. Pokúsme sa o to v nasledujúcom roku. Nech nám prinesie pokoj a šťastie. (Čaputová 2023)

Posilňovanie súdržnosti zlepšovaním medziludských vzťahov

Želania a apely na zlepšovanie medziludských vzťahov sa u prezidentov spájajú s viac či menej explicitnou predstavou, že sociálna súdržnosť zásadne závisí od spolupatričnosti, žičlivosti, láskavosti, ľudskosti, ochoty spolupracovať a pomáhať si, prejavovaných a prežívaných v každodenných interakciách všetkých ľudí, a nejako v tejto každodennosti koreni a prerastá do všetkých rovín či sektorov spoločenského života:

... prekonajme všetko, čo nás delilo, úprimne si odpustíme. V práci pozdravme svojich kolegov, skúsme sa usmiať aj na niekoho celkom neznámeho. (Schuster 2001)

*

Zkusme se stát silnějšími překonáním své tradiční nejednoty a vzájemné nedůvěry. Zkusme i s tímto vědomím a sebevědomím jednat s partnery v Evropské unii jako rovný s rovným. Zkusme se nekrčit a neschovávat se za druhé. (Klaus 2004)

*

... dovolte, aby jsem Vám popřál zdraví a štěstí v osobním životě a naší zemi politickou a ekonomickou stabilitu a tolik potřebnou svornost občanů. Nezapomínejme na to, co je tak důležité v každé obtížnější době, a tím je udržení naší národní soudržnosti a v rámci ní přirozené solidarity a pocitu spoluodpovědnosti za ostatní: uvnitř rodin, uvnitř obcí, uvnitř státu. V rychle se měnícím světě žádnou větší jistotu než tuto nemáme. (Klaus 2013)

*

Myslím si, že je v našich možnostiach eróziu slušnosti a ohľaduplnosti vo verejnom priestore zastaviť. Každý z nás môže prispieť k lepšiemu Slovensku – v škole, v nemocnici, v práci, v kostole, na úrade, na ulici. Sme dostatočne silní, aby sme zabránili oslabovaniu súdržnosti našej spoločnosti, úcty a rešpektu jedného človeka k druhému. (Kiska 2018)

S apelmi na dobré medzil'udské vzťahy a ich prerastanie do politiky a spravovania spoločnosti (a premieňanie politiky na službu občanom) súvisí aj zdôrazňovanie zodpovednosti každého jednotlivca. Podľa prezidentov všetci sme zodpovední za to, či duch spolupráce a súdržnosti v spoločnosti silnie, alebo naopak, eroduje.

Ti z vás, kteří si tuto propojenost politiky a obecného stavu ducha i společenských realit uvědomují, si dnes nepochybně kladou otázku: ... můžeme něco dělat pro to, aby se tato situace zlepšila a politika nás, občany, trvale neobtěžovala, ale naopak plnila svůj nejvlastnější úkol, kterým je služba všem občanům a práce pro relativně příznivé podmínky jejich života, anebo to máme nechat být a prostě si jen počkat?

Do jaké míry a jak rychle se jí to bude dařit, záleží víc, než si uvědomujete, na každém z vás. Budete-li se všichni a navždy považovat za bezvýznamnou a bezmocnou desetimilióntinu občanů tohoto státu, pak věru moc dobrého od budoucnosti nemáte právo očekávat. Budete-li se ale každý cítit jedinečnou lidskou bytostí, tímto zázrakem všech zázraků, a proto i sebevědomým občanem, který je spoluodpovědný za život celku i za svůj stát, pak i vy máte důvod k naději. (Havel 1998)

*

... zodpovednosť je to, po čom sme túžili pri vzniku nášho štátu. Je to naša spoločná zodpovednosť od občana až po prezidenta. Náš strach a obavy možno pramenia z faktu, že sme neboli zvyknutí prijímať osobnú zodpovednosť za svoje činy. Skôr sme si zvykli hľadať výhovorku či objektívny dôvod. (Schuster 2000)

*

Dnes po 20 rokoch v rovnakej miere zdôrazňujem zodpovednosť. Politikov i občanov. Aj preto potrebujeme zjednotiť úsilie nás, Slovákov, i ostatných národností, pre ktoré je táto krajina domovom. Prejdime bez veľkej ujmy skúškou krízy. (Gašparovič 2013)

Hodnoty a tradície ako prameň posilnenia súdržnosti

Rozprávanie slovenských prezidentov o hodnotách a tradíciách, ktoré by mali zjednocovať spoločnosť alebo by mali jej členom slúžiť ako povzbudenie a inšpirácia, je – ako som už viackrát uviedla – v niektorých prípadoch značne abstraktné a vágne a umožňuje viaceré výklady. Nie sú to hodnoty v zmysle Parsonsových najvyšších princípov. Hodnoty, na ktoré prezidenti odkazujú ako na vzor z minulosti, majú charakter morálnych záväzkov ohľaduplného a láskavého správania k druhým ľuďom, alebo ide o vzory vytrvalosti, skromnosti a pracovitosti.

Žiada sa mi povedať, aby sme aj v roku 2009 potvrdili – v duchu našich tradícií –, že Slováci majú dobré srdce. Že sa budeme usilovať o dobré medziludské vzťahy. (Gašparovič 2009)

Nasledujúca ukážka z príspevku Schustera (2000) sa značne líši od Havlovho uvažovania o hodnotách, ktoré by mali integrovať spoločnosť. Schuster tu hodnoty chápe ako morálne povinnosti či morálne akceptovateľné postupy, ako prežiť ťažké časy, teda ako na adaptačné nástroje v Inglehartovom chápaní.

Možno sa pýtate, kde máme čerpať silu na zvládnutie náročných úloh. Spomeňme si na našich otcov a dedov a na hodnoty, ktoré vyznávali. Spomeňme si, že my Slováci a menšiny žijúce s nami sme v histórii už neraz dokázali prežiť oveľa ťažšie časy a prekonať oveľa náročnejšie životné situácie, ako sú tie dnešné. Vydržali sme, a aj z mála, čo sme mali, sme dokázali uživiť naše rodiny, dať vzdelanie deťom a vážiť si jeden

druhého. Tu je aj zdroj duchovnej energie do nasledujúcich dní, ktorá je podmienkou našich budúcich úspechov. Slovom, je to zodpovednosť za osud našich detí. Zodpovednosť je ťarcha, ktorú musíme uniesť, aby sme naplnili naše ciele. (Schuster 2000)

Klaus odkazuje na význam tradičných tmelov spoločenstiev ako jazyk a vzťah k vlasti a národu. Tieto druhy spoločenského puta, ktoré Havel vnímal skôr ako rizikové²⁶, získavajú podľa Klause novú dôležitosť v kontexte medzinárodnej integrácie a globalizácie:

Naše súčasná spoločnosť je sice rozdelená politicky, sociálne i podľa niektorých ďalších deliacích čiar, ale spojuje nás veľmi intenzívny vzťah k našej zemi, národu, jazyku. To je dôležité práve teraz, keď sa hranice stávajú snadno prístupnými a keď sa nám Evropa a svet plne otvárajú (a my jim). Svou identitu si pestovať a chrániť musíme, nechceme li – tak ako toľkokrát v minulosti – o svoju svobodu prijsť. (Klaus 2008)

Hodnotami či princípmi, na ktoré prezidenti, apelujúc na spoluprácu a svornosť ako kvalitu medziľudských vzťahov, odkazujú, sú aj najvyššie princípy, ako ľudskosť, úcta k dôstojnosti iného človeka a pod. Zo slovenských prezidentov takto odôvodňujú svoje volanie po súdržnosti najmä Kiska a Čaputová:

A každý, kto má skutočný záujem o to, aby sa našej republike darilo, musí vidieť v tom druhom aj brata, sestru, občana, človeka, s ktorým, i keď názorovo nesúhlasí, bude sa na tomto dôležitom zámere spolupodieľať. (Čaputová 2020); preto (je) čas spojiť sily a zomknúť sa pre obnovu krajiny. My všetci sme jedna ľudská rodina a pri pohľade dopredu nie je nič dôležitejšie ako naše spojenectvo. (Čaputová 2021)

Súdržnosť ako funkčné vzťahy sektorov spoločnosti, spravodlivé pravidlá a riešenie nerovností

Všetci prezidenti ako privilegovaní pozorovatelia komplexností spravovania spoločnosti zahrnujú do svojich úvah o podmienkach

²⁶ Svúdná nabídka príslušnosti ke stádu či smečce. Jaký politický prapor vlaje na tribuně, není už tak důležité. Ostatně jedním se tento prapor vyznačuje vždy: má velmi syté národní barvy. Neboť oči jiného se lze opřít tam, kde selže vlastní rozum i vlastní svědomí, než o něco tak bez zásluh daného, jako je vlastní národnost? (Havel 1999)

spoločenskej súdržnosti aj oblasti stojace mimo každodennej skúsenosti väčšiny spoluobčanov, ktorí majú o nich len mediálne sprostredkovanú predstavu. Prezidenti sa s nimi/s nami delia o svoj expertný pohľad na spravovanie verejných vecí, kritizujú nedostatky a navrhujú úlohy na budúce zlepšenia:

Ale ani kultivace právního chování různých institucí sama o sobě nestačí, ba dokonce není ani dobře možná, pakliže se ve společenském ovzduší rozmáhá právní nihilismus, snaha obejít zákon a pohrdání policií i justicí. Tento stav je velkou výzvou všem politikům, učitelům, novinářům, kněžím a vůbec všem veřejně činným lidem. Úcta k právu má totiž vždycky mravní prapůvod a stěží ji lze posilovat, není-li současně kultivován stav obecných mravů. Kultivovat ho způsobem vlastního chování, výchovou, vysvětlováním a hlavně nekompromisním postojem k tak nebezpečným jevům, jakými jsou korupce, rasismus, kult násilí – to je velký úkol nejbližší budoucnosti. (Havel 1995)

Kým Havel v predchádzajúcej ukážke navrhuje niekoľko spôsobov nápravy nedostatočnej úcty k právu a k jeho morálnym základom vrátane výchovy žiactva k úcte k právu, Schuster (opakovane²⁷) zdôrazňuje potrebu vízie o prioritách spoločnosti, do ktorej prípravy a diskusie pozýva odborníkov aj širokú verejnosť.

Každá krajina má perspektívu napredovať vtedy, keď si jej obyvatelia dokážu osvojiť spoločné ciele. Keď rôzne skupiny budujú svoje vzťahy na tom, čo ich spája. A nie na tom, čo ich rozdeľuje. Využívam túto príležitosť a vyzývam vás na diskusiu o strategických cieľoch našej spoločnosti, do ktorej by sa zapojili nielen odborníci, ale aj verejnosť. Na začiatok navrhujem niekoľko tém, pri riešení ktorých bude vzájomná spolupráca nevyhnutná. (Schuster 2004)²⁸

Gašparovič obhajuje sociálne funkcie štátu v metafore štátu ako rodiny, ktorá vo sviatočné dni prestiera aj pre neznámych. Jeho slová,

²⁷ V roku 2003 Schuster v súvislosti s decentralizáciou verejnej správy presunom kompetencií na nižšie úrovne. vyzýval na riadne a kolektívne premyslenie nových zodpovedností na rôznych úrovniach spoločnosti.

²⁸ O potrebe práce na vízii, ktorá by mohla spoločnosť zjednotiť, hovorí aj Gašparovič: *aby sme prekonali morálny úpadok, každý musí začať sám od seba, politici by však mali pracovať na vízii spoločnosti, v ktorej morálka a poctivosť bude určujúca* (2013).

že dobrého a fungujúceho štátu nie je nikdy dosť, zneli provokujúco po rokoch kvázi expertného nástojenia na *čo najmenej štátu*. Reforma sociálnych funkcií štátu vychádzajúca z princípov ľudskej spolupatričnosti by podľa Gašparoviča bola dôkazom kultúrnej vyspelosti Slovenska.

Dobrého a dobre fungujúceho štátu nikdy nie je dosť. Je ako strecha rodinného domu. Je ako spoločný stôl, za ktorý si sadajú najbližší. Ale na slovenskom stole sa od Štedrej večere až po Troch kráľov vždy prestieralo v rodinách o jeden tanier navyše. Myslelo sa na tých, ktorí by mohli prísť alebo ktorí už nie sú medzi nami... Tento princíp hlbokkej ľudskej spolupatričnosti, úcty k človeku by som uvítal aj ako celospoločenský dôkaz vyspelosti občianskej, sociálnej, mravnej, teda predovšetkým vyspelosti kultúrnej, ľudskej. Bez tejto vyspelosti totiž ťažko môžeme očakávať v štáte, v spoločnosti dobré právo a spravodlivosť, kultúru a mravnosť politiky, ekonomiky a dôstojný život. (Gašparovič 2008)

Vidíme, že kultúrnu vyspelosť Gašparovič chápe veľmi široko a vidí v nej základ dobrého práva, spravodlivosti, (fungujúcej) ekonomiky atď., bez ktorej nemôžeme očakávať ich zlepšenie. O tom, ako dosiahnuť túto kultúrnu vyspelosť a v akých konkrétnych podobách by sa mala včleniť napríklad do práva a ekonomiky, sa už nezmieňuje.

Obrázok č. 5: **Pozornosť prezidentov k sektorom fungovania spoločnosti** (počet textových častí kódovaných kódmi z jednotlivých zoskupení)

222 Politika, vládnutie 191	88 Hospodárstvo, životná úroveň 78
26 Právo, solidarita 15	259 Hodnoty, morálka, mravnosť 170

Legenda: slovenskí prezidenti českí prezidenti

Čaputová venuje vo svojich príhovoroch súdnictvu a ďalším orgánom garancie spravodlivosti viac pozornosti ako ostatní prezidenti. Predpokladá, že efektom fungujúceho právneho štátu bude plné rozvinutie potenciálu, ktorý Slovensko má.

Slovensku sa v mnohých parametroch dobre darí, sme rešpektovaným a stabilným partnerom. Odstránime choroby mladej demokracie v podobe nedostatkov právneho štátu a naplno využijeme potenciál, ktorý naše Slovensko má. Spoločne v spolupráci pri pestroste názorov a postojov, s úctou k pravde a s ľudskosťou. (Čaputová 2020)

Nerovnosti ako jav ohrozujúci súdržnosť

Ako sme videli, o rozdelení spoločnosti hovoria aj českí prezidenti, no narážajú najmä na názorové či politické rozdelenie. Sociálne rozdiely neberú ako systémovú záležitosť, ale ako efekt životnej situácie, staroby, choroby a podobne. Takéto situácie majú byť predmetom aj občianskej solidarity:

Klíčom k plnému životu a k väčší ľudskej spokojenosti je – a vždy bude – zodpovednosť človeka za svoj vlastný život, spoluodpovednosť za život svojich blízkých a úcta k druhému. To sa snadno říká a hůře realizuje. (...) Na... generaci našich dnešních seniorů proto nesmíme zapomínat. (...) Nám ostatním by každodenní život neměl být státem zbytečně komplikován. Papírů, razítek, povolení či zákazů, které život neusnadňují, u nás však evidentně přibývá. (...) Tím je zužován prostor pro svobodné jednání a podnikání lidí, tím klesá úcta k zákonům a k jejich dodržování. To změnit je velkou výzvou pro naši budoucnost. (Klaus 2006)

Solidarita má největší smysl právě v dobách obtížných. Proto zvláště nyní nezapomínejme na ty, kteří naši pomoc nejvíce potřebují – seniory, rodiny s dětmi, nezaměstnané, nemocné, osamělé. Nespoléhejme v těchto věcech pouze na stát. (Klaus 2009)

Na sociálne nerovnosti ako možné ohrozenie spoločenskej súdržnosti poukazujú niekoľkí slovenskí prezidenti. Prvý o nerovnostiach a ťažkej životnej situácii obyvateľstva hovoril varovne Rudolf Schuster:

Milí spoluobčania, Vaša trpezlivosť je skúšaná do krajnosti. Jedenásť rokov od začatia budovania demokracie je dosť dlhá doba na to, aby ľudia začali pociťovať zlepšenie a aby sa zvýšila kvalita ich života. V tejto oblasti ležia skutočné problémy, do riešenia ktorých by politici mali investovať všetky svoje sily. Odporúčam poslancom a členom vlády, aby častejšie – nielen v čase predvolebnej kampane – chodili do rozličných regiónov. (...) Dozvedeli by sa, že ľuďom nemožno donekonečna rozprávať o utáňovaní opaskov. Mnohí sa už ocitli na dne svojich možností.

Najpálčivejším problémom je stále vysoká nezamestnanosť, ktorá okrem ekonomického rozmeru má i rozmer morálny. (...) Našu osobitnú pozornosť si zasluhujú i neustále sa roztvárajúce nožnice medzi regiónmi Slovenska. Zatiaľ čo Bratislava s okolím sa už približuje európskym štandardom, iné regióny sú na tom omnoho horšie. Túto disproporciu – keď bohatí ďalej bohatnú a chudobní sú stále chudobnejší – je potrebné zastaviť. Mnohí mladí ľudia nevidia perspektívu svojho uplatnenia na Slovensku a odchádzajú do zahraničia, kde majú omnoho atraktívnejšie možnosti. Treba povedať, že odchádzajú najmä mnohí veľmi schopní, čo je nenapraviteľná škoda. (Schuster 2001)

*

Pod tlakom každodenných informácií z médií nadobúdate značne oprávnený dojem, že vládu trápia viac koalíčne problémy ako vysoká nezamestnanosť, situácia mladých rodín či dôchodcov. Tých, čo po celoživotnej práci nemajú často ani na lieky a nájomné. (Schuster 2004)

Gašparovič v roku doznievajúcej finančnej krízy a úsporných opatrení zamýšľaných pravicovou vládou upozorňuje na ohrozenie sociálneho zmiernu:

Zodpovednosť, nie škandalizovanie za každú cenu. Odmietam odvádzanie pozornosti od skutočného problému – udržania sociálneho zmiernu. Pretože už nie je taký pevný ako pred časom. Aby sme vrátili ľuďom väčšiu istotu, musíme im dať vzdelanie a pracovné príležitosti. Kvalitnejšie vzdelanie a viacej pracovných príležitostí. (Gašparovič 2011)

V roku 2014 dáva sociálne nerovnosti do priamej súvislosti s polarizáciou spoločnosti:

Kľúčovým problémom sa stáva polarizácia spoločnosti. Rozdeľuje nás na chudobných a bohatých, vytvára skupinu ľudí bez pracovných príjmov, ale aj bez prístupu ku vzdelaniu, zamestnaniu, k informáciám a reálnym možnostiam života. Udržiavanie súdržnej spoločnosti, spolupatričnosti, dialóg, počúvanie sa navzájom a rešpektovanie sa je nevyhnutné. Týka sa to všetkých činiteľov verejnej politiky, podnikateľských kruhov, cirkví, rodín, ale aj nás jednotlivcov. Tak v časoch sociálneho zmieru, ako aj v krízových stavoch. Nesmieme zabúdať, že ak sú sociálne rozdiely dôsledkom nerovnakých príležitostí, nespravodlivého oceňovania za prácu, nedostatku pracovných príležitostí, znižuje to šancu na systémové udržiavanie spoločnosti ako vzdelaného, mravne sceleného, rozvoja schopného celku. (Gašparovič 2014)

Čaputová sa v príhovoroch pokúšala rozširovať citlivosť a solidariťtu voči jednotlivcom a skupinám, ktorým sú upierané možnosti žiť dôstojne. Veľký priestor venovala opisu ich situácie a obhajobe ich práv, najmä vo svojom prvom príhovore.

Minulý rok nám znovu ukázal, že pre mnohé skupiny ľudí na Slovensku dôstojný život ani zďaleka nie je realitou. Rozprávala som sa s ľuďmi, ktorí napriek každodennej tvrdej práci žijú v strachu z budúcnosti. So ženami, ktoré roky zažívali násilie a nevedeli sa dovolať pomoci. S ľuďmi, ktorí od malička žijú s pocitmi menejcennosti len kvôli príslušnosti k národnostnej menšine či farbe pokožky. S ľuďmi, pre ktorých je tečúca voda a istota bývania nedosiahnuteľným snom. S ľuďmi, ktorí sú objektom nenávisťi pre ich inakosť či túžbu žiť rodinným životom tak ako ostatní. A s mnohými ďalšími, ktorí sú vylučovaní nie pre svoje skutky, ale pre atribúty, ktoré nevedia ovplyvniť, lebo im ich nadelil život sám.

(...) Všetci máme na Slovensku svoje miesto, svoj domov, právo na kvalitné služby od štátu, právo sa začleniť a žiť dôstojne. Dať šancu prežiť dôstojný život iným nijako neznižuje šancu prežiť dôstojný život nám. Naopak, začlenením ľudí žijúcich na okraji či v núdzi vytvoríme sociálne aj ekonomicky prosperujúcejšie Slovensko, ktoré bude lepším domovom pre nás všetkých. (Čaputová 2020)

Tabuľka č. 5: Zdroje a postupy podpory súdržnosti podľa jednotlivých prezidentov

Havel	Občianske princípy, univerzalizmus ľudských práv, rozlišovanie dobrých a nedobrych spôsobov združovania, podpora a rozvoj občianskej spoločnosti (spolkovej činnosti).
Kováč	Obroda ľudskosti v srdciach, priznanie si viny, obnova morálnych hodnôt v duchu kresťanských a humanistických tradícií.
Schuster	Národné zmierenie (púť do Vatikánu), poučenie z dejín (Svätoplukove tri prúty), spolupráca na príprave vízie rozvoja krajiny, zodpovednosť všetkých, riešenie nerovností.
Klaus	Rozumnosť správania slobodných občanov, vzťah k jazyku, dejinám, vlastnej zemi, horizontálna solidarita.
Gašparovič	Nejasné, zväčša rituálne želania a výzvy k mravnosti a spolupatričnosti, ale aj podpora sociálneho dialógu, zodpovednosť podnikateľského sektora, znižovanie sociálnych rozdielov, poučenie z dejín (Svätopluk).
Zeman	* Spoliehanie sa na vlastný rozum a kritické myslenie, kritika inkluzívneho <i>my</i> (teda odmietanie solidarity s spráceschopnými utečencami a nezamestnanými).
Kiska	Podpora slušných a pracovitých ľudí, úsilie o spravodlivosť, vyrovnávanie šancí.
Čaputová	Odstraňovanie nedostatkov právneho štátu, sociálna ochrana, prajnosť a vzájomná úctivosť.

* Zeman ako víziu fungovania českého štátu jasne formuloval potrebu inštitúcií sociálnej ochrany podľa vzoru škandinávského sociálneho modelu (2015). Túto svoju víziu však nespájal s uvažovaním o sociálnej súdržnosti.

Diskusia

Zámerom tejto kapitoly a prípadovej štúdie prezidentských novo-ročných príhovorov, ktorú som v nej predstavila, bolo ukázať, aké hodnoty prezidenti ako privilegovaní aktéri vyzdvihovali, ako tieto hodnoty legitimovali a tiež aké diagnózy stavu spoločenskej morálky a možnosti jej ozdravenia a súdržnosti spoločnosti ponúkali.

Videli sme, že prezidenti Havel aj Kováč v príhovoroch prvých rokov samostatných republík hovoria o morálnej kríze spoločnosti, ktorej však pripisujú odlišné príčiny. Aj jazyk a štýl uvažovania oboch prezidentov je odlišný. Kováč, a podobne aj ďalší slovenskí prezidenti, má sklon hovoriť o hodnotách skôr všeobecne (typický je abstraktný výraz tradičné hodnoty), kým Havel volí konkrétny jazyk a uvažuje o rozmanitých súvislostiach medzi ekonomickým životom, morálkou a právom. Úvahy o vzťahu ekonomiky, morálky, práva, spravodlivosti a ľudskej dôstojnosti, aké nájdeme v Havlových príhovoroch, sa u ostatných českých a slovenských prezidentov neobjavujú.

Uvažovanie prezidentov o hodnotách a morálke sa väčšinou týka individuálnych morálnych javov: oceňovaných individuálnych cností (čestné a férové konanie) a kritizovaných necností (neprajnosť, závisť, chýbajúci zmysel pre občiansku rovnosť, solidaritu a pod.) a v menšej miere amorálností, ktoré majú systémový charakter (deformácie práva, netransparentné rozhodovanie). Na druhej strane všetci slovenskí prezidenti, prinajmenej v určitých rokoch, ukazujú viac či menej otvorene na politickú sféru a vládnutie ako na sféru amorálnych javov. Hodnoty, ktoré by mali byť kľúčové pre morálne zdravie spoločnosti, sa pokúšal zdôvodniť a legitimovať len Havel. Ako jediný zdôrazňoval aj zásadný význam princípu rovnosti, ktorý legitimuje väzbou na najvyšší princíp úcty ku každej ľudskej bytosti a jej dôstojnosti. Havel hodnotu ľudskej dôstojnosti dokonca považuje za základ všetkých „osvedčených princípov“ nielen demokracie a občianskej solidarity, ale dokonca aj trhovej ekonomiky (1995).

Klaus témy spoločenského dobra, hodnôt a morálky nespája s ekonomikou či prosperitou (čo robia niektorí slovenskí prezidenti) a ani s úlohou štátu. Jeho chápanie spoločnosti *my* je prísne individualistické s dôrazom na slobodu jednotlivcov. Podobne úspor-ne sa morálnym otázkam venuje Zeman. Na rozdiel od Havla a tiež

slovenských prezidentov, pre ktorých sú hodnoty a morálka javom, ktorý by mal zjednocovať a zastrešovať všetky sféry života spoločnosti, Klaus a Zeman situujú morálne otázky do sféry medziludských vzťahov a oblasti ako ekonomika, právo a verejná správa posudzujú podľa ich vlastných normatívnych kritérií.

Osobitnou osou analýzy bolo pripisovanie zodpovednosti za nežiaduci stav spoločenskej morálky. Prezidenti tu podobne ako pri téme spoločenskej súdržnosti či obrany demokracie (pozri Kusá 2025) kladú zodpovednosť na plecia všetkých spoluobčanov a touto spoločnou úlohou sa ich pokúšajú zjednocovať. Slovenskí prezidenti spájajú morálne ozdravenie spoločnosti aj s pôsobením náboženstva a cirkevných autorít (Kováč 1998, Schuster 2001) a náboženský jazyk či citácie jeho autorít nájdeme aj u Gašparoviča a Čaputovej. Neprítomnosť spájania cirkvi a náboženstva s morálnymi témami české prezidentské príhovory výrazne odlišuje od príhovorov slovenských prezidentov.

Slovenskí prezidenti občianstvu pripomínajú, že udržiavanie žiaducich hodnôt a spoločenskej morálky je nekončiaci sa proces, trvalá práca (Kiska) a na účasť v nej povolávajú všetkých (Kováč). Havel rozhodujúcu úlohu udržiavania mravného vedomia a cítenia pripisuje občianskej spoločnosti (2001) a legitimovaniu občianskej spoločnosti ako nenahraditeľnej zložke demokratických spoločností a významného spoločenského aktéra venuje značný priestor vo viacerých príhovoroch.

Prípadová štúdia tiež ukázala, že diagnózy podobné dnešným tvrdeniam o polarizovanej slovenskej spoločnosti opakujú slovenskí aj českí prezidenti už desaťročia. Apely na zlepšovanie medziludských vzťahov spájajú s viac či menej explicitnou predstavou, že sociálna súdržnosť zásadne závisí od spolupatričnosti, žičlivosti, láskavosti, ľudskosti, ochoty spolupracovať a pomáhať si v každodenných interakciách všetkých ľudí. Teda s predstavou, že kvalita spoločenskej súdržnosti má korene v mikrorovine každodenných vzťahov, odkiaľ prerastá do všetkých rovín či sektorov spoločenského života.

Prezidenti ako privilegovaní pozorovatelia komplexností spravovania spoločnosti zahrnujú do svojich úvah o podmienkach spoločenskej súdržnosti aj oblasti, ktoré stoja mimo skúsenosti bežných občanov, a predstavujú svoj expertný pohľad na spravovanie verejných

vecí a jeho možné zlepšenia. Havel a Čaputová vyzdvihujú úlohu práva, Schuster (opakovane) hovorí o potrebe vízie o prioritách spoločnosti, Gašparovič obhajuje sociálne funkcie štátu.

Na existujúce sociálne nerovnosti ako možné ohrozenie spoločenskej súdržnosti poukazujú len niektorí slovenskí prezidenti. O nerovnostiach a ťažkej životnej situácii obyvateľstva hovorili varovne Schuster a Gašparovič, Kiska poukazuje na bezvýchodnú situáciu detí, ktoré sa narodili do biednych pomerov, k citlivosti a podpore znevýhodnených vyzývala Čaputová. Českí prezidenti sociálne rozdiely neprezentujú ako systémovú záležitosť, ale ako efekt životnej situácie, staroby, choroby a podobne. Takéto situácie majú byť predmetom aj občianskej solidarity.

Hlavným zistením prípadovej štúdie je, že s výnimkou Václava Havla prezidenti v uvažovaní o hodnotách a morálnych princípoch pristupujú k ich dôležitosti ako k zaručenému faktu a len veľmi zriedkavo sa pokúšajú odôvodňovať ich význam. Klaus a Zeman sa zjavne a samozrejým spôsobom (teda bez zdôvodňovania) prikláňajú k princípu slobodných a racionálnych ľudských bytostí ako k najvyššiemu orientujúcemu princípu. Kováč, Schuster a Gašparovič odkazujú všeobecne a nekonkrétne na tradičné a duchovné hodnoty legitimizované „vekmi“ a tým, že pomáhali prežiť našim predkom. Kiska a Čaputová odkazujú, podobne samozrejme, na existenciu uznaných všeludských hodnôt a princípov, ktoré stoja za normou každodennej ohľaduplnosti a starostlivosti o druhých. Čaputová v poslednom príhovore autorizuje tieto princípy členstvom nás všetkých v spoločnej ľudskej rodine.

Možno teda zhrnúť, že českí prezidenti, ktorí v úrade vystriedali Václava Havla, sa odklonili od jeho vzoru morálneho filozofa a radikálne znížili pozornosť k otázkam spoločenských hodnôt a morálky. A hoci v príhovoroch slovenských prezidentov si tieto témy zachovali pomerne významné miesto, slovenskí prezidenti často hovoria o dôležitosti spoločných hodnôt a morálnych princípov abstraktne a v obradovom a mentorskom móde, teda zväčša bez racionálneho a emocionálneho oprávňovania ich významu. Bez racionálnej argumentácie a citového priblíženia však, ako ukázal Joas v skúmaní histórie presadzovania ľudských práv, inštitucionálna autorita rečníkov sama nedokáže prispievať k životaschopnosti hodnôt a morálnych princípov, na ktorých záleží.

oblastiach obdobiu ľudskosťou občianska nezatemnila ktori kráľovská komunikovať niečoho mimovládne kľamstvo celosvetových boľstne rešpektovaným fungovanie ľudmi Nezbúdajme nenávisť nemusi konaf klamstvo celosvetových boľstne rešpektovaným fungovanie ľudmi Nezbúdajme nenávisť nestojí krízdemokracia dany pripomínať našej potrebuje kvality nikdy autority bojovnosť jazyk existovať najväčšou nariadení normy Kramaru Slovensko rokoch tiež kde bude demokracii záujem dôvod histórii nášho náhory kontinuitu schopnosť teda Štát sila nie ľudí domovom istými diktát inštitúcie nevyhnutne kultúrnej desaťročia štát im vťahov našich časť sme byť tak krajine seba bezpečnej ktorého nespochybní možností doťah vzťahov našich časť sme byť tak krajine seba bezpečnej ktorého nespochybní naplní dôležitosť slobodne verí pre ľudia malo demokratické bezpečie kráčať nedostatkov nevráživosť Martina dokázali Aby názorov krajiny budovaní Zápasov patrí ľudia malo demokratické bezpečie kráčať nedostatkov nazval hodnot akokoľvek iba mnohých Aj hodnoty demokratickej svojej Dnešný chuť máme obdobie nepociťujeme miery hrdosťou budú deň štátnosti myseľ partnerom spoločnosť energie chrániť ktorým naši nikomu nech chápania demokracii pnes života agresia atribútom dôstojné kontrolou napokon minulého charakter emóciou dokáže dobre dosahujú hlavným kňaza nebudeme moci konania lebo hodnotový ide klamstvom kvalitu nebude nevyhnutným nadhľade kultúrne mladý najväčšiu narastajúcou neohrozi nielen nenávisť náhodou nesmú notoricky nevymieňa

naši než než něco obratne ním nedobrymi mocnejších mnoha moc prezidenta dohadování Česko-slovenského naopak nejsoj Evropská lepší jsou jiným jakož generace mírového méně politici němž lidská část lidském víc měli kterou jejich důležitých následky let nemůžeme mnoho lze před tomu soužití měli Češi měli být spoluobčané občané nejen ani roce Česká jejíž jde rokem velmi zájmu konfliktů otázkou Evropy není mezi historie dobré nám znovu jak svých bylo jednu operaci patří téměř bude nás jsme stále prostě bychom Jako práve povodne nové jsem lidí jist státu dnes dobře smysl demokratický kež politické možná celé státní dnešné smysl demokratický odpovednost sobě opět naši budeme našim predvším sloužit dik projevu našich stalo námi občanů kadyby republiky otázka svého zasedání demokratických svéta unie veľké projektem dávno Československa at autoritu byla Bylo celou Mělo všechny demokracie

3. KAPITOLA

SPOR O HODNOTY A PRÁVA

V prípadovej štúdii, ktorú som predstavila v predchádzajúcej kapitole, som skúmala spôsoby, akými slovenskí a českí prezidenti v novoročných príhovoroch hovorili o hodnotách a stave spoločenskej morálky a o tom, čo obyvateľov spoločnosti spája alebo by malo spájať.

Táto kapitola sa venuje sporom. Ako je známe, v sporoch, ktoré majú verbálny charakter, sa jasnejšie artikulujú a zdôvodňujú normy, ktoré v bežných konsenzuálne prebiehajúcich interakciách zostávajú nevyslovené. Ich lepšia viditeľnosť robí zo sporov vhodný objekt skúmania zastávaných princípov a presvedčení.

Spor, ktorý tu skúmam, prebiehal počas parlamentnej rozpravy o správe o činnosti verejnej ochrankyne práv Slovenskej republiky za rok 2019 (parlamentná tlač č. 23). K myšlienke zamerať sa na túto rozpravu ma priviedli v danom čase medializované správy o neúctivom správaní časti poslaneckého zboru voči verejnej ochrankyni práv Márii Patakyovej (ďalej aj VOP), ktorej správu poslanectvo napokon odmietlo vziať na vedomie. Rozhodnutie nevziať na vedomie dokument, s ktorým sa poslanci zoznámili a dva dni o ňom diskutovali, sa zdá bizarné. Podľa v súčasnosti platného právneho rámca¹ je to však jediná zákonom umožnená forma, akou môžu poslanci vyjadriť so správou VOP nesúhlas.

V národnej rade sa počas rozpravy o správe odohrával spor, v ktorom boli zneužívané hodnotové princípy alebo na nich založené argumentácie, ktoré podľa VOP mali byť univerzálne záväzné. Podporu v nej získavalo spochybňovanie oprávnenia VOP presadzovať koncepcie,

¹ Zákon č. 564/2001 Z. z. o verejnom ochrancovi práv totiž v článku 10 hovorí o možnosti odvolávania VOP len v prípade zlého zdravotného stavu vykonávateľa tejto funkcie a trojmesačnej nečinnosti úradu. V článku 9 zákon hovorí o možnosti VOP vzdať sa svojej funkcie. Počas rozpravy k tlači č. 23 VOP k tomuto kroku vyzvali viacerí poslanci.

ktoré sledujú rozširovanie okruhu práv aj na prehliadané životné situácie a na osoby, ktorým boli alebo sú doposiaľ upierané.

Pre sociologické skúmanie hodnôt je relevantná otázka, ako je možné, že sa tak stalo. Bolo to v dôsledku toho, že v konkrétnych prípadoch, o ktorých VOP referovala, poslanci nedokázali vidieť nespravodlivosť či ľudskoprávnu ujmu, ku ktorej náprave VOP vyzývala? Alebo sa tak stalo preto, že v opisovaných prípadoch poslanci rozpoznávali kolíziu práv, teda situáciu, keď náprava jedného práva by mohla znamenať obmedzenie iného práva a otázka proporčnosti práv bola VOP nepovšimnutá? Alebo bol problém v samotnej rozprave a nedostatočnej obhajobe tém či princípov, ktoré správa VOP zdôrazňovala?

Túto kapitolu a monografiu dokončujem po schválení novely Ústavy Slovenskej republiky. V spätnom pohľade, ktorý prináša táto prípadová štúdia, môžeme vidieť, že v priebehu rozpravy k tlači č. 23 sa v postojoch k otázkam, pre ktoré sa zaužíval výraz kultúrno-etické, utvorilo spojenectvo medzi časťou poslanectva z takmer všetkých politických strán.² Cesta k tomuto spojenectvu bola na pohľad veľmi tradičná: spájaním sa na základe odporu k spoločnému „nepriateľovi“, ktorý spochybnil hodnoty, ktoré jednotliví poslanci považovali za posvätné.³ Pomerne jasne artikulované zdroje tohto spojenectva naznačili cestu, akou sa v týchto otázkach bude uberať uvažovanie politikov na Slovensku.

Kapitolu otváram priblížením kontextu globálneho šírenia *kultúrnych vojen a politiky morálnosti*. Tento kontext ozrejmuje, že kritické výhrady voči VOP, ktoré odzneli v rozprave, nie sú slovenským špecifikom a čerpajú z globálne šírených zdrojov. Nasleduje časť

² Za vzatie správy na vedomie hlasovali z vtedajšej vládnej koalície jednotne len kluby SaS a Za ľudí. Z najpočetnejšieho klubu OĽANO podporilo návrh uznesenia 11 z 53 poslancov (pozri Tabuľka č. 2).

³ Bauman (1996) pesimisticky konštatuje, že za každým *my* sa skrýva *pol-nica*, ktorá trúbi k útoku na *oni* pre skutočné či domnelé znesvätenie či inú ujmu vecí, ktoré sú nášmu *my* drahé. V predchádzajúcej kapitole sme mohli vidieť, že slovenskí a českí prezidenti sa až na drobnú výnimku u Zemana (odmietanie solidarity s utečencami – práce a obrany svojej vlasti schopnými mužmi) usilovali o pozitívne budovanie *my* s dôrazom na priateľské a spolupracujúce vzťahy s inými národmi a štátmi.

venovaná poučeniu z odbornej literatúry o skúmaní politickej argumentácie. Dôležitou metodologickou otázkou v tomto skúmaní pre mňa bolo, akú analytickú pozíciu zvoliť v situácii, keď sa spor dotýka veci, v ktorej mám jasnú pozíciu zhodnú s časťou jeho účastníkov. Mojmým riešením bolo odkloniť sa od sústreďovania sa na kritickú diskurzívnu analýzu (CDA) primárne na rozklad argumentov odporcov rozširovania ľudských práv a pokúsiť sa nasledovať princípy *symetrického prístupu* a odporúčania autorov, ako Bruno Latour (2000), Jonathan Potter (1997) či Zdeněk Konopásek a Jan Paleček (2011), a zdržať sa preberania zaužívaných politologických kategorizácií a vysvetlení. Postup skúmania predstavujem v nasledujúcej časti kapitoly. Najprv predstavím predmet, teda materiál, s ktorým som pracovala, a spôsob, akým som s ním pracovala. Približujem spôsoby kategorizácie argumentov v prehovoroch poslancov a poslankyň a niektoré dilemy, ktoré som riešila. Analýzu v zhode s teoretickým rámcom zameriavam na porovnávanie spôsobov zdôvodňovania (autorizácie) podporných a zamietavých stanovísk k najviac diskutovaným témam správy o činnosti VOP za rok 2019.

Časť venovanú výsledkom skúmania uvádzam priblížením správy o činnosti VOP za rok 2019, jej štruktúry a osobitne tých jej častí, o ktorých sa v rozprave najviac diskutovalo. Je to dôležité pre úplnosť obrazu a korektnosť analýzy, pretože poslanci, najmä tí, ktorí sa voči správe kriticky vyhaňovali, sa odvolávali na jej konkrétne pasáže ako na dôkaz ideologickej zaujatosti VOP.

Kontext a koncept politiky morálky a kultúrnych vojen

Termín *kultúrnej vojny* je prebratý z názvu rovnomennej knihy amerického autora Jamesa D. Huntera, v ktorej charakterizoval hodnotové a morálne premeny americkej spoločnosti poznačenej spormi o charaktere morálnych právd. Boli a sú to spory medzi tými, ktorí sú presvedčení, že morálne pravdy existujú nezávisle od ľudských preferencií a ich základom je „vonkajšia, definovateľná a transcendentná autorita“, a tými, ktorí morálne pravdy chápu ako spoločenské výtvary, ktoré každá generácia môže a musí pre svoju dobu prehodnocovať (Hunter 1991: 44, podľa Koleva, Graham, Haidt 2012).

Rozširovanie kultúrnych vojen do krajín západnej a neskôr strednej a východnej Európy mapuje vo svojich prácach Zora Hesová (2021a, 2021b). Ukazuje, že aj keď Európu zasiahli neskôr, mali podobnú kultúrnu a politickú logiku a odohrávali sa na troch bojiskách, ktoré sa navzájom prelínajú a posilňujú, no každé si zachováva osobitosť. Sú to zápasy o politiku pamäti, politiku identity a politiku morálky (politics of morality). Podľa Hesovej sa termín *politika morálky* začal používať koncom 90. rokov 20. storočia v americkej politológii (Mooney 1999) na označenie prenikania morálnych tém do politických zápasov. Týka sa politickej mobilizácie a konfliktov o otázkach, ako sú potraty, reprodukčné práva, manželstvá osôb rovnakého pohlavia, eutanázia a podobne. Na rozdiel od konfliktov o sociálnych a ekonomických politikách konflikty o základných morálnych hodnotách *neumožňujú kompromis*. Odkazmi na „základné“ rozhodnutia o veciach smrti, manželstva a rozmnožovania sa spájajú s existujúcim konfliktom medzi sekulárnymi a náboženskými politickými skupinami (Engeli et al. 2012: 26, podľa Hesová 2021b).

Význam politiky morálky z hľadiska verejného vplyvu, mobilizácie aktérov (verejná viditeľnosť), ako aj z hľadiska výsledkov (odmietanie manželstiev osôb rovnakého pohlavia, odmietnutie Istanbulskeho dohovoru) v strednej a východnej Európe naďalej silnie. Toto posilňovanie významu možno podľa Czabu Szalóa chápať aj ako reakciu na liberálnych politických aktérov, ako aj na relatívne úspešné alebo odvážne feministky a LGBT+ aktivistov a europeizáciu časti ich agendy (2021: 96).

Politizácia morálnych noriem podľa Hesovej (2021b) vo viacerých štátoch polarizovala politickú sféru na liberálne a tradicionalistické alebo konzervatívne tábory. Aktivisti zápasu o politiku morálky začali útočiť z konzervatívnych pozícií na liberálne elity, ktoré podporovali udomáčňovanie liberálnych noriem v postkomunistickej ére, a pokúšali sa „zvrátiť proces asimilácie Stredoeurópanov do západných historických naratívov, identity a morálnych noriem“ (Barša a kol. 2021: 19). Aktivisti zo štátov strednej Európy sa mohli oprieť aj o postavu Jána Pavla II., ktorý v spoločnostiach s katolíckou tradíciou stelesňoval kontinuitu konzervatívnych prvkov a víziu, že oslobodenie od komunizmu pôjde ruka v ruku s oslobodením od

západného sekularizmu a jeho „kultúry smrti“ (Evangelium Vitae 1995)⁴. Táto kontinuita je viditeľná predovšetkým v téme zákazu potratov (tamže: 22). Hesová upozorňuje na osobitný katalytický efekt politiky pamäti v postkomunistických spoločnostiach, v ktorých si nový národný konzervativizmus osvojil niektoré disidentské naratívy a spájaním liberálnych myšlienok s komunistickým obdobím urobil napríklad z „gender ideológie“ dedičku totalitného sociálneho inžinierstva komunistického obdobia.

Vargovčíková (2021) rekapituluje dejiny mobilizačných kampaní zameraných na morálne otázky, ktoré sa na Slovensku podľa nej začali v roku 2013 okolo definície manželstva. Osobitne sa venuje Ľudovej strane Naše Slovensko (ĽSNS), ktorá sa v kampaniach neodvolávala na náboženstvo, politiku cirkvi alebo pápežove vyhlásenia, ale zdôrazňovala potrebu chrániť slovenskú spoločnosť pred západným liberalizmom a pred „zvrátenosťami“ prichádzajúcimi zo „Západu“. Jej poslanci Európskeho parlamentu sa zapájali do boja za ochranu „našej civilizácie“ pred „neomarxistickými“ vplyvmi, ktoré idú proti zdravému rozumu; proti „normálnym“⁵, „tradičným“ a „racionálnym“ predstavám o dvoch biologických pohlaviach a ich „prirodzených rolách“ (Vargovčíková 2021).

Aj Hesovej štúdia o histórii šírenia *politiky morálnosti*, jej aktéroch a spôsoboch mobilizovania miestnych a regionálnych spoločenstiev štátov strednej a východnej Európy (2021b) osvetľuje zdroje sekulárnej morálnej rétoriky ĽSNS. Hesová mapuje medzinárodné šírenie a mobilizovanie verejnosti politikou morálky cez prednáškové turné úspešnej katolíckej aktivistky Željky Markić, ktorá kampaň podporovala účasťou na sérii seminárov vo viacerých krajinách vrátane Slovenska (2015). Úlohu v týchto kampaniach zohrávali aj poradenské centrá pre pro-life aktivistov na európskej a globálnej úrovni, ako *European Dignity Watch* (EDW) a *Alliance Defending Freedom* (ADF), kde spomínaná Markić pôsobí ako lektorka. Podľa Hesovej tieto profesionálne lobistické skupiny združujú celý rad amerických

⁴ Táto polarizujúca obraznosť Jána Pavla II. prežíva aj v argumentácii poslancov hlásiacich sa ku konzervatívnej platforme, ktorá sa počas rozpravy o tlači č. 23 v národnej rade sformovala. Jeho meno však nik nespomenul.

⁵ Odvolávanie sa na *normálnosť* a tiež označovanie medzinárodných ľudskoprávných orgánov a organizácií za *neomarxistické* opakovane používal napr. Mazurek (Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko; ďalej len *ĽS*).

a európskych konzervatívnych organizácií, ktoré pracujú na konzervatívnom predefinovaní a obmedzení sexuálnych a reprodukčných práv (2021b: 67).

Významnú úlohu v šírení politiky morálky a konzervatívneho Slovensku zohrala aj nemecká katolícka publicistka Gabriele Kuby. Jej knihy, ako dokumentuje Hesová, boli preložené do dvoch desiatok jazykov (vrátane maďarčiny, češtiny, chorvátčiny, slovenčiny a poľštiny) a ich autorka absolvovala niekoľko prednáškových turné v cirkevných priestoroch v strednej a východnej Európe (na Slovensku prednášala v rokoch 2012, 2013 a 2014). Pre šírenie jej myšlienok je podľa Hesovej najdôležitejšie to, že na Slovensku ich zverejňovalo množstvo regionálnych náboženských periodík, preklady rozhovorov s Kuby či úryvky z jej kníh sa publikovali na weboch miestnych farností a predstavitelia cirkvi iniciatívne reprodukovali jej argumenty.

Hesová je presvedčená, že články a rozhovory Kuby pomohli mnohým konzervatívcom na Slovensku aj inde pochopiť civilizačné otázky, na ktoré nemá samotná cirkev jednoduchú odpoveď.⁶ Kuby používa sekulárny jazyk a zdôrazňuje svetské ohrozenia, sú atomizácia spoločnosti, oslabenie sociálnej súdržnosti a tiež „neoliberalné“ vykorisťovanie. Rodovú ideológiu vykresľuje ako projekt ľavicovej ideológie, tzv. kultúrneho marxizmu, ktorý podkopáva dôstojnosť tradičných spoločenských rolí, snaží sa narušiť spoločenské hierarchie a spochybňuje spoločenské normy s cieľom, aby sa jednotlivci dali ľahšie manipulovať svetovým kapitálom.

Spopularizovanie katolíckej odpovede na liberalizáciu rodových vzťahov a identít, ktoré vykonala Kuby, nemožno podľa Hesovej a ďalších autorov (napr. Graff, Korolczuk 2018) redukovat' na náboženský naratív. Je to tiež tradicionalistická kritika (ekonomického) neoliberalizmu a globalizácie. V prácach Kuby je tradicionalizmus odpoveďou na šírenie sociálnych liberálnych noriem aj na účinky globalizovaného neoliberalného kapitalizmu (Hesová 2021b: 69).

Možno teda usudzovať, že aj vďaka dobre organizovanému a zameranému šíreniu myšlienok politiky morálnosti a aj vďaka existujúcemu hladu po objasnení komplexných zložitostí a negatív súčasnosti

⁶ Zdá sa, že takúto odpoveď, zrozumiteľnú pre široké vrstvy verejnosti, nemajú ani sekulárni spoločenský vedci.

prešlo Slovensko, teda pomerne významná časť jeho obyvateľstva, dobrovoľne a spontánne procesom úspešného učenia. V tomto procese si osvojovalo osobitný a ucelený svetonázor, v ktorom sa konzervatívne princípy javia ako ochrana pred atomizáciou ľudských bytostí, pred ich unifikáciou a vykorisťovaním.

Východiská skúmania parlamentného sporu

Moc jazyka je na parlamentnej pôde veľmi zreteľná. Nie je to len konštatovanie vonkajších pozorovateľov. Samotní aktéri si túto moc, ako ukážeme v nasledujúcom texte, jasne uvedomujú a cielene s ňou pracujú.

Parlamentné rozpravy sú súčasťou politickej sféry, ktorú môžeme chápať ako „sústavný diskurzívny zápas o definovanie problémov, hraníc kategórií používaných na ich opis, definovanie kritérií triedenia a významu ideálov, ktorými sa zdôvodňujú konania“ (Fisher 2003: 139). Pri skúmaní tohto zápasu sa snažím nadviazať na princípy pragmatistickej sociológie, kritickej analýzy diskurzu (CDA) a osobitne na výskumy legitimovania či autorizovania politických rozhodnutí, ktoré som predstavila v prvej kapitole.

Napríklad zameranie na pozorovanie súperenia medzi špecifikáciami spoločenského dobra, ktoré pochádzajú z rôznych sektorov spoločenskej praxe (Boltanski – Thévenot 2000), môže pri skúmaní parlamentných debát otvárať viaceré relevantné otázky. Môžeme sa pýtať na to, ako sa v rozprave o predloženom návrhu vytvára a dojednáva alebo pretláča nadradenosť určitej koncepcie spoločenského dobra alebo ako sa určitá agenda, ktorá sa týka budúcnosti spoločenského dobra a môže ovplyvňovať podmienky mnohých, predstavuje a obhajuje ako prospešná a prijateľná pre celok. A akými postupmi (a či vôbec) sa rieši otázka negatívnych nákladov navrhovaných riešení a rozloženia tejto záťaže medzi nerovnako ekonomicky silné či privilegované kategórie obyvateľstva.

V prípade parlamentných sporov sa otázka bremien či negatívnych dôsledkov navrhovaných zákonných úprav pre rôzne skupiny otvára často. Ako ukazujú aj zahraničné výskumy (Likki – Staerkle 2015), vo verejnom a politickom diskurze o sociálnych programoch sa kritérium ohľaduplnosti k sociálne najslabším bije s kritériom

zásluhovosti. V analyzovanej parlamentnej debate sa tento typ debaty zrážky kritérií objavil v súvislosti s témou prístupu k pitnej vode a témou desegregácie školstva.

Legálny zdroj legitimacy politikov získaný zvolením v demokratických voľbách má váhu vo vzťahu k mimoparlamentným subjektom. To sa ukázalo aj v analyzovanej parlamentnej debate. Pre získanie či udržanie podpory svojich návrhov v parlamente si však jeho členovia nevystačia s oprávnením vlastného mandátu. Musia využívať aj ďalšie zdroje ich autorizovania a legitimovania. V prvej kapitole som priblížila s odvolaním sa na Van Leeuwena (2007), že politickí aktéri využívajú na získanie verejnej podpory (a tiež súhlasu rôznych kontrolných orgánov) prísluby lepšej (bezpečnejšej, prosperujúcejšej) budúcnosti, *racionálne argumenty* (odkazy na expertné súdy, štatistické evidencie, inštitucionalizované postupy a pod.), jatrenie *emócií*, *osobitne* strachu, a v neposlednom rade apely na *morálne hodnoty a zodpovednosť* voči ostatným členom spoločenstva. Tieto stratégie sa v konkrétnych dôvodeniach často prelínajú. Ako ukážem, počas analyzovanej rozpravy aj poslanci v prehovoroch⁷ kombinujú viaceré spôsoby legitimovania svojich postojov a tiež viaceré spôsoby delegitimovania (zbavovania legitimacy) pozícií politických súperov alebo VOP.

V ich prehovoroch sa ako súčasť argumentácie a podpory vlastného názoru pomerne často objavovali aj mikro-príbehy o skúsenostiach iných osôb či vlastných. Nie je to neobvyklé, zvlášť ak sú osou rozpravy morálne témy. Príbeh značne uľahčuje porozumenie stanovisku aj s ním spojeným emóciám: je kultúrnym prostriedkom, pomocou ktorého nachádzame a chápeme súvislosti a kauzalitu medzi činmi a udalosťami (Ricoeur 1984).

Rašomon – kolízie výkladov reality ako kolízie práv

Rozporné výklady určitej veci či témy v parlamentnej politickej diskusii sa javia oveľa menej záhadné ako príbehy z Kurosawovho filmu *Rašomon* (1950). Názov tohto filmu sa stal symbolickým pomenovaním pre zrážku protichodných, ale zároveň veľmi presvedčivých rozprávání o tej istej udalosti. Rozprávanie každej postavy v tomto

⁷ Výraz prehovor tu používam synonymne s výrazom textová časť, čo je označenie pre časť prepisu vystúpenia poslanca či poslankyne, v ktorej zdôvodňujú svoje stanovisko k určitej veci (k téme, k postoju k téme).

filme je vyskladané obrazmi a zvukmi a približuje jej vnútorné prežívanie s detailnosťou sotva mysliteľnou pre vystúpenia v rozprave či krátke faktické poznámky. V staršej štúdii (Kusá 2003) som priblížila niektoré podoby, v akých sa rašomonská záhada či významový paradox objavuje v prípadových skúmaníach, a niektoré príklady jeho vzniku. Viaceré pripomínajú rozpory poslancov v národnej rade a ich výklady správy verejnej ochrankyne práv, teda situáciu, keď proti sebe stoja silne si protirečiacie, a pritom presvedčivé vykreslenia nejakej udalosti. Je to však len vzdialená podobnosť, pretože „udalosťou“ sú tu určité abstraktne podané situácie, o ktorých konkrétnych podobách možno podávať rôzne príbehy, dokladať ich rôznymi faktami a odobrovať nerovnakými morálnymi princípmi.

Uvediem príklad z oblasti sociálnej práce. Podľa Chandlerovej (1992) tu rašomonské situácie vznikajú, keď sociálni pracovníci a zdravotníci musia svoje profesionálne rozhodovanie o duševne chorom človeku opierať o informácie, ktoré prichádzajú z nerovnakých perspektív: od klienta, jeho rodiny, priateľov, rôznych odborníkov na duševné zdravie. Ak napríklad pre riziko sebaopoškodzovania profesionáli rozhodnú o hospitalizácii a dotknutý človek ju odmieta, do sporu sa dostávajú dva právne názory na to, ako riešiť jeho situáciu. Oba názory sa opierajú o – vo väčšine štátov sveta ústavou zaručené – ľudské práva: právo na zdravotnú starostlivosť a právo na slobodu pohybu. Ľudské práva sú nehierarchické a súbežne platné (Brössl 1992), a preto sa môžu v konkrétnych situáciách, keď sa vyžaduje zásah, konanie, dostať do zásadného sporu, rovnako ako príbehy alebo argumentácie, v ktorých sú ľudské práva naratívnu alebo argumentačnou osou.

Rašomonský paradox ako spor dvoch ľudských práv nie je riešiteľný teoreticky ani abstraktne, čo však neznamená, že pokusy o jeho riešenie neexistujú.⁸ „Výhra“ jedného princípu je však väčšinou dôsledkom prevahy „mocenských“ koalícií, do ktorých sú vďaka

⁸ K rašomonskému paradoxu vedú aj debaty, v ktorých diskutujúci vychádzajú z odlišnej morálnej filozofie či etiky – etiky princípov a etiky dôsledkov (konzekvencializmus). Zrážka týchto filozofií je osobitne výrazná pri spore princípu ochrany života ako najvyššej hodnoty a ochrany reprodukčných práv, ktoré vychádzajú z etiky dôsledkov. V analyzovanej rozprave (a ani v správe VOP) s výnimkou zmienky vo faktických poznámkach Marcinkovej_17 a Baránika_120 jej aktéri neberú ohľad na morálne opodstatnenie výkladu súpera (ignorujú ho).

mobilizačnej energii niektorých aktérov zapojení nielen jednotlivci a kolektívni aktéri, ale aj vzdelávacie, náboženské inštitúcie, tradície, umelecké diela, ďalší „neživí“ aktéri. Demokraticky či presnejšie bez násilia je možné nadradiť jedno právo nad druhé zrejme len vo vzťahu ku konkrétnej situácii a zvážení (kolektívne, s účasťou zainteresovaných strán) proporčnosti kladov a záporov uprednostnenia jedného alebo druhého princípu, teda prakticky v súlade s princípmi Habermasovej diskurzívnej etiky.⁹

Právny princíp proporcionality je v istom zmysle blízky Restivovej téze (1991), že pravdivosť a platnosť je (vo vede či v súdnych procesoch, kde medzi sebou občas súťažia odporujúce si verzie a protirečiaci si fakty) čosi ako putovná cena v súťažiach. Víťaz ju nezískava raz a navždy. To, či sa riešenie sporu vyzdvihnutím jedného práva nad druhé bude pokladať za primerané a správne riešenie aj naďalej, závisí od viacerých a meniacich sa vecí. Status primeranosti riešenia hierarchie dvoch práv sa nezískava a neupevňuje (len) množstvom, zvučnosťou a logickou konzistentnosťou argumentov, ale aj schopnosťou jeho obhajcov a odporcov vytvárať koalície faktov, aktérov a inštitúcií.

Symetrický prístup pri skúmaní sporu

Pre uvažovanie o rašomonskom paradoxe a skúmanie spoločenských kontroverzií nie je súťaž zlou metaforou. Naopak. Tento obraz nás posúva k ďalšej metodologickej zásade, ktorú som sa pokúšala uplatňovať v tejto štúdii.

Spoločenské kontroverzie sú pre spoločenských vedcov pomerne lákavé. Pre vábenie relevanciou a pocitom spoločenskej zodpovednosti však môžeme poľahky prehliadnuť nástrahy, ktoré ich skúmanie

⁹ Podľa Kmeca a kol. (2012) je proporcionalita všeobecným výkladovým princípom Európskeho dohovoru o ľudských právach. Citujú konštatovanie ESLP, že pre celý Dohovor je vlastné hľadanie spravodlivej rovnováhy medzi záujmami spoločnosti a požiadavkami na ochranu základných práv jednotlivca. Berdisová uvádza, že test proporcionality, ktorým sa rieši konflikt právnych princípov, ľudských práv či ústavných hodnôt, je v slovenskom právnom uvažovaní relatívne novou vecou. V našom priestore prvý článok o ňom napísal Alexander Brösl v roku 1992. Ústavný súd ho začal systematicky používať oveľa neskôr (2023: 18).

prináša.¹⁰ Často študujeme rozpravu osôb, ktoré sú väčšími expertmi v určitej oblasti ako my. To láka prijať ako pravdivý (presný) výklad vecí ich tvrdenia či tvrdenia expertov, ktoré sú nám z rôznych dôvodov blízke alebo sú blízke tomu, čo je všeobecne rozšírené a pokladá sa za správny pohľad na vec. Tým sa však stávame, ako tvrdí Potter v zhode s Mulkayom, vazalmi či „služobníkmi“ danej skupiny (1997: 99). Ako prevenciu pred upadnutím do takéhoto vazalstva títo autori odporúčajú poučiť sa z etnometodologických skúmaní¹¹ a pokúsiť sa k protichodným výpovediam a ich rozličným zdrojom pristupovať *symetricky* či v zaužívanej terminológii, z pozície *metodologického relativizmu*. Relativistické – podľa môjho názoru presnejšie relačné/vzťahové – stanovisko sa riadi zásadou považovať všetky tvrdenia či výpovede aktérov za rovnocenné. S tým súvisí odmietnutie pokladať za úlohu spoločenských vedcov pátranie po tom, prečo niektorí jednotlivci nie sú schopní opísať/vidieť realitu pravdivo.

V analýze parlamentnej rozpravy to konkrétne pre mňa znamenalo vyhábať sa tomu, aby som na tvrdenia poslancov či tvrdenia v správe VOP nazerala s predpokladom, že buď zodpovedajú nejakej objektívnej skutočnosti, alebo zavádzajú a sú subjektívne. Uvidíme však, že takúto dvojhodnotovú logiku (pravda alebo klamstvo, morálne a nemorálne, život a smrť) uplatňovali v debate viacerí poslanci. Napríklad, keď spochybňovali podanie informácií v správe VOP a obviňovali ju z pretláčania ideológie či jej subjektívnych pohľadov.

Symetrický prístup som sa pokúšala uplatňovať aj vo vzťahu k morálnym argumentáciami. Spolu s Potterom (1997) predpokladám, že plodnejšie je tu hľadať odpovede na nasledujúce otázky: Aké tvrdenia sa v danom prostredí a v danom čase prijímajú ako pravdepodobné či presvedčivé tvrdenia o „objektívnej skutočnosti“ a aké

¹⁰ Nehovorím teraz o kritickej sociológii a CDA, kde výskumník neskrýva svoje stanovisko a pozíciu obhajcu ľudských prív a odkrývania bariér ich naplňovania. Táto pozícia mi je blízka, ale skrýva riziko spochybňovania a paušálneho odmietania odlišných perspektív bez snahy porozumieť ich logike.

¹¹ Etnometodológia sa zameriava na skúmanie toho, ako ľudia organizujú svet a aké postupy a techniky vyvíjajú na to, aby porozumeli sebe a sociálnym situáciám (Button 1993: 7).

nie? Aké charakteristiky majú „sociálne úspešné“ výpovede? Ako (a čím) sa dosahuje ich presvedčivosť? Aké re/akcie môžu vyvolať? Tieto otázky súzvučia s Wittgensteinovým odporúčaním, ktoré sa v skúmaní politického diskurzu o hodnotách usilujem nasledovať: zameriavať sa na používanie vecí, lebo to je cesta k porozumeniu ich významu (1979/1953).

Metodologický prístup a výskumný materiál

Objektom analýzy, ktorej predstavenie nasleduje, bol korpus prepisov všetkých vystúpení poslancov v rozprave o správe o činnosti verejnej ochrankyne práv (ďalej VOP) za rok 2019, ako aj samotná správa. Správa bola – v súlade s článkom 23 zákona č. 564/2001 Z. z. o verejnom ochrancovi práv – tak ako každý rok predložená na diskusiu poslancom Národnej rady Slovenskej republiky v prvom štvrtroku nasledujúceho roku. V roku 2020 novozvolení poslanci parlamentu dostali túto správu ako tlač č. 23 a prerokovali ju na 7. schôdzi 8. volebného obdobia NR SR.

Korpus tvorilo a predmetom analýzy bolo 131 doslovných prepisov vystúpení poslancov v rozprave k tlači č. 23 a samotná tlač 23 ako kľúčový materiál. Prepisy som získala z webu NR SR, kde sú voľne dostupné. Kontrolne (na porovnanie dĺžky vystúpenia¹²) som využívala aj videonahrávky dostupné na webe NR SR.

Analyticky som postupovala obdobne ako v prvej prípadovej štúdii. V kvalitatívnom softvéri ATLAS.ti som z korpusu vytvorila projekt. Prepisy vystúpení som pozorne čítala a z korpusu som vylúčila tie, ktoré sa zameriavali len na procesnú stránku rokovania (na udeľovanie slova, prerušenie rokovania pre nutnosť venovať sa inému bodu a podobne). Prehľad následnosti vystúpení a ich rozdelenie na vystúpenia v rozprave a na faktické poznámky k vystúpeniam podáva tabuľka č. 1. Z priestorových dôvodov v nej uvádzam len

¹² Vystúpenie M. Mazureka_16, ktorý svojím rozborom správy VOP podnietil rad ďalších podporných aj kritických vystúpení, malo maximálnu povolenú dĺžku 30 minút, kým vystúpenie Ondreja Dostála, jedného z najvýrečnejších obhajcov pozície VOP, len 10 minút.

priezviská poslancov¹³ a čísla vyjadrujúce chronologické poradie ich vystúpenia. Informácie o príslušnosti poslanca k straníckemu klubu sú súčasťou citovaných ukážok. Vystúpenia poslancov, či už k téme, alebo procedurálne, sú číslované podľa chronologického poradia. Úvodné vystúpenie verejnej ochrankyne práv je označené ako VOP_01.

Obsah vystúpení som kategorizovala (v jazyku programu Atlas.ti kódovala, kódy = názvy kategórií) podľa niekoľkých kritérií:

- a) *podľa tematického zamerania* vystúpenia alebo jeho častí (odsekov, pasáží prepisov textu);
- b) *podľa spôsobu autorizovania/legitimovania* vlastného stanoviska v predmetnej otázke a spôsobu spochybňovania, podkopávania argumentov názorového protivníka, teda *zbavovania ich legitímnosti*;
- c) *podľa zamerania na podporu* správy/argumentov VOP alebo vystúpení/argumentov podporovateľov VOP alebo *na kritiku správy* a kritiku argumentov jej podporovateľov. V ďalšej etape analýzy som k takto kódovaným častiam pridávala aj kód podľa hlasovania poslankyne/poslanca o návrhu uznesenia k tlačí VOP, teda kód podporovateľa alebo kritika správy VOP.

¹³ Výnimkou sú otec a syn Kuffovci, ktorých rozlišujem iniciálami krstných mien. V poslaneckom zbore boli aj súrodenci Marián a Marek Kotlebovci. V ich prípade by rozlišovanie iniciálami bolo nedostatočné, no k tlačí č. 23 vystupoval len Marián.

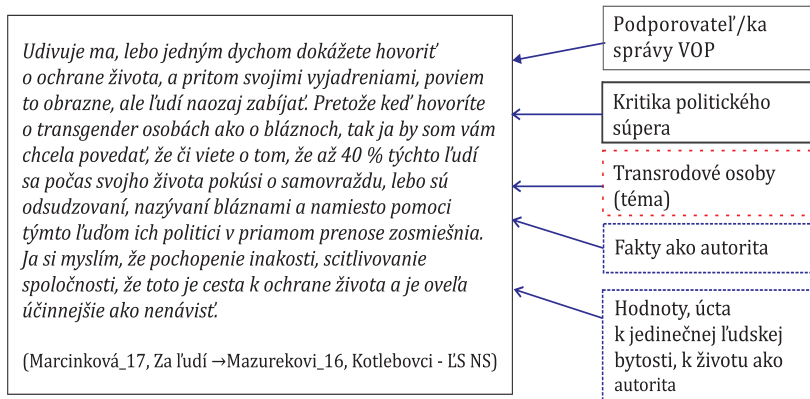
Rozprava	Faktické pripomienky									
1 VOP										
3 Marcinková										
	4 Mizík	5 Mazurek	6 Kuffa F.	7 Kočiš	8 Kotleba	10 Suja	11 Herák	12 Petrák	13 Pleštinská	14 Dostál
15 Marcinková										
16 Mazurek										
	17 Marcinková	18 Žiak	19 Kollár	20 Koželová	21 Drdul	22 Dostál	23 Vaňová	24 Mizík	25 Ďurica	26 Šudfík
	27 Benčík	28 Antal	29 Taraba	30 Kuffa F.						
31 <i>Mazurek</i>										
32 Dostál										
	33 Marcinková	34 Taraba	35 Kuffa F.							
36 Dostál										
37-40 Vašečka										
	41 Šudfík	42 Taraba	43 Šefčík	44 Dobeš	45 Mazurek	46 Záborská				
47 <i>Vašečka</i>										
48-49 Kuffa Š.										
	50 Sloboda	51 Kašper	52 Lehotský	53 Mazurek	54 Linhart	55 Cigániková	56 Svrček	57 Kuffa F.	58 Dostál	59 Taraba
60 <i>Kuffa Š.</i>										
61 Mizík										
62 Záborská										
	63 Dostál	64 Kotleba	65 Šefčík	66 Ďurica	67 Potocký	68 Kuriak	69 Zemanová			
70 <i>Záborská</i>										
71 Marcinčin										
pokračovanie tab.										

[illegible]

Prvé dva súbory kódov – tematické a legitimačné kódy – zahŕňajú pomerne veľké množstvo kódov, ktoré som stanovovala induktívne, podľa obsahu prehovoru, a v prípade, že pre podobné kódy bolo možné nájsť všeobecnejšie pomenovanie, takéto kódy som zlučovala a označila takýmto pomenovaním. Môj postup bol teda exploračný a kombinoval podrobnú deskripciu rečových praktík s porovnávaním spôsobov, akým sa názoroví súper i pokúšali obhajovať svoje pozície k témam, ktoré otvorila VOP v správe o činnosti, a akými sa snažili zbaviť legitimacy stanoviská, s ktorými nesúhlasili. Cieľom tohto porovňovania bolo objasniť, aké podmienky, argumenty a ich „váhové kategórie“ atď. pomohli výhre „putovnej ceny“ v súťaži o morálnu pravdu, v tomto prípade zjednoteniu sa naprieč súperiacimi politickými stranami v odmietnutí vziať na vedomie správu o činnosti VOP za predchádzajúci rok.

Viacnásobné kódovanie/kategorizovanie textových častí v programe Atlas.ti umožnilo potom viaceré porovňovania a urobilo zreteľnejšími (a dátami podloženými) rozdiely v legitimačných a delegitimačných stratégiách podporovateľov a odporcov správy VOP a jej odporúčaní a tiež v ďalších otázkach.

Obrázok č. 1: Príklad kódovania/kategorizácie ukážky vystúpenia

Obrázok č. 1 je príkladom bežného postupu kódovania. Jedna časť vystúpenia, argument, je súčasne označená ako patriaca do viacerých kategórií (kódovaná viacerými kódmi): podľa hlasovania poslankyne/poslanca o správe VOP, podľa adresovania argumentu, podľa diskutovanej témy či tém a podľa zdroja autorizovania či legitimovania jeho či jej stanoviska.

Analýzu vystúpení poslancov som zamerala na témy, o ktorých poslanci najčastejšie hovorili a vymedzovali sa vo vzťahu k nim, a na postupy legitimovania stanovísk poslancov k týmto témam. Týmto témami zo správy VOP bola otázka reprodukčných práv, adopcia detí osamelými rodičmi, respektíve LGBT+ pármí, a (zjednodušene) situácia transrodových osôb. Stručne spomeniem aj ďalšie témy, ktoré sa však v priebehu rozpravy dostali do úzadia.

Pri predstavovaní výsledkov analýzy rozpravy kombinujem chronologický a tematický prístup. Chronologický prístup rešpektuje dynamiku debaty a skutočnosť, že predchádzajúce vystúpenia¹⁴ poslancov a poslankyň boli pre tie nasledujúce najdôležitejším kontextom: väčšina vystupujúcich reagovala formou faktických poznámok na vystúpenie v rozprave alebo na faktickú pripomienku iného poslanca či poslankyne. Len menšia časť vystupujúcich reagovala priamo na tlač č. 23 a polemizovala s jej ustanoveniami či odporúčaniami alebo ich obhajovala. Častejšie bolo reagovanie na predrečníkov a obsah ich vystúpení.

Druhou a hlavnou cestou prezentovania výsledkov analýzy je ich usporiadanie podľa tém, ktorým sa poslanci vo vystúpeniach najčastejšie venovali a ktoré vyvolávali najviac protichodných názorov, a rozbor spôsobov, akými poslankyne a poslanci odôvodňovali/autorizovali, legitimovali svoje stanoviská.

¹⁴ Výraz vystúpenia tu používam v dvojakom význame: aj ako špecifické označenie vystúpení v rozprave a aj ako všeobecnejší termín označujúci aj vystúpenia formou faktických poznámok.

Spor o správu VOP ako spor o hodnoty a práva

Kľúčovým aktérom a referenčným kontextom rozpravy bola tlač č. 23, na ktorú poslanci odkazovali a viacerí z nej aj citovali.¹⁵ A nielen to, poslanci sa vyjadrovali aj k spôsobom, akými VOP v správe odôvodňovala niektoré odporúčania poslaneckému zboru národnej rady a komentovala jeho rozhodnutia. Zatiaľ preto musím vymedzením pozície VOP podľa zákona a predstavením samotnej správy.

Pozíciu VOP a jeho/jej úlohy vymedzuje zákon č. 564/2001 Z. z. o verejnom ochrancovi práv, osobitne body 2 a 4 článku 3. Podľa bodu 2 *Verejný ochranca práv plní úlohy národného preventívneho mechanizmu podľa medzinárodných zmlúv, ktorými je Slovenská republika viazaná v postavení koordinačného orgánu. Verejný ochranca práv na účel plnenia úloh podľa predchádzajúcej vety uskutočňuje na základe podnetu alebo z vlastnej iniciatívy systematické návštevy miest, kde sa nachádzajú alebo sa môžu nachádzať osoby obmedzené na slobode orgánmi verejnej moci s cieľom posilniť ochranu týchto osôb pred mučením, krutým, neľudským, ponižujúcim zaobchádzaním ...*

Podľa bodu 4 toho istého článku *pôsobnosť verejného ochrancu práv sa nevzťahuje na Národnú radu Slovenskej republiky, orgány výkonnej a súdnej moci a ďalšie početné vymenované orgány verejnej správy a bezpečnosti. Body 2 a 4 článku 5 sú osobitne dôležité z kontextových dôvodov a vymedzenia kompetencií VOP. Niekoľko poslancov svoju kritiku správy VOP zdôvodňovalo totiž odkazmi na legislatívu – hovorili o prekračovaní kompetencií a vyvyšovaní sa nad Národnú radu Slovenskej republiky. Argumenty tejto kritiky boli podporené citáciami zákona o NR SR. Za zmienku stojí, že sa ich obhajcovia VOP nepokúsili spochybniť protiargumentmi z rovnakého autorizačného zdroja, teda právne.*

¹⁵ Priamo na správu VOP výrazne častejšie odkazovali poslanci, ktorí boli k nej kritickí: odvolávali sa na ňu alebo na ďalšie aktivity úradu (napr. na informácie na webe VOP) v 92 častiach svojich vystúpení. Niektorí dokonca využívali tieto citácie na spochybňovanie kompetencií VOP. Obhajcovia VOP a jej odporúčaní priamo na správu odkazovali výrazne menej často (19-krát). Obhajcovia VOP však boli mierne aktívnejší v kritizovaní politických súperov (46 častí prehovorov, kritici VOP 43 častí).

Správa VOP je členená do šiestich kapitol – oblastí základných práv a slobôd. Každá kapitola obsahuje príklady z podnetov a zistení VOP, informácie o mimoriadnych správach podaných Národnej rade. Prevažujúce odôvodnenie hodnotení opisovaných javov či odporúčaní NR SR VOP zašitúje odkazmi na medzinárodné dohovory a inštitúcie, prípadne na zisťovanie aktivistov či individuálne prežívanie ujmy. Správa má široký záber a rieši mnoho rôznorodých situácií. Výraz ľudská dôstojnosť sa v nej nachádza 17-krát a je aj súčasťou názvu osobitnej časti *Právo na život, osobnú slobodu a ľudskú dôstojnosť*. O rozpore s právom na ľudskú dôstojnosť správa hovorí v súvislosti s popôrodnou starostlivosťou, s nedobrovoľnými sterilizáciami rómskych žien, s LGBT+, s prepisom rodu transrodových osôb na Slovensku, so zdravotnou starostlivosťou o transrodové osoby, s právom na adekvátne a bezpečné bývanie v súvislosti s prípadmi opakovaných krátkodobých zmlúv na dobu určitú a okrem iného tiež s dostupnosťou špeciálnej zdravotnej starostlivosti vo väzniciach a obmedzovaním väzňov v otázke dĺžky vlasov, brady a fúzov.

Správa o činnosti VOP nie je z komunikačného pohľadu dokumentom, ktorého obsah zohľadňuje očakávania svojho auditória v zmysle, že doň zakomponúva obranu pred predvídateľnými výhradami a tým jeho obsah vopred bráni pred neporozumením. Určitou investíciou do porozumenia a konsenzu je úvod a anotačná časť správy, v ktorej VOP približuje poslanie a právomoci úradu. Poznámkou, že *vzájomný rešpekt pri plnení povinnosti štátnych orgánov je podmienkou pre fungovanie právneho poriadku tak, aby plnil jeden zo svojich hlavných účelov – a to ochranu práva právom chránených záujmov obyvateľov štátu* (s. 9) VOP ako keby predvídala problematickú recepciu správy v parlamente. Odpovedá ňou tiež na predchádzajúce ťažkosti s prijímaním správ¹⁶ a odporúčaní VOP v Národnej rade Slovenskej republiky či v ďalších orgánoch.

¹⁶ Podľa analýzy úradu VOP (2025) v rokoch 2003 až 2025 bolo Národnej rade SR predložených 35 správ o činnosti VOP a mimoriadnych správ VOP. Z tohto počtu národná rada vzala na vedomie 20 správ. Séria nebratia správ na vedomie bola kontinuálna v rokoch 2016 a 2017. Parlament odmietol vziať na vedomie aj správu o činnosti VOP za rok 2020. V roku 2025 parlament odmietol vziať na vedomie mimoriadnu správu týkajúcu sa porušovania základných práv a slobôd konaním Policajného zboru (tlač 767).

Komunikačná výhrada je však z právneho hľadiska irelevantná. Zvažovanie právnych dilem a možných zrážok princípov nie je v zákone č. 564/2001 Z. z. taxatívne vymenovanou povinnosťou VOP. Preto fakt, že štylistika a usporiadanosť samotnej správy nenesie stopy rešpektovania toho, že na riešenie určitej problematickej situácie existujú viaceré pohľady a v niektorých otázkach je možné dokonca hovoriť o zrážke rôznych ľudských práv, nie je dôvodom na jej spochybňovanie. Na druhej strane VOP podľa spomínaného zákona a dokumentovateľne podľa správy o činnosti uskutočňuje rôzne stretnutia a prieskumy aj z vlastnej iniciatívy. Má preto možnosti aj na organizovanie takýchto stretnutí hľadajúcich konsenzus. Časť poslancov poukazovala na to, že účelom stretnutí a prieskumov opísaných v správe bolo najmä argumentačne posilňovať pozíciu VOP v riešených otázkach. Prístup VOP k zbieraniu dát označovali za selektívny alebo nevyvážený:

Ja by som bola veľmi rada, keby tá správa bola vyváženejšia a keby ste sa v budúcnosti, ak ešte budete podávať správu o rok, postavila aj na stranu tých nenarodených detí. (Záborská_46, OĽANO)

*

Určite viem, že budem pracovať na tom, aby sme mali v marci 2022 kandidáta na ombudsmana, ktorý bude, tak ako to povedala pani poslankyňa Záborská s jej slovami, mať vyváženejší prístup. Nemyslím si, že potrebujeme nejakého liberálneho alebo konzervatívneho ombudsmana, potrebujeme človeka, ktorý bude naozaj vyvážený a ktorý bude dbať na práva všetkých, nielen podľa nejakých, ja to znova nazvem, aj keď to možno znie tak tvrdo, podľa nejakých ideologických šablón, ale bude počúvať a bude pracovať pre všetkých. (Vašečka_47, OĽANO)

*

... preto by sme od vás čakali, že jednoducho vy nebudete ignorovať to, že na Slovensku každý rok tisíce detí zomrú. A vy to úplne ignorujete. Ja nerozumiem, prečo vy máte takú averziu k tejto téme. A vy viete, že tento parlament sa stal relatívne dosť konzervatívny a vy prídete do Národnej rady a vy úplne ignorujete to, že jednoducho tí konzervatívni poslanci očakávajú od vás, že poviete, čo ste v tejto agende urobili. (Taraba_113, ĽS)

V citáciách poslancov Vašečku_47 a Záborskej_46 vidíme očakávanie, že v budúcnosti by mal VOP okrem povinností uložených

zákonom vykonávať aj úlohu kvázi právneho či morálneho filozofa. Správa by podľa nich mala dávať priestor pre viaceré právne a spoločenské výklady morálne kolíznych situácií či v spore viacerých ľudských práv zohľadniť viaceré ľudskoprávne a morálne perspektívy. Taraba priamo kritizuje VOP zato, že nezohľadňuje očakávania publika, ktorému podáva správu o činnosti.

Zo správy o činnosti VOP v roku 2019 uvediem ešte štyri rozsiahlejšie citácie pasáží, ku ktorým sa poslanci najčastejšie vyjadrovali. Výhrady poslancov sa týkali najmä odporúčaní adresovaných národnej rade, hodnotení legislatívnych iniciatív poslancov vo veci obmedzenia reprodukčných práv a tiež ďalších otázok. Ukážky číslujem v záujme ľahšieho prepojenia s citáciami z vystúpení poslancov a poslankyň.

Najväčšiu odozvu vo vystúpeniach poslancov (37-krát) mal komentár VOP k faktu, že v roku 2019 bolo v NR SR predložených celkovo päť návrhov zákona, ktorých zámerom bolo obmedzenie prístupu k interrupciám:

Ukážka č. 1

V mojich stanoviskách som uvítala, že NR SR tieto návrhy neprijala. Aktuálna zákonná úprava ochrany ľudského života pred narodením neporušuje ustanovenia Ústavy, ani ustanovenia medzinárodných dohovorov, ktorými je Slovenská republika viazaná. Upozornila som tiež na to, že opakovane návrhy smerujúce k sťaženiu prístupu k interrupciám predstavujú zásah do súkromia ženy a snahu o obmedzovanie reprodukčných práv žien na Slovensku.

V rámci platnej legislatívy a medzinárodných ľudskoprávných záväzkov má štát povinnosť vytvoriť rámec, ktorý umožní tehotnej žene uplatniť jej právo na prístup k interrupcii. Hlboké znepokojenie nad snahami o obmedzovanie reprodukčných práv žien na Slovensku v súvislosti s predmetnými návrhmi zákonov vyjadril aj Výbor OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva, ako aj komisárka Rady Európy pre ľudské práva. (Tlač č. 23: 29)

Podnetom na kritické poznámky poslancov sa stal aj text o zisteniach prieskumu VOP zameraného na prekážky, ktorým čelia procesy adopcie. Niektorí poslanci poukazovali aj na určitú slabosť tu použitých štatistických argumentov, ktoré mali posilniť odporúčanie

VOP zrovnoprávniť v adopčnom procese pozície manželských párov a samožiadateľov.

Ukážka č. 2

Téma osvojení si dítěta pokračovala v prieskume systému adopcií s cieľom zistiť, do akej miery sa v procese osvojenia zohľadňuje najlepší záujem dieťaťa a prečo trvá tak dlho, kým sa záujemca o dieťa k dieťaťu dostane. Zreteľným dôvodom sa ukazuje existujúci veľký nepomer medzi deťmi, ktoré môžu byť osvojené (okolo 400 detí), a počtom záujemcov o osvojenie dieťaťa (okolo 1000 záujemcov). ... Prieskum ukázal, že samostatnú otázku tvorí aj hľadanie vhodnej rodiny pre dieťa. V súčasnosti je nevyhnutné dodržiavať poradie žiadateľov, aké je uvedené v zozname. Tento prístup síce zohľadňuje ich poradie, no aj tak dochádza na niektorých úradoch k preskakovaniu záujemcov, ktorí sú samožiadatelia. K uvedenému stavu dochádza aj napriek tomu, že títo samožiadatelia prejdú rovnakou prípravou ako manželské páry, a teda boli posúdení ako vhodní na osvojenie dieťaťa. Pri sprostredkovaní kontaktu s dieťaťom so samožiadateľmi takmer polovica určených úradov zaobchádza menej priaznivým spôsobom. Navrhla som preto ústrediu práce, aby zjednotilo výklad o výnimočných prípadoch pri osvojovaní detí samožiadateľmi, aby sa zabránilo ich preskakovaniu v poradí žiadateľov. (Tlač č. 23: 34-35)

Jednoznačne postulovaný právny názor VOP, ktorý nedáva priestor na vyjednávanie (*už nie je na mieste otázka či...*), vidíme v citácii v ukážke č. 3. K týmto formuláciám sa kriticky vyjadrilo viacero poslancov.

Ukážka č. 3

Aj v tomto roku sme sa zúčastnili Dúhového Pride-u. Dnes už nie je namieste otázka či, ale ako konkrétne budeme hľadať právne riešenia pre dôstojný život párov rovnakého pohlavia. Len ak vytvoríme vhodný právny rámec, ktorým uznáme ich právo na vlastnú identitu a vytvorenie vzťahov v okruhu najvnútornejšieho ľudského rozmeru, budeme môcť skutočne garantovať rovnosť a dôstojnosť pre život každého človeka v našej spoločnosti. Dôvody podpory pochodu sme vysvetlili aj v krátkom prezentačnom videu použitom na sociálnych sieťach. (Tlač č. 23: 94)

Spornou témou sa stalo aj odporúčanie VOP, aby NR SR prijala zmenu právnej úpravy, ktorá umožní nerušený výkon práva na rodinný život žiadateľov o trvalý pobyt z dôvodu rodinných väzieb (platne uzatvorené manželstvo) bez ohľadu na ich sexuálnu orientáciu, a tiež jej odporúčania ohľadne prepisu rodu transrodových osôb na Slovensku a ich prístupu k zdravotnej starostlivosti.

Ukážka č. 4

VOP preto odporučila NR SR, aby v čo najkratšom čase prijala právnu úpravu, ktorou upraví poskytovanie zdravotnej starostlivosti pre transrodové osoby v súvislosti s procesom prepisu ich rodu a ktorá bude v súlade s pozitívnym záväzkom Slovenskej republiky rešpektovať právo transrodových osôb na ľudskú dôstojnosť a na súkromný život v zmysle čl. 3 a čl. 8 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd. (Tlač č. 23: 128)

Náčrt scény

Pre početné odkazovanie sa správa o činnosti VOP za rok 2019 ako parlamentná tlač č. 23 stala dôležitou súčasťou/aktérom rozpravy. V rozprave odznelo 17 vystúpení (R) vrátane úvodnej prezentácie verejnej ochrankyne práv (povolený rozsah 10 až 30 minút), 102 faktických poznámok (FP) limitovaných časomerom a 12 reakcií vystupujúcich v rozprave na faktické poznámky. Počty poslancov zapojených do rozpravy z jednotlivých politických klubov uvádza tabuľka č. 2. Počet jednotlivých vystúpení (vystúpení v rozprave a faktických pripomienok) je, samozrejme, vyšší ako počet poslancov, ktorí sa do debaty k bodu schôdze zapojili. Následnosť vystúpení uvádza tabuľka č. 1 v tejto kapitole.

Najčastejšie sa do rozpravy zapájali Milan Mazurek (ĽS), Ondrej Dostál a Štefan Kuffa (ĽS), ktorí vystúpili desaťkrát (Mazurek 1 R, 9 FP; Dostál 2 R, 8 FP; Kuffa 1 R, 9 FP), ďalej Tomáš Taraba (ĽS) deväťkrát (1 R, 8 FP) a Filip Kuffa (ĽS) 8 FP.

Tabuľka č. 2: Zapojenie sa do rozpravy o správe VOP podľa poslaneckých klubov

Strana	OLANO	SMER-SD	SME RODINA	Ľudová strana NS	Sloboda a solidarita	Za ľudí
Počet poslancov	53	38	17	17	13	12
Počet účastníkov rozpravy	15	2	3	11	8	6
Podporili návrh uznesenia	11	0	0	0	12*	11

Poznámka: * Kluby SaS a Za ľudí hlasovali jednotne, nižší počet hlasujúcich je z dôvodu neprítomnosti poslancov na rokovaní v čase hlasovania.

Počas úvodného vystúpenia VOP bola prítomná aj prezidentka Čaputová. Ako vo faktickej poznámke uviedol poslanec Dostál, to bol dôvod, že v sále bola prítomná väčšina poslancov, čo bolo vraj *historicky nebývalé*. Po odchode prezidentky sa pomery zmenili a časť poslancov – podľa Dostála najmä poslanci Smeru – zo sály odišli.¹⁷

V úvodnom vystúpení VOP predstavila poslanie svojho úradu, úlohy uložené zákonom, medzi ktorými význačné miesto zaberá aj reagovanie na podnety a sťažnosti, ktoré k nej prichádzajú. Uviedla, že *v roku 2019 pracovala kancelária s vyše 2 800 podaniami, z ktorých ako podnety vyhodnotila 2 100 podnetov a s ktorými potom pracovala, pričom zistila 130 porušení základných práv a slobôd v 104 podnetoch*.¹⁸ Značnú pozornosť venovala objasňovaniu členenia správy

¹⁷ Mohlo to byť formou „trestania“ úradu VOP a pokračovaním konfliktu, ktorý s ním mala strana Smer-SD v čase, keď viedla koalíciu.

¹⁸ Na počty podaní, ktoré úrad VOP v priebehu roka spracoval a ktoré tak svojím obsahom orientovali jeho činnosť, časť vystupujúcich poslancov zjavne zabudla, alebo ich prepočula a v samotnej správe ignorovala. Usudzujem to z faktu, že VOP a jej úradu vyčítali, že príliš aktívne presadzuje určité veci (a vnucuje ich poslancom NR SR) a naopak, že určité dôležité témy vôbec nespomína. Za zreteľa hodné pokladám aj to, že nik z poslancov, ktorí obhajovali činnosť VOP, proti týmto výhradám nenamietal, napríklad poukázaním na fakt, že práve podania a ich vysoký počet štruktúrujú činnosť VOP.

o činnosti vrátane príloh. Pre novozvolenú národnú radu bola určená príloha správy, ktorá obsahuje 22 najzásadnejších odporúčaní verejného ochrancu práv pre Národnú radu Slovenskej republiky z obdobia rokov 2016 – 2019. Pravdepodobne v snahe nepodnietiť predvídateľné kontroverzie VOP v tomto vystúpení nespomenula žiadnu z tém správy, ktoré potom v rozprave poslanci kritizovali.

Priestor pre faktické poznámky sa otvoril až po vystúpení spravodajkyne Vladimíry Marcinkovej_3 (Za ľudí) z gestorského výboru pre ľudské práva.¹⁹ Marcinková ocenila všeobecne prínos práce VOP. Zo správy o činnosti priamo necitovala, ale nadviazala na niekoľko jej tém, ktoré si podľa nej zaslúžia širšie rozvedenie, a urobila z nich ťažisko svojho vystúpenia. Boli to témy prístupu k pitnej vode, k bývaniu a tému inkluzívneho vzdelávania.

V prvých jedenástich faktických poznámkach poslanci (z toho siedmi z opozície a štyria z koalície) reagovali na témy, ktoré rozoberala vo vystúpení Marcinková. Poslanci ĽS a poslanec Smeru-SD mali výhrady k vyrovnávacím opatreniam, ktoré v záujme napĺňania práv požadovala Marcinková, ako k nezaslúženej pomoci.

Tabuľka č. 3: **Spôsoby autorizovania postojov k témam vystúpenia Marcinkovej_3**

Autorizovanie	Osobné skúsenosti, ilustračné príbehy	Ne/efektívnosť opatrení	Osobná zodpovednosť, zásluhovosť	Obviňovanie obetí
Téma				
Desegregácia, inkl. vzdelávanie (14)	2	2	0	2
Právo na pitnú vodu (12)	1	0	5	2
Právo na bývanie (10)	0	1	3	0

¹⁹ K väčšine vystúpení v rozprave odznali faktické pripomienky, najviac k vystúpeniu Mazurek_16, a to štrnásť faktických pripomienok, najmenej, teda žiadne, k vystúpeniu Mizík_69 (ĽS) a Andrejuvová_89 (ĽS).

Milan Mazurek_16 (ĽS) vo vystúpení v rozprave obrátil pozornosť obsah správy. Počas 30 minút (maximálny čas vystúpenia v rozprave) problematizoval celý rad jej tém/odporúčaní²⁰ a spochybňoval aj zdroje, ktorými VOP svoje odporúčania autorizovala. Argumentácia a štýl jeho vystúpenia vyvolalo početné kritiky, no témy, ktoré otvoril, sa stali osami ďalšej debaty o tlači č. 23.

Jednoduché počítanie ukazuje, že počet kritických výhrad (textových častí prepisov vystúpení s identifikovanými výhradami) k správe o činnosti VOP, ktoré odznali v rozprave, vysoko prevýšil počet pasáží vystúpení s identifikovanou obhajobou a podporou jej činnosti. Počas dvoch dní 45 poslancov vo svojich vystúpeniach prednieslo 92 výhrad (kritických argumentov) k správe VOP a 43 výhrad/námietok na adresu poslancov či poslankýň, ktorí sa postavili na stranu VOP alebo kritizovali jej kritikov.

V prospech správy o činnosti zaznelo 18 argumentov (po dva argumenty Marcinková_133 a Kazda_80, SAS a tri argumenty Dostál_95, SaS). Počet výhrad voči poslancom kritizujúcim VOP bol výrazne vyšší (46). Podporovatelia VOP sa teda väčšmi sústredili na kritiku a diskvalifikáciu názorov odporcov správy VOP ako na obhajobu a podporu argumentov VOP.²¹ Nezriedka išlo o diskvalifikáciu kritikov ako osôb, či pre ich minulosť, rétorický štýl alebo štruktúrovanie vystúpenia.

Takéto jednoduché počítanie zatiaľ naznačilo len to, že argumenty odporcov správy VOP a jej odporúčaní početne prevažovali. Viac informácií, aj keď nie samotné objasnenie, prináša porovnanie počtu argumentov prednesených k jednotlivým diskutovaným témam poslancami kritizujúcimi a podporujúcimi činnosť VOP. Porovnanie prináša tabuľka č. 4.

²⁰ Svoje vystúpenie však Mazurek_16 začal ocenením niektorých tém, ktorými sa zaoberala VOP, ako sú prietahy v súdnych konaniach či situácia seniorov v zariadeniach dlhodobej starostlivosti.

²¹ Argumentačná pasivita podporovateľov VOP môže mať viaceré dôvody, no jej efekt bol, že uvoľňovala priestor argumentáciám odporcov VOP a umožňovala im povzbudzujúci zážitok početnej prevahy.

Tabuľka č. 4: Porovnanie počtu argumentov prednesených podporovateľmi a odporcami správy VOP v diskusií o jednotlivých témach

	Podporovatelia správy VOP a kritici odporcov VOP	Odporcovia správy VOP a kritici podporovateľov VOP
UPT (potraty)	5	32
Jazyk, argumentácia	10	20
LGBT+, transrodové osoby	12	18
Desegregácia, inklúzia	3	11
Efektívnosť opatrení	4	8
Pitná voda	4	8
Bývanie ako právo	7	3

V tabuľke vidíme, ku ktorým témam zo správy VOP poslanci predniesli najviac argumentov a kto tému rozvíjal vo väčšej miere. V nasledujúcich častiach kapitoly sa budem venovať analýze oprávňovania (legitimovania) alebo podkopávania argumentov k dvom témam, o ktorých sa najviac diskutovalo/boli predmetom sporu či dokonca, v terminológii Zory Hesovej, argumentačnej ofenzívy zástancov politiky morálky. Je to téma umelého prerušenia tehotenstva (UPT) a ochrany života od počatia (37 prednesených argumentov) a (mnou spojená) téma práv LGBT+ a transrodových osôb (30 argumentov). No ešte predtým sa pristavím pri téme jazyka (30 argumentov).

Častým predmetom výhrad, ale aj vyzdvihovania/chválenia bol, ako ukazuje tabuľka č. 4, aj jazyk. Poslanci mali pochvalné alebo hanlivé poznámky k spôsobu vyjadrovania poslancov a kriticky sa vyjadrovali tiež k jazyku správy o činnosti, respektíve k hodnotiacim komentárom VOP k udalostiam približovaným v správe. V tabuľke č. 5, ktorá je výsledkom operácie Atlas.ti sledujúcej výskyt kódov spolu s kódom jazyk, vidíme, že poslanci vo svojich argumentoch spomínali jazyk najčastejšie v spojení s kritikou politických súperov, kritikou správy VOP a s podporou názorových partnerov.

... len takú poznámku k podkapitole Priebeh vnútroštátnych adopcií, kde sa hovorí o tom, že „Kancelária verejného ochrancu práv pokračovala v prieskume systému adopcií s cieľom zistiť, do akej miery sa v procese osvojenia zohľadňuje najlepší záujem

dietáťa a prečo trvá tak dlho, kým sa záujemca o dieťa k dietäťu dostane.“ Tá prvá časť vety sa mi zdá veľmi správna, najlepší záujem dietáťa. Tá druhá časť, keď som si to študoval, tak mi to tak udrelo do očí, možno by to stálo za zmenu formulácie do budúcnosti, „kým sa záujemca o dieťa k dietäťu dostane“. Som presvedčený, že to bolo myslené dobre, ale trocha to tak vyzerá, akoby, akoby to dieťa bolo, nechcem povedať, tovar, ale, hej, že tá formulácia, rozumieme, že ide o najlepší záujem dietáťa, tak ste to napísali. (Vašečka_40)

Vo faktických poznámkach viacerí poslanci oceňovali predrečníkov prejav ako kultivovaný, jasný, zrozumiteľný. Takto pozitívne sa vyjadrovali napríklad o štýle vystúpenia Richarda Vašečku: *Kolega Richard Vašečka sa aj k osobám inej orientácie, napríklad, vyjadril slušne, s láskou, bez ponižovania, urážok a znížovania ich ľudskej dôstojnosti...* (Šefčík_43, OLANO); *Richard, ďakujem za tvoju pokojnú a vecnú argumentáciu* (Záborská_46). Chválenie kolegov za štýl prehovoru nepriamo vyzdvihovalo vzor, ktorý by sa mal v parlamente nasledovať, v kontraste k niektorým vystúpeniam, ktoré prekypovali zosmiešňujúcimi prirovnaniami a ďalšími spôsobmi zneuctovania kategórií osôb, ktorých práva VOP obhajovala.

Takíto poslanci (napr. Mazurek) boli upozorňovaní, že sa spôsobom reči vyčleňujú zo slušnej spoločnosti: *keď ste sa opovážili naozaj prihovoriť k cigánskym deťom, ktoré nazývame v kultivovanej spoločnosti rómskymi deťmi, a hovoriť o tom...* (Marcinková_109); *Ja by som ale chcel reagovať na to, ako vy extrémne zľahčujete a ironizujete týchto ľudí* (Stančík_108, OLANO). Niektorí poslanci podporujúci VOP sa jej ospravedlňovali za obvinenia, ktoré si musela vypočúť:

Ja sa chcem naozaj, pani ombudsmanka, vám ospravedlniť. Vytrpeli ste si to. Ja si nemyslím, že vy ste ten netvor, ktorý chce zle. ... mne bolo ľúto, lebo naozaj sa správali k vám, ako vy by ste boli zodpovedná za tie nenarodené deti, ako keby vy ste boli zodpovedná za, za všetko. (Pročko_83, OLANO)

A najviac, musím povedať, že ma zaráža slovník kolegov a kolegýň, ktorí hovoria tak vehementne o ľudskej dôstojnosti, s ktorým iste súvisí aj otázka nenarodených detí alebo seniorov a podobne, ale vy ste schopní hovoriť o ľudskej dôstojnosti a zároveň urážať ženu, ktorá priniesla správu do Národnej rady, ktorá má demokraticky diskutovať... Toto je paradoxné. Potom

sa naozaj nemôžte čudovať niektorí, že si právom zaslúžite označenie extrémisti, neofašisti a podobne. (Šeliga_124, Za ľudí)

Šeliga hovorí o kritike VOP ako o urážaní ženy. Naráža tým na fakt, že Mazurek_115 nekritizoval len správu VOP, ale obviňoval aj samotnú VOP z *bezcitnosti* za neprihliadanie na (ním samým plastickey približované) interrupčné hrôzy. Šeliga v kritike použije množné číslo, čo mu uľahčuje „zaslúžene“ označiť „niektorých“ odporcov VOP a UPT za extrémistov a neofašistov.

Kritici VOP obhajovali svoje právo byť kritický:

Ctená snemovňa, na úvod by som chcel prejavíť trošku také prekvapenie, že časť koalície považuje pani ombudsmanku ako keby za nejakú slabú ženu, pretože od včera počúvame, že ju nemôžeme kritizovať, veď ona je žena. Tak keď ste dokázali kritizovať napr. pani Sakovú, a kritizovali ste ju veľmi tvrdo a znášala to, a myslím si, že ak máme postavenú politiku na tom, že muž a žena sú si rovní, tak ja vás budem kritizovať. Budem vás kritizovať úplne otvorene a to, že či ste žena, na to nemá absolútne žiaden vplyv. Myslím, že v tom sa zhodneme. (Taraba_113)

Tabuľka č. 5: **Kódy vyskytujúce sa spolu s kódom jazyk**

	Kritika politických súperov	Kritika VOP	Podpora názorových partnerov	Ľudské práva, práva detí	Potraty UPT	Transrodové osoby, LGBT +	Ústava, zákony	Hodnoty, morálka	Osobné skúsenosti
Jazyk (30)	17	8	6	4	4	3	3	3	2

Rozprava o morálnych témach – politika morálky – je zjavne aj zápasom o jazyk, o pomenovanie vecí tak, aby bol morálny problém zreteľný. Tému jazyka otvorila už Vladimíra Marcinková_15 v reakcii na faktické poznámky poslancov Ľudovej strany, osobitne Mazureka, k jej vystúpeniu:

Zareagujem v úvode na pánov poslancov Ľudovej strany Naše Slovensko. Máme tu na Slovensku problém, ktorý ste pomenovali,

a s tým súhlasím. Máme tu obydlia, ktoré sú nelegálne a na nevysporiadaných pozemkoch, a myslím si, že tak ako nás, aj vás trápi, že tento problém tu je, ale na rozdiel od vás my ho chceme riešiť, pretože nechceme sa mu ďalšie desaťročia prizerať. Čiže tento problém tu je a my ho chceme odstrániť. Ak budeme používať rétoriku, ktorú používate vy, tak budeme lákať všetkých starostov a primátorov, ktorých doslova potrebujeme k riešeniu a vysporiadaniu týchto pozemkov pod nelegálnymi stavbami, pretože toto budú argumenty, ktoré budú používať ľudia proti nim ... (Marcinková_15)

Marcinkovej slová jasne ukazujú, že poznatky o moci deskripcí a interpretácií nie sú výsadou analytikov diskurzu, ale bežným praktickým poznaním profesionálov, ktorí pracujú so slovami. Marcinková si uvedomuje, že záleží na tom, ako sa opíše určitý spoločenský jav a aké to má dôsledky pre podporu jeho riešenia alebo odpor k nemu. Nepopiera, že veci je možné vidieť rozličným spôsobom, a v tomto vystúpení nezahadzuje možnosť spoločného záujmu a spolupráce na riešení problému, no podmieňuje ho zmenou rétoriky.

Aj Mazurek si je vedomý moci pomenovania. Na rozdiel od Marcinkovej však svoj opis situácie – plný živých obrazov a detailov – predstavuje ako odraz reality a jazyk VOP označuje za jej zastieranie. V reči sa obracia na prítomnú VOP:

... kritizujete to, že v roku 2019 bolo v pléne Národnej rady dokonca päť návrhov, ako vy hovoríte, na obmedzenie reprodukčných práv žien. Ja to poviem do slovenčiny, na obmedzenie neustáleho pretrvávajúceho vraždenia nenarodených detí. Deti, ktoré sa neprevinili prakticky ničím, iba tým, že boli počaté, a ktoré dnešná legislatíva umožňuje bez nejakých problémov, bez nejakých zábran len tak roztrhať na kusy, zavraždiť, ak sa k tomu niekto rozhodne. Vy to nazývate, samozrejme, nejakým reprodukčným právom, píšete, že štát má povinnosť umožniť žene uplatniť jej právo na prístup k interrupciám. (Mazurek_16)

Vašečka poukazoval na vplyv ideológie na spôsob, akým VOP vníma a opisuje realitu:

Tu vidím ten problém v tom vplyve, pretože keď som si čítal tú správu, tak okrem mnohých konkrétností, ktoré by sme mohli rozoberať, a mnohí ich aj rozoberajú, tak som tam vnímal závan

určitej ideológie, ktorá je podľa mňa v rozpore s vôľou väčšiny ľudí na Slovensku, je v rozpore s rozhodnutiami ich zvolených zástupcov tu v parlamente – poslancov, a dokonca podľa mňa aj v rozpore s Ústavou Slovenskej republiky. Nehovorím o vašej správe, hovorím o tej ideológii, ktorú tam ale cítim. Uvediem niekoľko prípadov ... (Vašečka_37)

Viacere prehovory tematizujúce jazyka zároveň kritizujúce VOP sa týkajú témy umelého prerušenia tehotenstva. Nielen Mazurek_16, ale aj Filip Kuffa_91, ĽS a ďalší namietajú proti slovníku, ktorý používa VOP, a poukazujú na to, že jej terminológia zakrýva skutočnú povahu vecí.

V druhej hlave Ústavy Slovenskej republiky sú v 8 oddieloch uvedené základná práva a slobody... a v druhom oddiele, konkrétne v čl. 15 sa píše: „Každý má právo na život a ľudský život je hodný ochrany už pred narodením.“ To je trocha, je trocha, to je úplné v rozpore, v rozpore s tou správou, kde, kde máte uvedené v podstate pod takým rúškom, pod takým pojmom, že reprodukčné práva žien, že treba nejako zvýšiť tú ochranu a chrániť ich, ale v skutočnosti tento pojem znamená vraždenie detí a v podstate ponechanie, ponechanie tu potratov. Vy si to členíte, aj včera tu v tých rozpravách bolo, niekto to, niekto povedal potrat, potom sa to tak snažili zamiesť, že ale časť z toho je len umelé prerušenie tehotenstva, ako keby to umelé prerušenie tehotenstva bolo niečo iné. Je to tiež len vražda nenarodeného, čiže tu je, tu je absolútny rozpor už, už vôbec s tým, ako, ako vnímam, že keď ste ochranca práv, tak by ste ich mali chrániť ... (F. Kuffa_91)

Predmetom kritiky (a nástrojom spochybňovania VOP) sa stalo aj používanie prvej osoby singuláru v správe o činnosti a v jej úvodnom vystúpení: To podľa Tarabu naznačuje, že VOP si osobuje či prísvojuje nepatričnú moc:

A to, že vy ste nám tu predložili správu, ktorá nerešpektuje ústavu, pretože po prvé nám tu odporúčate, čo máme my ako hlasovať, Národná rada ako sa má správať, je tam veľa vyjadrení. Včera, keď ste to tu čítali, keby ste sa pozreli popri tom, jak ste to čítali, ja si myslím, že tu 90 % poslancov ani nevnímalo, čo čítate, tak ste, to bolo plné slov „rozhodla som“, „ustanovila som“ a podobne. Vy nemáte autoritu, aby ste rozhodovali. Vy máte autoritu len na to, aby ste bránili ako soft power, ako ste to nazvali, to znamená,

*že vy nemáte v tom mocenskom systéme žiadnu akože moc takú,
že by ste niekomu mohli niečo nariaďovať. (Taraba_113)*

Vo vystúpení v rozprave, z ktorého je citácia vyššie, sa Taraba vyjadril aj k dvojakému jazyku a nálepkovaniu poslancov obhajujúcich právo na ochranu života od počatia:

... aby som sa teda trochu aj zastal kvôli kritike, lebo čokoľvek sa zdvihne, hneď ich nazývate fašistami²² a podobne. Včera aj Štefan Kuffa nadhodil úplne logickú otázku, že keď matka čaká, čo čaká. Ona nečaká zhluk buniek, ona nečaká absolútne žiadne, žiadne fetusy, ona čaká dieťa. Čaká dieťa a proste pomenúvajte to reálnymi termínmi ... (Taraba_113)

Analyza zdrojov legitimovania a delegitimovania argumentov

V tejto časti kapitoly sa zameriam na argumenty, ktoré poslanci predkladali počas kontroverzií/sporov ohľadne chápania umelého prerušenia tehotenstva, adopcií detí osamelými alebo LGBT+ osobami, manželstiev párov rovnakého pohlavia a rodovej tranzície. V argumentoch o týchto kľúčových témach politiky morálky budem skúmať spôsoby legitimovania či autorizácie vlastného stanoviska poslancov, respektíve spôsoby podkopávania stanoviska politického súpera. Tieto témy – otázky umelého prerušenia tehotenstva (v jazyku správy VOP otázka reprodukčných práv žien) a partnerstiev LGBT+ a rodovej tranzície – sa postupom rozpravy stali jej hlavnou témou a základom názorového spájania poslancov časti koalície a opozície.

Počas analýzy zdrojov legitimovania argumentov/pozícií poslancov a poslankýň som sa inšpirovala, no neobmedzovala typológiami legitimačných/autorizačných zdrojov Van Leeuwena a ďalších. Tabuľka

²² V NR SR slovo fašista alebo odvodenina zaznelo v jedenástich vystúpeniach siedmich poslancov: štyria podporili VOP (Dostál a Baránik zo SAS a Benčík a Šeliga zo strany Za ľudí) a výraz použili na spochybňovanie politických súperov a traja (Mazurek, Kočíš a Taraba z LS) označovanie kritizovali ako ad hominen taktiku na zoslabovanie ich argumentov. Pochybné výroky z minulosti poslancov LS cituje aj M. Kollár_77. Za ľudí, aby ich ukázal ako ignorantov histórie, študentov pochybných prameňov, a teda nehodných ako partnerov diskusie.

č. 6 porovnáva frekvenciu odkazov na identifikované kategórie legitimačných/autorizačných zdrojov v argumentoch podporovateľov a kritikovsprávy verejnej ochrankyne práv. Kategórie som vytvárala porovnávaním konkrétnych prípadov, ktoré som potom zaraďovala do všeobecnejších kategórií na základe spoločného znaku.

Tabuľka č. 6: **Spôsoby autorizácie tvrdení podporovateľov a odporcov správy VOP** (počet odvolávok na autorizačné zdroje)

Zdroje legitimovania argumentov	Podporovatelia správy VOP a kritici jej odporcov	Oporcovia správy VOP a kritici jej podporovateľov
Štatistiky a vedecké fakty ako autorita	13	13
Ľudské práva, práva dieťaťa (aj nenarodeného)	14	23
Hodnoty, úcta k ľudskej bytosti, životu, morálka	10	25
Ústava a zákony	9	22
Osobné skúsenosti a ilustračné príbehy	6	24
Medzinárodné dohovory a organizácie	7	9
Kresťanská + národná identita ako autorita	1	13
Poslanci NR SR ako autorita	1	10
Normálnosť ako autorita	1	10
Zásluhovosť ako norma	1	9

Rozdiely v počte a štruktúre legitimačných zdrojov podporovateľov a odporcov správy VOP sú z tabuľky č. 6 zrejmé. Vyššie počty argumentov odporcov správy VOP sú sčasti dôsledkom väčšieho (dvojnásobného) počtu ich vystúpení. Ak rozdiely v počte vystúpení odporcov a podporovateľov VOP zohľadníme, môžeme povedať, že obe kategórie poslancov svoje stanoviská najčastejšie a v porovnateľnej miere legitimujú a stanoviská politických súperov zbavujú legitimity odvolávaním sa na ľudské práva a legislatívu, na štatistické a vedecké fakty, na hodnoty, morálku a svedomie a na medzinárodné

dohovory a organizácie. Táto podobnosť je však do istej miery zdanlivá: odporcovia a podporovatelia VOP sa neodvolávajú na tie isté štatistiky a fakty, neodvolávajú sa na rovnaké hodnoty a ani na rovnaké subjekty ľudských práv.

Nedostatkom kategorizácie legitimačných zdrojov v tabuľke č. 6 je, že len sumuje počty odvolávok na určitý zdroj a nerozlišuje pritom odvolávania sa na tento zdroj v záujme posilnenia svojho stanoviska a odvolávania, ktorých cieľom je spochybníť tento zdroj autority a tým aj všetky argumenty, ktoré sa naň budú odvolávať. V nasledujúcej časti sa venujem aj rozlíšeniu týchto dvoch prístupov k autorizáčnym/legitimačným zdrojom.

Autorizovanie stanovísk k reprodukčným právam/ochrane života

Hľadanie riešenia, rovnováhy, konsenzu či zmieru medzi zástancami reprodukčných práv, teda práv žien rozhodovať o svojom tele a v tom aj o ukončení tehotenstva, a zástancami ochrany ľudského života od počatia, a teda práva počatého dieťaťa narodiť sa, je viac ako ťažká úloha. Jej právne riešenie vyžaduje nadradiť jedno právo nad druhým či zneuznať druhé právo ako právo²³, teda porušiť zásadu nehierarchizovania ľudských práv a vytvoriť situáciu, ktorú bude nejaká časť spoločnosti vnímať ako bezprávie. Podľa autorov ako Habermas (1996), Touraine (2000) a ďalších v takýchto ťažkých dilemách je preto nutné uprednostniť etiku/morálku dôsledkov a umožniť, aby boli riešené len na individuálnej úrovni s ohľadom na prežívanú situáciu a jej kontext.

V ukážke č. 1 zo správy o činnosti VOP sme videli, že tvrdenia, ktoré sa týkali reprodukčných práv, mali jasné a jednoznačné poslanstvo (stranenie) vo veci, čo mohlo vytvárať zložitú situáciu pre jej

²³ Taký je aj súčasný stav v tomto spore. Vo svojej záverečnej reči to konštatovala VOP takto: *Ústavný súd vo svojom náleze povedal, že ľudský, že dieťa pred narodením nie je subjektom práva na život. Je to ústavná hodnota, ktorú treba chrániť, a tá ochrana sa zvyšuje týždňami vývoja toho nenarodeného dieťaťa. Ale to neznamena, že zásahom, ktorým sa preruší vývoj toho dieťaťa, že sa jedná o vraždu. Nie. Pretože dieťa nie je subjektom práva na život. Toto, prosím, si prečítajte v náleze Ústavného súdu. (VOP_135)*

podporovateľov. S obhajobou reprodukčných práv žien, či presnejšie legislatívy, ktorá im toto právo neberie, vystúpila len Marcinková. Argumentovala faktami, štatistickými dátami o úmrtiach žien, kde takéto práva nemajú.

Tabuľka č. 7: **Autorizovanie odmietavých a podporných postojov k reprodukčným právam/ochrane života od počatia** (počet odvolávok na autorizačné zdroje)

Zdroje autorizovania argumentov	Podporovatelia správy VOP a kritici jej odporcov	Odporcovia správy VOP a kritici jej podporovateľov
Ľudské práva, práva dieťaťa	1	9
Hodnoty, morálka, úcta k ľudskej bytosti	0	7
Štatistiky a vedecké fakty ako autorita	2	2
Osobné skúsenosti a ilustračné príbehy	0	7
Poslanci NS SR ako autorita	0	3
Medzinárodné dohovory a medzinárodné organizácie	0	2
Ústava, zákony	1	3

Tabuľka č. 7 vytvára dojem, že podporovatelia VOP sa do debaty reprodukčné práva verzus ochrana života od počatia zapájali len minimálne. Nie je to tak. Poslanci podporujúci VOP sa zúčastňovali na diskusii o tejto téme, ale takmer výhradne reagovali na vystúpenia či poznámky kritikov VOP. Viacerí (Benčík, Za ľudí; Baránik, SaS; Žiak, SaS) spochybňovali ich oprávnenie vyjadrovať sa k tejto téme a obhajovať ľudské práva, v tom aj práva nenarodeného dieťaťa. Už som spomínala, že to robili tak, že poukazovali na minulosť kritikov VOP,

na profil politickej strany, za ktorú kandidovali, či na ich mentálnu spôsobilosť.²⁴

Pozrime sa teraz na spôsoby odôvodňovania vlastných tvrdení a podkopávania tvrdení súperov poslancami podľa jednotlivých zdrojov ich autorizovania či legitimovania. Opäť ich budem porovnávať podľa toho, či tieto autorizácie vykonávali podporovatelia alebo odporcovia VOP. Ešte poznámka k legitimačným zdrojom. V tabuľke č. 7 je každý legitimačný zdroj uvádzaný osobitne, no v praktickom dôvodení poslanci často posilňovali svoje tvrdenia odvolávaním sa na viacero legitimačných zdrojov.

Ľudské práva ako zdroj autorizácie tvrdení

Poslanci a najmä tí, ktorí kritizovali správu VOP a jej obhajobu reprodukčných práv, používali na oprávnenie svojho stanoviska viacero spôsobov jeho zdôvodnenia či legitimovania.

Deti, ktoré sa neprevinili prakticky ničím, iba tým, že boli počaté, a ktoré dnešná legislatíva umožňuje bez nejakých problémov, bez nejakých zábran len tak roztrhať na kusy, zavraždiť, ak sa k tomu niekto rozhodne. Vy to nazývate, samozrejme, nejakým reprodukčným právom, píšete, že štát má povinnosť umožniť žene uplatniť jej právo na prístup k interrupciám, a dokonca uvádzate, že hlboké znepokojenie nad snahami o obmedzovanie reprodukčných práv na Slovensku vyjadril Výbor OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva, ako aj komisárka Rady Európy pre ľudské práva. Viete, tie výbory, tých komisárov jednoducho ťažko nazvať nejak inak ako neomarxistické kreatúry, pretože nazývať snahu o ochranu nenarodených detí nejakým obmedzovaním, nejakým zlým zásahom do reprodukčného práva, je jednoducho postavenie veci úplne na hlavu. (Mazurek_16)

Mazurek v tejto ukážke spochybňuje zdroje legitimacy, na ktoré sa odvolávala VOP vo svojej správe. Sú to medzinárodné inštitúcie, ktorých poslaním je dohliadať na stav dodržiavania a ochrany ľudských práv. Tým, že Mazurek označuje tieto inštitúcie (v zhode s Kuby) ako neomarxistické výtvary, pripisuje im *nežiaducu povest'* (azda)

²⁴ Priestor dehonestovaniu osôb tu dávam len v prípade, ak sú súčasťou argumentácie, ktorá čerpá aj z iných zdrojov de/legitimovania, teda neza-meriava sa výlučne len na spochybnenie osoby.

s predpokladom, že táto povesť zbaví hodnovernosti aj ich rozhodnutia či vyjadrenia.

Spomedzi podporovateľov VOP sa odvoláva na právo na život, na ochranu života len Marcinková₁₇. Vo faktickej poznámke na vystúpenie Mazureka₁₆ naznačuje, že hodnotovo sú si zajedno (potrat je *naozaj veľmi smutné rozhodnutie*), ale riešenie problému, ochrany života počatého dieťaťa, vidí inak: *robme to poctivou rodinnou politikou*. Použitím prvej osoby plurálu Mazureka zo spolupráce na ňom nevylučuje:

Čiže keď hovoríme o ochrane života, ja ako budúca matka si veľmi želám, aby sme zachránili čo najviac životov na Slovensku, ale robme to poctivou rodinnou politikou, a nie reštriktívnou politikou. A robme to naozaj s ohľadom na reprodukčné práva žien a na možnosť týchto žien rozhodnúť sa, a nie dávať sa do rúk rôznym pochybným osobám. Keď už toto naozaj veľmi, veľmi smutné rozhodnutie... (Prerušenie vystúpenia časomerom. Potlesk.) (Marcinková₁₇)

V nasledujúcom výňatku z rozsiahlejšej argumentácie, v ktorej Taraba vyjadruje podporu Mazurekovej kritike dôrazu VOP na reprodukčné práva žien a začína ju (tu vynechanou) deskripciou otriasajúcich detailov umelého prerušenia tehotenstva, môžeme vidieť prepájanie niekoľkých zdrojov autorizácie vlastného stanoviska.

A veľký prezident, americký, Ronald Reagan, vďaka ktorému máme aj my časť našej slobody, povedal jednu vec, že on si všimol, že „za zabíjanie detí sa prihovárajú len tí, ktorí mali možnosť sa narodiť“. A všetci ste tu, poučujete a hanebne necháte tieto deti vraždiť. A tento parlament je rozdelený iba na dve skupiny, na tých, ktorí sú na strane života, a tí, ktorí sú na strane smrti. A niektorí tu môžete sedieť desať, dvadsať, tridsať rokov, tak jak tu niektorí sedíte desať, a zatiaľ tu bolo vyvraždených 600-tisíc detí. A tieto reči o tom, ako treba brať²⁵ práva tým, ktorí tieto vraždy vykonávajú, tak jednoducho toto hovorí o tom, že vy neakceptujete to, že človek má život a každý ten život má rovnakú hodnotu. (Taraba₂₉)

²⁵ Kontrola videonahrávky vystúpenia potvrdila správnosť prepisu, teda že Taraba skutočne použil (v kontexte svojho argumentu) nie veľmi logicky výraz *brať* namiesto *brániť*.

Okrem hodnoty samotného života Taraba zdôrazňuje hodnotu rovnosti a súčasne definuje tému ako vážnu morálnu voľbu, pred ktorou stojí každý (poslanec) a musí si vybrať, či sa postaví na stranu života alebo na stranu smrti. V ukážke vidíme – v rozprave veľmi zriedkavé – odvolávanie sa na reálnu osobu ako zdroj autority. Nie je to pápež Ján Pavol II, aj keď Taraba používa pápežovu morálnu polarizáciu ochrany života a kultúry smrti, ale ponúka (či núti) parlamentu ako nástroj sebareflexie inú osobu. Je to americký prezident, ktorému sme podľa Tarabu zaviazaní vďakou za *časť našej slobody*. Pre tento záväzok vďačnosti by sme sa mali aspoň zamýšľať nad jeho slovami a pozíciou v otázke ochrany života od počatia.

Ďalší dôvod pre kritiku VOP poslanci objavili v samotnom usporiadaní jej správy. Za paradox a nedostatok hodný kritiky pokladali to, že správa v časti *Právo na život* nehovorí o tom, čo si oni automaticky spájajú s témou, ale o veciach podľa ich názoru podružných, a preto aj istým spôsobom urážlivých:

Tuná hneď úvodná kapitola je, to je Právo na život, ja to prečítam, aby tu som presne to uviedol, „na život, osobnú slobodu a ľudskú dôstojnosť“. Tak ako tu kolegovia správne tuná rozprávali, ja som tiež bol zvedavý, pani ombudsmanka, že, že aké je to právo na život a čomu sa budete venovať. (...) Ale tu o všetkom možnom píšeme, len nie o ochrane života, ale o strihaní vlasov vo väznici a strihaní brady, aké to má byť. (Š. Kuffa_48)

Začali ste ju s tým, ako prvý úžasný bod, Ochrana života. Je tam osem a pol riadkov, osem a pol, ani nie deväť, o ochrane života a absolútne ani, ani bodka, ani čiarka, ani slovo. Hovoríte tam o tom, že niekto dostal neskoro očné vyšetrenie vo väznici, odvolávate sa tu na nejaké, na nejaké právne nálezy iných súdnych dvorov, potom tu hovoríte aj, aký účes by mali mať väzni a podobne. Ja si myslím, že vy buď ste nepochopili svoju funkciu, že ste boli zvolený, že ste boli zvolená na to, aby ste obhajovali ľudské práva v súlade s tým, ako ich definuje slovenský právny poriadok a ústava. (Taraba_113)

Hodnoty, morálka, úcta ku každej ľudskej bytosti a ilustračné príbehy a emócie

Ako som už uviedla, poslanci svoje stanoviská často oprávňovali odvolávaním sa na viaceré legitimačné či autorizačné zdroje. Preto som sa v tejto časti rozhodla predstaviť používanie dvoch zdrojov legitimacy súčasne. Tí, čo argumentovali morálne, ochranou života všetkých vrátane nenarodených detí, často používali aj ilustračné príbehy, aby ukázali hrôzu ubližovania ľudským bytostiam a vyvolali tak patričné morálne emócie. Tiež odkazovali na štatistiky dokumentujúce rozmer kritizovaného konania a prípadne aj citovali authority vyznávajúce zhodné morálne stanovisko. Príkladom takéhoto kombinovaného argumentu je úvodná časť už citovanej faktickej poznámky Tomáša Tarabu_29, ktorou podporne reagoval na vystúpenie Mazureka_16 – ten okrem iného veľmi detailne približoval videozáznam prerušenia tehotenstva – a tiež kritizoval následnú kritiku jeho vystúpenia:

... vždy keď sa niekto postaví na stranu ochrany detí, ktorým trhajú ruky, prsty, natlačia do nich chemikálie, aby sa im zastavilo srdce, potom ich vysajú, alebo keď sú príliš veľké, ich rozstrihajú... tak to nie sú ľudské práva podľa nich. (Taraba_29)

Už som uviedla, že poslanci, ktorí stáli na strane VOP, svoje vystúpenia väčšinou nezamerali na podporu jej správy, ale na kritiku jej odporcov. Aj táto kritika a pocit nespravodlivého odsudzovania mohli viesť k prežívaniu spolupatričnosti vo všetkých politických táboroch.

Takže plne podporujem to, čo povedala pani Záborská, a veľmi ma mrzí, že v tejto miestnosti ľudia, a to je jedno, či sú to kotlebovci, smeráci, OĽANO alebo ktokoľvek iný, že sa postaví za ochranu nenarodených detí a ich práv a že sa postaví za rodiny, sú títo ľudia posielaní do stredoveku. Ľudia, ktorí si vážia ľudský život. Je to naozaj úbohé. Takže, pani poslankyňa Záborská, plne s vami súhlasím a túto správu nepodporím. (Potocký_67, OĽANO)

Š. Kuffa naznačuje, že formulácie VOP (v ukážke č. 1 zo správy o činnosti) sa nielenže dotkli jeho presvedčenia, ale zároveň boli ne-miestne voči poslaneckému zboru:

A mňa sa, mňa urazila alebo sa ma veľmi hlboko dotklo to, že v správe je konštatovanie a vlastne posudzovanie poslancov Národnej rady a snemovňu ako takú, že za predchádzajúce volebné obdobie bol tu predložený návrh zákona na ochranu života päťkrát, a ombudsmanka, ktorá má chrániť život a práva ako tých najslabších a najzraniteľnejších, lebo neviem si predstaviť zraniteľnejšie skupiny, tak ona vyslovuje poľutovanie, že päťkrát bol taký návrh zákona predložený. (Š. Kuffa_92)

Aj Kuffovo vyjadrenie možno chápať ako pokus spojiť poslanectvo proti VOP pocitom spoločnej urážky či zneváženia spôsobeného tým, že si VOP *dovolila posudzovať* činnosť poslaneckého zboru. Investíciou do spájania alebo aspoň do destigmatizácie poslancov, ktorí sa hlásia k ochrane života od počatia, mohla byť aj nasledujúca časť vystúpenia Tarabu v rozprave. Taraba, citujúc emotívne slová politického súpera Osuského, ktoré predniesol na obhajobu adopcií detí jednotlivcami (uvádzam ich v ďalšej časti), na podporu vlastného politického presvedčenia, ako aj využitím ľudskoprávneho slovníka sa tiež ako keby pokúša uľahčiť politickým súperom porozumenie a prijímanie svojich argumentov:

... to, čo považujem za úplne primárnu vec, je pochopiť, že prečo my obhajujeme ľudské právo na život ako úplne primárne, pretože není nič nad tým, čo je život. A ja si dovoľím citovať pána, pána Osuského, ktorý povedal jednu krásnu vetu, ktorá je známa, že kto zachráni jedno dieťa, zachráni ľudstvo. Kto zachráni jedného človeka, zachráni ľudstvo. A jednoducho tu bolo 600-tisíc ľudí zabitých, našich občanov, to sú deti a vy nemôžete mať nikto za zlé tomu, že jednoducho sú tu ľudia... A jednoducho keď budeme ignorovať ich právo na život, tak potom všetky tieto ostatné práva sú postavené na vode a nikam nespejú. (Taraba_113)

Fakty a ilustračné príbehy a osobné skúsenosti ako autorita

Fakty, a osobitne fakty pochádzajúce od inštitúcií zmocnených na ich zisťovanie/produkcii, sú v modernej spoločnosti vyzdvihovaným a využívaným zdrojom oprávňovania argumentu zbavovať legitimitu argument súpera. Tento druh autorizácie sa v niektorých prípadoch, napríklad pri poukazovaní na možné negatívne dôsledky určitej právnej úpravy či riešenia problému, môže prelínať či prepájať

s kategóriou osobné skúsenosti/ilustračné príbehy. To je dôvod, pre ktorý sa venujem obom zdrojom autorizácie či legitimovania stanovísk poslancov súčasne. Navyše niektoré druhy faktov o procese je možné prerozprávať ako príbeh (príkladom je prerozprávanie videí dokumentujúcich priebeh umelého prerušenia tehotenstva viacerými poslancami – odporcami správy VOP).

Poslanci tak okrem štatistických údajov, novinových článkov, odborných publikácií, súdnych rozsudkov uvádzali ako fakty aj osobné pozorovania a skúsenosti či skúsenosti pre nich dôveryhodných osôb (často sa takéto autorizácie uvádzali v debate o desegregácii vo vzdelávaní po vystúpení Marcinkovej_3).

Aj keď argumentovanie štatistickými údajmi má pomerne vysoký legitimačný status, v otázkach týkajúcich sa morálnej politiky, takých ako otázka ochrany života, sa tento argument môže obrátiť voči argumentujúcemu. Príkladom je reakcia na faktickú poznámku Jany Bittó-Cigánikovej (SaS), ktorou reagovala na vystúpenie Š. Kuffu_48_49. Kuffa v ňom kritizoval v správe vyjadrenú nespokojnosť VOP, že v NR SR sa opakovane vyskytujú návrhy na sťaženie prístupu k umelému prerušeniu tehotenstva. Bittó-Cigániková chcela na štatistických údajoch ukázať, že situácia okolo UPT nie je dramatická, lebo ročný počet potratov klesá.

A čo sa týka tej potratovosti. Prosím vás pekne, v 1960 bolo 30 000 potratov a z toho umelých prerušení tehotenstiev, umelo prerušených tehotenstiev bolo 20 700. Teraz, v minulom roku, bolo 13 500 interrupcií a z toho 7 153 umelo prerušených tehotenstiev. Prepáčte. Tak keď chcete kritizovať pani ombudsmanku, tak asi nie za toto, lebo tam je tá, tá potratovosť klesá, čiže ja si myslím, že toto naozaj nie je správne, správna téma. (Cigániková_55, SaS)

Naznačenie, že pokles počtu potratov mal byť chápaný ako pokles významnosti témy, následne označil Taraba za cynizmus.

A ja som rád, že si sa (Kuffa) nebál dotknúť agendy ochrany života, som totálne prekvapený z toho cynizmu, že niekto tu povie, že nie 13-tisíc detí sa zabíja, ale iba 7 150. To je neskutčný cynizmus. Ďakujem pekne. (Taraba_59)

V neskoršom vystúpení (Taraba_113), z ktorého som už citovala, Taraba predostrel ďalšie štatistiky, a to odhady počtu detí, ktoré sa za posledných tridsať rokov mohli narodiť, ale nenarodili. Túto štatistiku využil na zdôraznenie morálnej drámy Mazurek vo svojej pochvalnej faktickej poznámke k jeho vystúpeniu:

Tomáš, opäť skvelé, kultivované vystúpenie na úrovni, hodnotovo správne a zase som videl na tých liberáloch, že toto sa im veľmi nedobre počúva, pretože keď hovoríš o tých šialených číslach, tých 600-tisícoch zabitých detí, tak sa, tak sa naozaj musí zdvihnúť taký varovný prst úplne každému v mysli, že, že možno to nebolo správne rozhodnutie, že možno naozaj si tie deti zaslúžili život, že možno naozaj nebolo správne len tak ich zabiť a povoliť to zabíjanie. A že keď už boli počaté, oni sa na svet nepýtali a potom niekto rozhodol o tom, že ich len tak roztrháme na kusy, že to možno nebolo vhodné. Ty si v podstate celé svoje vystúpenie venoval práve tejto otázke a tejto téme. Oni liberáli to berú ako jednu z nejakých názorových polemík, ale toto je úplne zásadná vec. (Mazurek_115)

Podporovatelia VOP pri téme – dileme reprodukčných práv a ochrany života od počatia – nepoužívali ilustračné príbehy a osobné skúsenosti (pozri tabuľka č. 7). Ak zdôvodňovali svoje stanovisko v tejto veci, autorizovali ho štatistickými údajmi a odvolávaním sa na zákony a ústavu. Oporcovia VOP, teda ochrancovia práva na ochranu života od počatia, používali ilustračné príbehy často. Opakovali, osobitne Mazurek, podrobné opisy priebehu prerušenia tehotenstva, aké videli vo videozázname tohto procesu, možno so zámerom, že tým vyvolajú podobné emócie rozhorčenia a odmietania, aké prežívali sami pri ich pozeraní:

... spomínal si tu práve tie potraty, a mnohí títo poslanci, ktorí tu sedia, to vnímajú ako nejaké reprodukčné právo. Skutočne, tak ako to uvádza pani verejná ochrankyňa práv. Ja to neviem pochopiť, pretože sám som videl niekoľko videí z potratu a zanechalo to vo mne nieže hlboký dojem, zanechalo to vo mne strašný dojem, ktorého sa neviem zbaviť. A podľa mňa pozrieť si takéto jedno video a vidieť to dieťa, ako sa bráni, ako trpí, ako ho trhajú na kusy, vylieči každého blázna, ktorý tieto veci obhajuje. (Mazurek_53 v reakcii na Š. Kuffu_48_49)

Osobne poznám prípad mladej dievčiny, ktorá tiež si myslela, že má len nejaký zhluk buniek, išla na potrat, tuto o tri roky

nato náhodne na Facebooku videla, ako takýto potrat na videu vyzerá, celé si to pozrela a uvedomila si, že takým istým spôsobom zabila svoje dieťa, psychicky sa zrútila a dodnes sa z toho nevie spamätať. Koľko je takýchto prípadov? Nesmierne veľa. Keby sa každej jednej takejto rodičke pred tým potratom pustilo takéto video, ako to dieťa vysajú zaživa, ako sa bráni, ako ho trhajú na kusy, veľmi rýchlo by sa im to v hlavách resetlo... (Mazurek_115)

Poslanec Kuriak použil svoj osobný príbeh, étos rodičovského života a vlastného života, ako zdôvodnenie svojho nesúhlasu so správou VOP. S takýmito osobnými argumentmi podporovatelia VOP ťažko mohli polemizovať. A ani nepolemizovali.

Čo sa týka mňa, nepodporím vašu správu, nikdy nebudem podporovať interrupcie a budem vždy chrániť právo na ochranu života od počatia. Nielen preto, že pochádzam z 9 detí a sám mám 7 detí, 5 žijúcich, chvalabohu, zo srdca ďakujem mojim rodičom, že nám dali všetkým možnosť narodiť sa a právo na život. Ja som z mojich súrodencov siedmy v poradí. Keby moja mamka alebo moji rodičia keby podporovali interrupcie, tak by som tu nesedel. Boli sme asi najchudobnejšia rodina minimálne v našom meste. Od siedmich rokov vyrastám bez otca a mamka nás dokázala vychovať... (Kuriak_68, OĽANO)

Š. Kuffa sa pokúsil obrazne spochybniť výklad implicitne prítomný aj v správe VOP, že prerušenie tehotenstva vyplýva z práva ženy rozhodovať o svojom tele. Jeho dôvodenie, ktorým chcel aj na príklade tehotnej poslankyne Marcinkovej a v komunikácii s ňou ukázať, že tehotná žena uvažuje o budúcom dieťati ako o samostatnom subjekte, nie ako o časti svojho tela, prerušil predsedajúci z dôvodu, že jeho obracanie sa na poslankyňu Marcinkovú a jej využívanie ako názornej pomôcky je neprípustné:

Viete, tak ste to predložili, ako keby zabitie a zavraždenie dieťaťa a ísť na potrat, to je ako vytrhnutý zub. A to môžeš ísť aj desaťkrát. Ale to není zub. To nie je tvoje telo, na ktoré máš ty právo. Tuná máme tehotnú kolegynku, to bábätko, ktoré tam je, to nie je súčasť, to nie je súčasť tela matky, aj keď je v matke, ale zaujímavé je, že také dieťa, ktoré sa narodí, má inú krvnú skupinu, veľakrát ako má matka, to je jedinečné, neopakovateľné stvorenie alebo počaté dieťa a my takto dehonestujúco rozprávame o počatom a začínajúcom živote. (Š. Kuffa_48)

Ústava a zákony a poslanci NR SR ako autority

Argumentácie, z ktorých bolo jasné uvedomenie poslancov, že diskutujú o veciach, v ktorých dochádza k sporu dvoch v abstraktnej rovine nehierarchizovateľných práv, boli ojedinelé.

Na strane 21 rozprávate o reprodukčných právach žien. Uvítali ste, že Národná rada neprijala päť návrhov zákona, ktorých zámerom bola ochrana nenarodených detí. Tieto deti, z ktorých sa niektoré narodili dokonca bez udania dôvodu, sa žiadnych reprodukčných práv nedožili a nedožijú. Pri prijímaní týchto zákonov sa neriešili reprodukčné práva, ale právo na život. A to nielen život dieťaťa, ale aj matky a otca. Pretože takáto vec zasiahne do života poriadne. Pro choice spoločnosť tvrdí, že interrupcia je to lepšie, zodpovednejšie riešenie, konečné riešenie, potom už bude dobre. Lenže keď sa ozve svedomie, matka, otec sú s ním sami bez reklamných rečí odborníkov na práva žien, ktorých sa to priamo netýka. Verím, že šiesty návrh zákona Národná rada prijme a zlepší ochranu nenarodených detí a ich rodičov.
(Marcinčin_71, OLANO)

No tak ako v predchádzajúcej ukážke, aj vo väčšine vystúpení poslanci kritizujúci VOP dávali najavo, že ich obhajoba práva na ochranu života od počatia má silnejšiu legitimitu vďaka ich identite demokraticky zvolených poslancov. Viacerí kritizovali VOP z pozície, v ktorej sami seba, teda poslanecký zbor NR SR, vyzdvihovali ako hlavný autorizačný zdroj. VOP vyčítali, že si osobuje právo hodnotiť ich zámery a rozhodnutia.

A vy tu napíšete, že „v mojich stanoviskách som uvítala, že Národná rada tieto návrhy na sprísnenie potratov neprijala“. Tak plníte zákonné funkcie, pani ombudsmanka, alebo dávate do toho svoje subjektívne pocity a emócie? Budem citovať, kolegyne, kolegovia, „upozornila som tiež na to, že opakované návrhy smerujúce k sťaženiu prístupu k interrupciám predstavujú zásah do súkromia ženy a snahu o obmedzovanie reprodukčných práv žien na Slovensku“. Ale veď povedzme si na rovinu, ako to je. Pani ombudsmanke sa nepáči, že chceli sme a chceme a dúfam,

aj budeme chcieť v tomto volebnom období obmedziť možnosť vraždiť nenarodené deti. Ved' to je celé. (Kotleba_75, ĽS)²⁶

A aj vy ste viazaná Ústavou Slovenskej republiky. My môžeme mať ako poslanci vlastný názor, ideológie a presadzovať ich, pretože my sme dostali mandát od občanov. Môžem to robiť ja, môže to robiť ktokoľvek z SaS, pretože každý väčší alebo menší mandát máme, ale máme ho, ale vy máte odvodený mandát od Národnej rady Slovenskej republiky. (113_Taraba)

Taraba spochybňuje právo VOP odporúčať národnej rade úpravu legislatívy prekračujúcej status quo. Tvrdí (ako som už citovala v časti venovanej argumentom o jazyku), že takýmito odporúčaniami prekračuje svoje kompetencie a prisvojuje si autoritu, ktorú nemá.

Vo svojej záverečnej reči pred spustením procedúr hlasovania o návrhu uznesenia o správe VOP o činnosti za rok 2019 sa verejná ochrankyňa práv vyjadrila stručne k priebehu diskusie a v tom aj k najsilnejšie zaznievajúcej výhrade, ktorá sa týkala ochrany dieťaťa od počatia.

Dovolím si ešte poznámku, ktorá sa týka práva nenarodeného dieťaťa. Článok 15 našej ústavy tu už bol citovaný: „Každý má právo na život, ľudský život je hodný ochrany už pred narodením.“ Táto istá dikcia sa nachádza v Listine základných práv a slobôd z '91., ktorá bola prijímaná, je súčasťou Ústavy Českej republiky ako jediný zdroj základných práv a slobôd a my máme paralelnú úpravu v tejto listine a máme druhý oddiel v našej ústave, ktorý sa venuje základným právam a slobodám. To, že je ľudský život hodný ochrany už pred narodením, interpretoval Ústavný súd vo svojom náleze, kedy povedal, že ľudský, že dieťa pred narodením nie je subjektom práva na život. Je to ústavná hodnota, ktorú treba chrániť, a tá ochrana sa zvyšuje týždňami vývoja toho nenarodeného dieťaťa. Ale to neznamena, že zásahom, ktorým sa preruší vývoj toho dieťaťa, že sa jedná o vraždu. Nie. Pretože dieťa nie je subjektom práva na život. Toto, prosím, si prečítajte v náleze Ústavného súdu. A čím iným mám byť ja viazaná než

²⁶ Kotleba k uvádzaným tvrdeniam reduktujúcim činnosť úradu VOP na obhajobu reprodukčných práv pridáva aj kvázi racionálny argument: finančné vyčíslenie nákladov jeho mesačnej prevádzky. Použitím tohto aj v iných oblastiach spoločenského života „osvedčeného“ nástroja delegitimovania chce „faktami“ posilniť averziu voči úradu VOP.

našou ústavou a nálezom Ústavného súdu Slovenskej republiky?
(VOP_132).

Citácia z nálezu Ústavného súdu poslancov nepresvedčila. Jej negatívne vnímanie ukázali reakcie na prednesenie tej istej formulácie o niekoľko rokov neskôr poslankyňou Plavákovou v diskusii o návrhu (tlač 266, apríl 2024) poslanca Krátkeho (OĽANO) zaviazat predstaviteľov vlády vysloviť sa na zasadnutí Európskej rady proti iniciovaniu konventu na účely revízie Charty základných práv EÚ. Účelom revízie malo byť tak, ako to v uznesení z 11. apríla 2024 požaduje Európsky parlament, včlenenie práva na umelé prerušenie tehotenstva medzi základné práva EÚ. Plavákovej citácia nálezu Ústavného súdu vo faktickej poznámke kritizujúcej návrh sa stala podnetom či zámienkou na jej hrubú urážku poslancom Huliakom (Brífing SNS 2024) a široko medializované znevažovanie a obviňovanie z bezcitnosti.

Kresťanská tradícia ako zdroj legitimacy

Počas debaty o dileme ochrany života od počatia a reprodukčných práv²⁷ sa poslanci straniaci ochrane života odvolávali najmä na ľudské práva, na utrpenie ukončovania života ľudského plodu a morálne záväzky. Odvolávanie na kresťanstvo či príslušnosť k viere bolo veľmi zriedkavé a nepriame. Prakticky sa objavilo len poukázaním na príslušnosť k cirkvi, a to v etape, keď už rozprava, v ktorej poslanci opakovane dávali najavo, že vnímajú rozdelenie poslaneckého zboru na liberálov a konzervatívnu časť či formujúcu sa „konzervatívnu platformu“, smerovala k záveru:

A druhá vec, prečo veľa kolegov obhajuje túto vec (= ochranu života od počatia, ZK), pretože sú katolíkmí, a existuje aj proste úzus, že verejný činiteľ, ktorý obhajuje potraty, podlieha automaticky exkomunikácii. Takže akceptujte to, že proste tí politici a verejní činitelia túto vec jednoducho obhajovať budú, obhajujú ju. (Taraba_113)

²⁷ Prísne vzaté, v diskusii ani o dilemu nešlo. Na rozdiel od adopcií detí LGBT+ páriami alebo jednotlivcami právo žien rozhodnúť o prerušení tehotenstva nik otvorene neobhajoval, poukazovalo sa len na *dôsledky* absencie tohto práva. Obhajcovia práva na ochranu života od počatia zase hovorili len o *princípe*, nie o *dôsledkoch*.

Nemôžeme s istotou usudzovať, že poslancova drobná poznámka o úze, ktorý za obhajobu reprodukčných práv hrozí verejným činiteľom sankciami so závažnými dôsledkami pre ich sebachápanie a verejný obraz či povesť, zapôsobila na časť poslancov ako zlomový bod a ovplyvnila ich hlasovanie o uznesení k tlačí č. 23 alebo ich účasť na ňom. No ak je takáto zvyklosť, zaužívané nepísané pravidlo známe poslancom hlásiacim sa ku katolíckej cirkvi, to môže vysvetľovať, prečo v rozprave chýbali vystúpenia poslancov zamerané na obhajobu práva žien rozhodnúť o ukončení tehotenstva a prečo sa poslanci namiesto toho sústredili na kritiku argumentov obhajcov práva na ochranu života od počatia a na spochybňovanie ich hodnovernosti ako osôb.

V rozprave, ktorá predchádzala Tarabovmu₁₁₃ vystúpeniu, sme však mohli pozorovať, ako sa časť poslancov z rôznych politických klubov začala vnímať ako spojenci v kritike správy VOP a avizovali, že toto spojenectvo (nateraz) vyjadria odmietnutím vziať správu o činnosti VOP na vedomie a výzvami na jej rezignáciu z úradu. Dôležitý podiel na tomto zjednocovaní mal Taraba. Šťasti preto, že ho podporovatelia VOP nemohli tak ako viacerých kritikov správy VOP difamovať poukazovaním na jeho minulosť či urážlivý slovník. No tiež pre jeho schopnosť autorizovať svoje argumenty a preto, ako posilňoval sebavedomie a autoritu poslaneckého zboru a vyzýval spoločne sa podujat' na historickú misiu pri ochraňovaní ľudského života, ktorá im/nám môže priniesť svetové uznanie (a to bez osobných obetí):

A ja by som chcel aj toto využiť na povzbudenie všetkých. Ja si myslím, že nastal čas, aby sme sa k tejto téme začali správať normálne, ľudsky, to není nič ideologické, a aby sme vytvorili povedzme v tejto Národnej rade nejakú platformu, z každého klubu nech je tam jeden poslanec naprieč politickým spektrom, aby sme spolu začali nie navzájom tu nejak tak štekať, ale aby sme normálne systémovo si povedali dobre ..., že chceme tie deti na Slovensku, aby mali priestor na to, aby sa mohli narodiť, aby sa mohli rozvíjať. Každé to dieťa má talent, ktoré pre Slovensko dokážu veľké veci vo svojom živote urobiť, a ja si, ja si myslím, že na tomto sa vieme zhodnúť. A preto by som bol rád, ak by sme takúto platformu proste poslancov naprieč politickým stranám dokázali vytvoriť, ja si myslím, že by to bol úžasný signál aj pre, pre okolité krajiny, pre svet... Niekedy zachrániť človeka

znamenal, že ste ohrozovali celú svoju, celú svoju rodinu. Zachrániť Róma, Žida atď. počas vojny, viete, že znamenalo, že vám vystrieľali rodinu. Nie každý, nie každý možno mal tú odvahu, ale dneska nikomu nič nehrozí. Nikto nikoho tu nejde strieľať. Tu len jeden gombík stlačíte a viete veľké veci zmeniť. A preto ja si myslím, že sa spojme na tej ľudskej platforme. (Taraba_113)

Autorizovanie stanovísk k LGBT+ adopciám a rodovej tranzícii

Pri téme LGBT+ adopcií a rodovej tranzície boli argumentácie podporovateľov a odporcov správy o činnosti VOP oveľa vyváženejšie ako v diskusii o ochrane života od počatia verzus reprodukčné práva. Ukazuje to aj tabuľka č. 8.

Tabuľka č. 8: Autorizovanie stanovísk k LGBT+ adopciám a rodovej tranzícii (počet odvolávok na autorizačné zdroje)

Zdroje autorizovania argumentov	Podporovatelia správy VOP a kritici jej odporcov	Odporcovia správy VOP a kritici jej podporovateľov
Normálnosť	1	4
Ľudské práva, práva dieťaťa	4	2
Hodnoty, morálka, úcta k ľudskej bytosti	4	1
Štatistiky a vedecké fakty ako autorita	1	1
Osobné skúsenosti a ilustračné príbehy	1	3
Poslanci NR SR ako autorita	0	1
Jazyk, ideológia	1	2
Medzinárodné dohovory a medzinárodné organizácie	1	0
Ústava, zákony	3	2
Kresťanské náboženstvo	0	1

V tabuľke č. 8 vidíme, že napriek nižšiemu počtu poslancov, ktorí sa zapájali do rozpravy na obhajobu správy VOP, je pri týchto témach počet ich argumentov niekoľkonásobne vyšší ako v debate o reprodukčných právach. Pri témach adopcie, párového života LGBT+ a situácie transrodových osôb podporovatelia návrhov VOP dokonca častejšie ako odporcovia autorizujú svoje argumenty ľudskými právmi a morálkou a hodnotami. Používajú tiež ilustračné príbehy na vyvolanie empatie a citového prežívania.

O návrhu uľahčiť tranzície sa medzi poslancami, možno nasledujúc Mazurekove argumenty, uchytil výklad, že by to mohlo podnecovať ľahkomyselné rozhodnutia a kriminalizovať napríklad zdravotných pracovníkov – gynekológov, ak by odmietli vyšetrovať muža, ktorý si zmenil rod na ženský bez zmeny pohlavia.

Dôležitým problémom vášho pohľadu... je údajný problém nútenej sterilizácie transrodových osôb. Som neveril tomu, keď som to čítal, že to myslíte vážne. Podľa mňa totižto neexistujú žiadne transrodové osoby, sú nejakí blázni, ktorí si zo dňa na deň povedia, že ja už nie som žena, ja som muž, ja už nie som muž, ja som žena. Potom si povie, že ja som leguán, ďalší týždeň si už povie, že on je krokodíl. (Mazurek_16)

Na „lahtikársky“ výklad tranzície reagovali kriticky viacerí poslanci, napr. bezprostredne Marcinková_17. Možno aj vďaka jej vystúpeniu odporcovia VOP čiastočne zmenili spôsob argumentácie. Od zosmiešňovania problému prešli k uvádzaniu emocionálnych príbehov o tragických dôsledkoch tranzície, ak sa umožní ešte dospievajúcim deťom, a o potrebe psychologической pomoci týmto osobám. Poslanec Stančík vyzýva na citlivosť k ťažkej situácii, ktorú prežívajú títo ľudia osobnostne a tiež pre reakcie okolia.

Ja by som ale chcel reagovať na to, ako vy extrémne zľahčujete a ironizujete týchto ľudí, že oni sa rozhodnú, že ja chcem na druhý deň žena, tak budem zrazu ženou a všetci to budú akceptovať. Viete, mne je týchto ľudí dosť ľúto. Žiť totiž v inom tele nie je podľa mňa niečo jednoduché a niečo ľahké pre toho človeka, pre psychiku toho človeka. Títo ľudia čelia naozaj hnusnej diskriminácii a nadávkam a šikane. A okrem toho vy ešte poviete, že to len taký ich rozmar. Ja verím, že prejsť si zmenu rodu, zmenou pohlavia je naozaj niečo veľmi ťažké a je to dlhodobý proces. A to posledné, čo títo ľudia potrebujú, je, aby sme si o nich hovorili ako o bláznoch, ktorí si na základe nejakej záhaľky

rozhodnú, že zmenia si pohlavie zo dňa na deň. (Stančík_108, OLANO)

Na nasledujúcich stranách sa budem venovať len legitímnym zdrojom argumentácií, ktoré sa týkali odporúčania VOP uľahčiť adopcie jednotlivcom. Aj pri tejto téme diskutujúci vo svojom argumente kombinovali viacero legitímnych zdrojov.

Ľudské práva, hodnoty a morálka

V diskusii o téme dostupnosti adopcií boli podporovatelia VOP aktívnejší a svoje argumenty autorizovali viacerými zdrojmi.

... skúste sa porozprávať, skúste sa porozprávať s psychológmi, skúste sa porozprávať s tými deťmi, ktoré žijú v stabilnom rodinnom prostredí, kde majú láskyplný vzťah so svojimi rodičmi alebo, alebo, alebo s jedným z rodičov, môžu to byť, môžu to byť neúplné rodiny a môžu to byť aj iné typy partnerských vzťahov vrátane vzťahov osôb rovnakého pohlavia, a teraz nehovorím o tom, že či sú legislatívne zakotvené, alebo legislatívne nie sú zakotvené, ale pre všestranný a harmonický vývin dieťaťa je dôležité, aký je vzťah tých ľudí, ktorí s ním žijú, ktorí ho vychovávajú, aký, ako sa správajú medzi sebou navzájom, ako sa správajú k svojim deťom, či je ten vzťah stabilný, harmonický a láskyplný, je to dôležitejšie ako to, že či tí dvaja žijú v manželskom vzťahu, alebo žijú len tak bez toho, aby to mali upravené právne, či sú to osoby rôzneho pohlavia, alebo sú to osoby rovnakého pohlavia, či sú to jeho biologickí rodičia, alebo iba jeden z nich je jeho biologický rodič, alebo dokonca ani jeden z nich nie je ich biologický rodič. To nehovorí nič o kvalite toho vzťahu a o tom, ako by sme mali nahliadať na takúto rodinu alebo na takéto typy, typy vzťahov. (Dostál_95)

Podobne, teda dôrazom na možnosť empirického overenia faktov, na záujem dieťaťa a na väčšiu dôležitosť kvality vzťahov rodič – dieťa pred pohlavím rodiča a druhom právneho vzťahu rodičov, obhajovali adopcie detí jednotlivcami (a nepriamo aj pámi rovnakého pohlavia) aj ďalší poslanci.

Vychovávate to dieťa a teraz máte partnera a žijete s tým partnerom. Toto tu už je. A ja absolútne súhlasím s pánom Dostálom, že, viete, nezávisí od toho, že či ste homosexuál alebo či ste v riadnom vzťahu, ale keď ste dobrý človek, dobrý človek, tak

naozaj aj homosexuáli dnes už vychovávajú deti a nemôžte im ho zobrať, lebo to dieťa jednoducho, jednoducho je tak vychovávané. A štát mu to umožnil. To znamená, že tu je ten problém, tu je ten problém, ak ho teda, ale ja nechcem povedať ani problém, ale tu je tá vec, ktorá už tu je. Toto tu už je. (Pročko_97, OLANO)

Peter Osuský vo svojom vystúpení prepája niekoľko zdrojov legitimacy či autorizovania svojej podpory adopcií detí individuálnymi žiadateľmi. Najprv však uznal, že je optimálne, aby dieťa vyrastalo v rodine s dvomi milujúcimi rodičmi. Emotívny ilustračný príklad osamoteného dieťaťa a jeho možností uvádza narážkou na vlastnú lekársku prax. Tým naznačuje, že ide o reálny príbeh, že za tým, čo hovorí, je osobná skúsenosť a fakty. Zakončuje ho citáciou starozákonnej múdrosti, ktorú – ako som už uviedla – Taraba využil na legitimovanie úsilia na ochranu života od počatia.

A takisto existujú osudy detí, ktoré vyrástli v detskom domove, a lekárska prax, ambulantná či klinická, občas dovedie človeka k stretnutiu s chlapcom alebo s dievčaťom, ktorého v 18 rokoch vypustili pred dvere detského domova do dažďa. A, samozrejme, ja hovorím jedno, keď sa nad tým zamyslím, že by si toto dieťa, ktoré nikto nechcel a ktoré vytrvalo v domove, nebolo osvojené, muselo tam tých 18 rokov stráviť, si osvojil hoc lesbický pár, tak to dieťa nielenže získa láskyplných opatrovateľov, ale získa i starú matku a starého otca, možno dvoch starých otcov a dve staré matky, ktoré sú vo vzťahu k tým opatrovujúcim dámam. A, samozrejme, to dieťa potom vie, že má oporu, že nemôže byť vystrčené do dažďa, i keby sa tým matkám niečo stalo, a preto, ak mám zvážiť, či ho nechám v detskom domove a potom ho vystrčím pred dvere a kašlem naňho, zo zákona naňho kašlem, to nie je dobré riešenie. Múdro hovoria naši najstarší bratia vo viere. Kto zachráni jedného človeka, ako keby zachránil ľudstvo. (Osuský_98, SaS)

Ústava, zákony, poslanci ako zdroj legitimacy

Pri téme adopcií detí a zväzkov párov rovnakého pohlavia bola pre poslancov dôležitým zdrojom legitimovania argumentov ústava a slovenská legislatíva. Argumentovanie odkazom na tento autorizačný zdroj slúžilo aj na spochybňovanie zistení a odporúčaní VOP, teda aj na spochybnenie jej kompetencií zastávať svoj úrad. Zároveň

slúžilo poslancom na zdôvodnenie vlastného odmietavého stanoviska k správe VOP.

Poslankyňa Záborská vo vystúpení v rozprave podala rozsiahly výklad domácej legislatívy a jej vzťahov k medzinárodnému právu s uvedeným cieľom. K jej argumentom sa potom prihlasovali aj ďalší poslanci.

Nevidím preto žiadny medzinárodný ani iný ľudskoprávny základ pre kritiku postupov úradu práce. Úrady práce neporušujú zákon o rodine. Pripomínam, že rodinné právo je právne odvetvie, ktoré je v každej krajine najvýraznejšie spojené s morálnymi, kultúrnymi, politickými či náboženskými hodnotami spoločnosti. Nemožno hovoriť o harmonizácii rodinného práva v tom pravom slova zmysle. Rodinné právo v Európe zostáva vo výhradnej legislatívnej právomoci členských štátov. Slovenské rodinné právo má korene v klasickom rímskom práve, v prirodzenoprávnych tradíciách a v našej národnej skúsenosti s tým, čo je pre vývoj detí a rodiny najlepšie. Ešte sa vrátim k zneniu § 100 ods. 1 druhá veta citovaného zákona o rodine: „Maloleté dieťa môže výnimočne osvojiť aj osamelá osoba, ak sú splnené predpoklady, že osvojenie bude v záujme dieťaťa. Záujem dieťaťa je základnou zásadou rodinného práva.“ Základné zásady... sú úzko späté s morálnymi či kultúrnymi hodnotami obyvateľov Slovenskej republiky, vyjadrujú hodnotové východisko výkladu noriem uvedených v paragrafovom znení zákona. Preto sa znovu pozastavujem nad tým, prečo, pani verejná ochrankyňa práv, kritizujete úrady práce, sociálnych vecí a rodiny, keď § 3 ods. 3 zákona č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele im ich postup priam prikazuje. (Záborská_62)

Záborská vo vystúpení uvádza ďalšie právne argumenty, ktoré majú ukázať na právne medzery či chyby v dôvodení VOP. V už citovanej časti vystúpenia sa napríklad odvoláva na národnú skúsenosť a morálne/kultúrne hodnoty obyvateľov Slovenskej republiky ako na výkladový rámec právnych noriem. V nasledujúcej jeho časti, keď sa dotýka prípadu zamietnutia pobytu manželovi LGBT+ páru, ktorý

je občanom tretej krajiny, vytýka VOP aj jej dôvodenie výskumami verejnej mienky.²⁸

Zásah do práv ste videli v tom, že Slovenská republika odmieta považovať osobu v tomto zväzku za rodinného príslušníka pre účely udelenia trvalého pobytu a znamená zásah do základných práv a slobôd týchto manželov. V správe uvádzate, že zo sociálnych parametrov významných pre konštatovanie pozitívneho záväzku pre uznanie takéhoto spolužitia, napríklad výskum verejnej mienky svedčiaci o potrebe zabezpečenia istej úrovne uznania a ochrany, možno vyvodiť, že absencia právneho uznania spolužitia párov rovnakého pohlavia nerešpektuje ani ľudskoprávne záväzky Slovenskej republiky. Podotýkam, že výskum verejnej mienky v podmienkach právneho štátu nie je prameňom práva. Prameňom práva pre mňa je zákon o rodine a Ústava Slovenskej republiky. Ústava Slovenskej republiky definuje manželstvo ako zväzok medzi mužom a ženou. Na margo vami kritizovaného postupu orgánov Slovenskej republiky chcem pripomenúť, že § 36 zákona č. 97/1963 Zb. o medzinárodnom práve súkromnom a procesnom upravuje tzv. výhradu verejného poriadku. Toto ustanovenie znie: „Právny predpis cudzieho štátu nemožno použiť, pokiaľ by sa účinky tohto použitia priecili takým zásadám spoločenského a štátneho zriadenia Slovenskej republiky a jej právneho poriadku, na ktorých je potrebné bez výhrad trvať.“ (Záborská_62)

Poslankyňa Zemanová (SaS) sa vo faktickej poznámke k Záborskej vystúpeniu snaží koalícnej partnerke, vo vzťahu k správe o činnosti VOP však názorovej súperke, namietat' prostredníctvom rozdielneho chápania úlohy VOP a jej kompetencií. Tvrdí, že kým poslanec má – môže mať svoj názor (a označí Záborskej argumenty za „názor“), VOP neprezentuje svoje názory, ale tlmočí záujmy znevýhodnených – je hlasom znevýhodnenej reality. Preto nie je fér VOP kritizovať za

²⁸ Záborskej odkazovanie na morálne hodnoty obyvateľstva na jednej strane a odmietanie výskumov verejnej mienky ako prameňa práva na strane druhej je nepochybne metodologickou výzvou pre spoločenských vedcov, ktorí sa zaoberajú výskumom hodnotových orientácií, výzvou, ktorú je vzhľadom na legitímovanie právnych noriem hodnotami potrebné brať vážne. Na druhej strane jednoduchú a fakticky správnu odpoveď na túto výzvu dáva poslanec Marcinčin_71 v neskôr citovanej faktickej poznámke, keď naznačuje, že o hodnotách slovenskej spoločnosti rozhoduje zhoda ústavnej väčšiny poslancov.

„názory“ či stotožňovať so záujmami znevýhodnených, Ich záujmy tlmočí, „či sa jej to páči alebo nepáči“.

Ďakujem pekne za slovo. Pani kolegyňa Záborská, cítiť z vás skutočne európsku vyspelosť politika, aj ste veľmi kultivovane dokázali predniesť svoju reč, aj svoje v podstate výhrady, resp. názor, ktorý ste odprezentovali, a v podstate je to každého, každého právo mať nejaký názor. Pani verejná ochrankyňa práv tu ale nie je zato, aby ona prezentovala svoj názor, ona v podstate má hájiť záujmy ľudí, ktoré im dáva naša ústava a náš právny poriadok bez ohľadu na to, či sa jej to páči, alebo nepáči. A myslím si, že (nie je dobré, ZK) nehovoriť o problémoch ľudí, ktorí možno sú menšinovou skupinou, ale práve preto sa často stávajú útokom, terčom rôznych útokov, ktoré počúvame aj my tu. (Zemanová_69, SaS)

Na legislatívu, ale aj na zákonodarnú a definičnú moc národnej rady sa vo svojej faktickej poznámke na podporu argumentácie Záborskej odvoláva aj Marcinčin:

Na strane 63 definujete dúhovú rodinu, citujem, „ide o mamy a otcov, ktorí svoje deti podporujú a vytvárajú im láskyplné rodinné prostredie a zázemie“. A ďalej, „sme presvedčení, že deťom nemôžu ublížiť milujúci rodičia a rodinné prostredie, v ktorom funguje súdržnosť, rešpekt a pomoc“. No to, samozrejme, platí, ale pre normálnu, obyčajnú rodinu. (...) Ved' zákonodarca v Slovenskej republike neexperimentuje s pojmom dúhovú rodinu. Zákonodarca prijal novelu zákona o rodine č. 175/2015 Z. z., v ktorej v čl. 3 vyjadruje, citujem, „spoločnosť uznáva, že pre všestranný a harmonický vývin dieťaťa je najvhodnejšie stabilné prostredie rodiny tvorenej otcom a matkou dieťaťa“. Dovoľte mi pripomenúť, že za novelu zákona o rodine dňa 26. júna 2015 hlasovalo až 98 poslancov Národnej rady. Ústavná väčšina poslancov sa zhodla na tom, čo slovenská spoločnosť považuje za najvhodnejšie prostredie pre dieťa. Opakujem, pani verejná ochrankyňa práv, rodina tvorená otcom a matkou dieťaťa. Ani tisíc (vašich) správ neprepíše túto zásadu slovenského rodinného práva. (Marcinčin_71, OĽANO)

K vzťahu medzinárodného a slovenského práva, teda k rešpektovaniu subsidiarity, a tiež k pozícii a kompetenciám VOP sa Záborská vrátila v odpovedi na faktické poznámky k jej vystúpeniu. Jednoznačne nadradzuje pritom domácu legislatívu, v ktorej rámci má podľa nej uvažovať a navrhovať riešenia aj VOP. Inštitúciu Európskeho súdu

pre ľudské práva, ktorý rieši sťažnosti občanov proti rozhodnutiam domácich súdov a jeho judikatúry sa stávajú súčasťou domáceho práva, pritom nespomína.

Myslím si, že tu je ten problém, ktorý aj bol naznačený, že čo je úloha verejného ochrancu ľudských práv. Je to, aby v danom štáte porovnával, či je, alebo nie je rešpektovaná legislatíva včetně ústavy u nás v Slovenskej republike. Ja myslím, že to nie je ani interpretácia možno osobná, ani interpretácia nejakých mimovládnych organizácií, čo sa tiež veľmi často stáva, ale je to rešpektovanie daného legislatívneho rámca v tom-ktorom štáte. A ja som zažila v Európskej únii, keď nebola rešpektovaná subsidiarita a kompetencie, že to spôsobilo ten stav, ktorý v Únii je, že ľudia Únii nedôverujú, pretože sa im zdá, že zasahuje do ich práv v oblastiach, na čo nemá kompetencie. Ja by som bola veľmi rada, keby sme sa my na Slovensku tomu vyvarovali. A ja myslím, že len tak verejný ochranca ľudských práv bude mať dôveru u občanov, že ide podľa platného zákona. Ďakujem pekne. (Záborská_70)

V etape rozpravy, keď už prevažovali výhrady k správe VOP a objavovali sa aj výzvy na jej odstúpenie²⁹, poslankyňa Marcinková vystúpila s obhajobou práce VOP a jej kompetencií posudzovať slovenské právo z perspektívy ľudskoprávných dohovorov. Jej vystúpenie bolo už najmä ľudským gestom a uznaním expertízy VOP, ktorá bola v sále prítomná počas celého rokovania o tlači č. 23.

Často sklzáme v diskusii o základných ľudských právach a slobodách k rôznym ideológiám a pocitovým hodnoteniam, ale pani ombudsmanka, osobne pani ombudsmanka Patakyová, nie je profesorkou práv náhodou, je právničkou, pretože pracuje nie na základe nejakých svojich dojmov, ale na základe naozaj medzinárodných právne záväzných dokumentov a vnútroštátnej legislatívy, kde jej prináleží hľadať v tejto našej legislatíve nedostatky a upozorňovať nás zákonodarcov sediacich tu na to, kde potrebujeme urobiť zmeny, aby sme naozaj zachovávali ten rozsah základných ľudských práv a slobôd, ktorý je aj vzhľadom

²⁹ Ak pani ombudsmanka a jej správa neprejde, jednoducho mala by odstúpiť, nemá legitimitu, nemá dôveru tejto poslaneckej snemovne. A týmto aj vyzývam všetkých kresťanských aktivistov v OĽANE, aby ste netrpeli ombudsmanku, ktorá tu predstavila projekty, ktoré možno majú oporu v nejakej úzkej komunite ľudí... (Taraba_84)

na členstvo v Európskej únii, ale aj vzhľadom na ratifikáciu rôznych medzinárodných dohovorov a zmlúv pre nás kľúčové.
(Marcinková_96)

Národná a kresťanská identita ako autorita

Odkazovanie na právo a ústavu ako na autorizačný zdroj sa v argumentoch poslancov prepája s odkazom na hodnoty a tiež s odkazom na národnú a kresťanskú identitu, ktorej súčasťou sú vyzdvihované hodnoty. Pri téme adopcií detí sa na národnú a kresťanskú identitu (a hodnoty) ako na legitimačný zdroj odkazovalo častejšie ako pri téme ochrany života od počatia. Niektorí poslanci v snahe spochybniť správu VOP ako celok tvrdili, že jej obsah sa dostal do *absurdných protinárodných a protikresťanských téz* a pôsobí, akoby *správu písala, povieť to otvorene, nejaká liberálna sorosovská mimovláda*. (Mazurek_16)

Konzervatívne prajná atmosféra počas rokovania povzbudzovala poslancov, aby sa hlásili ku kresťanskej identite a nebáli sa jej dať pri téme ako napr. rodové tranzície rovnakú váhu, akú má medicínske vzdelanie.

Pán kolega Osuský, naozaj podľa môjho skromného názoru, aj keď nie som lekár, moje medicínske vzdelanie určite nedosahuje úroveň vašu ako lekára alebo kolegu Mira Urbana, alebo iných lekárov, ktorí sa nachádzajú v pléne Národnej rady, ale ako konzervatívec a kresťan naozaj iné pohlavie nepoznám. Tento blud o transrodových osobách k nám prišiel po '90. roku.
(Kočiš_112, ĽS)

Diskusia

Správa o činnosti VOP nie je z pohľadu rozhodovacích kompetencií parlamentu významný dokument. Berie sa len na vedomie a hlasovanie za vzatie na vedomie alebo proti nemu nemá dôsledky pre pozíciu poslanectva k odporúčaniam VOP, ktoré správa obsahuje.

Status dokumentu tak čiastočne objasňuje, prečo veľká časť poslancov bola počas rozpravy pasívna (ak vôbec bola prítomná v rokovacej miestnosti) a k zapojeniu do diskusie ju nepodnietila ani prítomnosť VOP počas celého rokovania o jej správe. Druhou možnosťou mohlo byť, že časť poslancov podporujúcich VOP postupovala podľa

v tom čase platného mediálneho vzoru – nepúšťať sa do diskusií s „nimi“, keďže najvýrečnejšími kritikmi správy VOP boli v úvodnej časti rozpravy poslanci za Kotlebovcov – Ľudovú stranu Naše Slovensko. Toto trestanie mlčaním sa však nedá rozoznať od nedostatku argumentov.

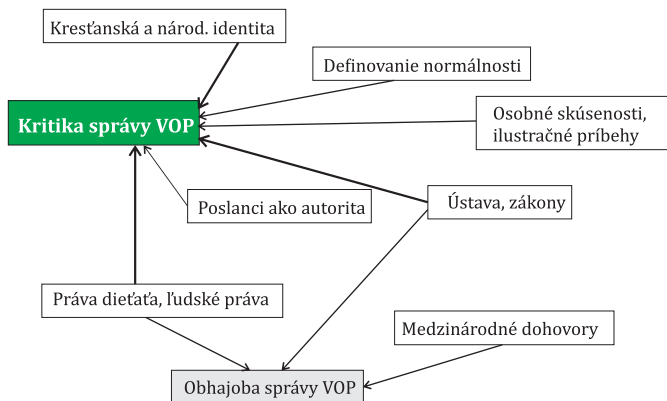
Podporovatelia VOP sa väčšmi ako na obhajobu správy sústredili na kritiku a diskvalifikáciu názorov jej odporcov (46 argumentov). Najväčší počet argumentov sa týkal témy reprodukčných práv/práv ochrany života od počatia, používaného jazyka, adopcií detí pámi rovnakého pohlavia a transrodových osôb. Podporovatelia VOP si v tomto diskurzívnom zápase zvolili ľahšiu cestu: namiesto polemiky s argumentmi súperov zvolili znižovanie dôveryhodnosti osôb, ktoré argumenty predniesli. Nezriedka išlo o diskvalifikáciu kritikov pre ich minulosť, povesť strany, za ktorú kandidovali, rétorický štýl alebo pre neobratné štruktúrovanie vystúpenia. Obdobne postupovali aj kritici VOP, napr. označovaním medzinárodných organizácií, ktorých názorom VOP podopierala svoje stanovisko, za neomarxistické, používaním adjektíva liberálny v posmešnom tóne a zaradovaním podporovateľov reprodukčných práv do „tábora smrti“.

Analýza vystúpení poslancov ukázala, že politická rozprava o morálnych témach – politika morálky – je zjavne aj zápasom o jazyk, o pomenovanie vecí tak, aby bol morálny problém zreteľný. Pri téme LGBT+ adopcií a rodovej tranzície boli argumentácie podporovateľov a odporcov správy o činnosti VOP oveľa vyváženejšie ako v diskusii o ochrane života verzus reprodukčné práva. Pri témach adopcií pámi rovnakého pohlavia a situácie transrodových osôb podporovatelia návrhov VOP častejšie ako ich odporcovia autorizujú svoje argumenty ľudskými právami a morálkou a hodnotami. Používajú tiež ilustračné príbehy na vyvolanie empatie a citového prežívania.

Dôležitým zdrojom legitimovania argumentov bola pre poslancov Ústava SR a slovenská legislatíva. Argumentovanie odkazom na tento zdroj legitimacy slúžilo aj na spochybňovanie kompetencií VOP zastávať svoj úrad. Zároveň to bol zdroj autorizovania vlastného odmietavého stanoviska k správe VOP. Odkazy na právo a ústavu sa v argumentoch poslancov prepájajú s odkazom na hodnoty a národnú a kresťanskú identitu, ktorá podľa poslancov definuje aj žiaduci model rodinného života a najlepšieho záujmu dieťaťa. Aj preto sa pri téme adopcií detí odkazovalo na národnú a kresťanskú identitu

(a hodnoty) ako na legitimačný zdroj častejšie ako pri téme ochrany života od počatia.

Obrázok č. 2: **Najčastejšie spomínané legitimačné zdroje kritiky a obhajoby správy o činnosti VOP**³⁰

Samotný status poslanca a poslaneckého zboru, jeho ústavnej väčšiny poslanci chápu ako najvyšší zdroj autority definujúcej (národné) spoločenské hodnoty a predstavy o spoločenskom dobre. Autoritu a legitimitu argumentov konzervatívnej koalície mohla ďalej zvyšovať skutočná či domnelá existencia „úzu“ katolíckej cirkvi exkomunikovať verejných činiteľov, ktorí sa vyslovia v prospech zachovania či rozšírenia reprodukčných práv, a následné obavy z exkomunikačného aktu a poškodenia povesti a politickej kariéry poslanca.

No aj bez tejto okolnosti možno konštatovať, že poslanci sformovanej sa konzervatívnej platformy dokázali využívať a naplňovať všetky tri základné podmienky, ktoré Hans Joas (2013) identifikoval ako nutné a trvale oživované pre udržanie dôležitosti a univerzálnosti ľudských práv: dokázali ako platforma svojim morálnym argumentom dávať emocionálnu živosť, uvádzať racionálne dôvody a odvolávať sa aj na právne a inštitucionálne zdroje autority. To, že konzervatívna platforma nasledovala vo všetkých svojich argumentoch rozšírenie práv (napr. pri adopciách jednotlivcami či LGBT+ párami), umožňuje rozšíriť platnosť Joasovej koncepcie aj na opačné procesy.

³⁰ Hrubka čiary vyjadruje početnosť uvádzania legitimačného zdroja.

Odkazy

- ALEXANDER, J. C., 2017. *The Drama of Social Life*. Cambridge: Polity Press.
- ALEXANDER, J. C., 2006. *The Civil sphere*. Oxford University Press.
- ALEXANDER, J. C., 2014. *Morality as Cultural System: On Solidarity Civil and Uncivil*. In Vincent Jeffries (Ed) *The Palgrave Handbook of Altruism: Formulating a Field of Study*. New York: Palgrave MacMillan 2014, 303-310.
- ALEXANDER, J., C., 2016. *Culture, Trauma, Morality and Solidarity*. *The Thesis Eleven* 132(1): 3-16.
- ANDERSEN, H., 1990. *Morality in Three Social Theories: Parsons, Analytical Marxism and Habermas*. *Acta Sociologica* 33(4): 321-339.
- BARŠA, P., HESOVÁ, Z., SLAČÁLEK, O. (eds.), 2021. *Introduction. Central European Culture Wars: Beyond Post-Communism And Populism*. Praha: Faculty of Arts, Charles University: 1-28. Dostupné na https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/170756/H-15_Central_European_culture_wars_web.pdf
- BAUMAN, Z., 1996. *Myslet sociologicky. Netradiční uvedení do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství Slon.
- BECK, U., BECK-GERNSHEIM, E., 2001. *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage Publications.
- BERDISOVÁ, L., 2023. *Ludwig Wittgenstein a kopernikovský obrat v práve*. Bratislava: Ústav štátu a práva SAV.
- BERGER, P. I., LUCKMANN, T., 1999 (1966). *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- BIERI, P., 2017. *Human Dignity. A Way of Living*. Cambridge: Polity Press.
- BIRIA, R., MOHAMMADI, A., 2012. *The socio pragmatic functions of inaugural speech: A critical discourse analysis approach* *Journal of Pragmatics* 44(10): 1290-1302.

- BOLTANSKI, L., THÉVENOT, L., 2000. The Reality of Moral Expectations: Sociology of Situated Judgement. *Philosophical Explorations* 3(3), 208-231. DOI: <https://doi.org/10.1080/13869790008523332>
- BOLTANSKI, L., THÉVENOT, L., 1991. De la justification. Les économies de la grandeur, Paris, Gallimard. Citované podľa Thévenot, L., 2004. The French Convention School and the Coordination of Economic Action. *Economic Sociology. European Electronic Newspaper* 5 (4), s. 10-16.
- BRYMAN, A., 2012: *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- BOUDON, R., 1993. European sociology: the identity lost? In Birgitta Nedelmann, Piotr Sztomka (eds) *Sociology in Europe: In Search of Identity. Special edition for the XIII ISA Congress Bielefeld*. Berlin - New York: Walter der Gruyter.
- BOURDIEU, P., 2014. Co se chce říct mluvením. Praha: Karolinum.
- BUTTON, G. (Ed.), 1993. *Ethnomethodology and the Human Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CAMPBELL, K. K., JAMIESON, K., 2008. *Presidents Creating the Presidency: Deeds Done in Words*. Chicago: University of Chicago Press.
- COE K., 2007. The Language of Freedom in the American Presidency, 1933–2006. *Presidential Studies Quarterly* 37(3): 375-399.
- COE, K., NEUMANN, R., 2011. The Major Addresses of Modern Presidents: Parameters of a Data Set. *Presidential Studies Quarterly* 41(4): 727-751.
- COMMELI, M., ŽELINSKÝ, D., 2025. Who Believes Slovakia is Backward? Manuscript.
- DEWEY, J., 1994. *Democracy and Education*. Cambridge.
- DUNMIRE, P., 2005. Preempting the future: rhetoric and ideology of the future in political discourse. *Discourse & Society* 16(4): 481-513.
- DURKHEIM, É., 2004 (1893). *Spoločenská deľba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- DURKHEIM, É., 1926. *Pravidla sociologické metody*. Praha: Odeon.
- DURKHEIM, É., 1973. *On Morality and Society*. Edited and with an Introduction by Robert N. Bellah. Chicago: The University of Chicago Press.

- DURKHEIM, É., 2002. Elementární formy náboženského života. Systém totemizmu v Austrálii. Praha: OIKOYMENH.
- ENGELI I., GREEN-PEDERSEN, CH., & LARSEN, L. (Eds.), 2012. Morality politics in Western. Europe: Parties, agendas and policy choices. Palgrave Macmillan. Citované podľa Hesová Z., 2021b.
- FAIRCLOUGH, I., FAIRCLOUGH, N., 2012. Political Discourse Analysis. A method for advanced Studies. Abington: Routledge.
- FINE, A., 1991. On the macrofoundations of microsociology: Constraint and the exterior reality of structure. *The Sociological Quarterly* 32(2): 161-177.
- FISHER, F., 2003. Reframing Public Policy. Discursive Politics and Deliberative Practices. Oxford Scholarship Online.
- GAMMELGAARD, K., 2012. The Czech and Czechoslovak 28 October. Stability and change in four presidential addresses 1988 – 2008. In *Transforming National Holidays: Identity discourse in the West and South Slavic countries, 1985–2010*. eds LillJANA Šarič, Karen Gammelgaard. John Benjamins. Publishing Company, s. 231-250.
- GARABÍK, R., WACHTARCZYKOVÁ, J., 2024. Výraz vojna v korpusoch slovenského jazyka. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 69(2): 125-143. <https://doi.org/10.1556/060.2024.00168>
- GECAS, V., 1989. The Social Psychology of Self-Efficacy. *The Annual Review of Sociology* 15(1): 291-316. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.so.15.080189>
- GERT, B., 2005. The definition of morality. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/entries/morality-definition/>
- GILLIGAN, C., 1982. *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press. citované podľa Graham a kol. 2011.
- GOFFMAN, E., 1961. *Asylums Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Doubleday: Anchors Books.
- GOFFMAN, E., 1999/1959. *Všetchni hrajeme divadlo. Sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.
- GOFFMAN, E., 2003 (1978). *Stigma. Poznámky o způsobech zvládnání narušené identity*. Praha: Slon, sociologické nakladatelství.

- GRAHAM, J., NOSEK, B. A., HAIDT, J., IYER, R., KOLEVEA, S., DITTO, P. et al, 2011. Mapping the Moral Domain. *Journal of Personal Social Psychology* 101(2): 366-385. doi:10.1037/a0021847
- HABERMAS J., 1996. *Between facts and norms. Contribution to a discourse theory of law and democracy.* Cambridge: The MIT Press.
- HABERMAS, J., 2010. Concept of human dignity and the realistic utopia of human rights. *Methaphilosophy* 41(4): 464-480.
- HABERMAS, J., 2011. *K ústave Európy.* Bratislava, Kalligram.
- HÁJEK, M., 2012. Morální normalita a sociální struktura současné společnosti. *Sociální studia* 4: 67-85.
- HALMAN, L., 2001. *European Values Study 1999.* Brill.
- HATEMI, P., CRABTREE, C., SMITH, K. B., 2019. Ideology Justifies Morality: Political Beliefs Predict Moral Foundations. *American Journal of Political Science* 63(4): 788-806.
- HESOVÁ, Z., 2021a. Three Types of Culture Wars and the Populist Strategies in Central Europe. *Czech Journal of political science* 28(2): 130-150.
- HESOVÁ, Zora. 2021b. New Politics of Morality in Central and Eastern Europe: Actors, Discourse, and Context. *Intersections. EEJSP* 7(1): 59-77.
- HOFSTEDE, G. 2001. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations.* Sage Publication.
- HONNETH, A., 2004. Přerozdělování jakožto uznání. Odpověď adresována Nancy Fraserové. In A. Honneth, N. Fraserová *Přerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofia. Nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR: 143-244.
- HONNETH, A., 2018. *Právo svobody – nárys demokratické mravnosti.* Praha: Filosofia. Nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR.
- CHERNILLO, D., 2007. *Debating Humanity. Towards Philosophical sociology.* Cambridge University Press.
- INGLEHART, R., 1971. The silent revolution in Europe: Intergenerational change in post-industrial societies. *American Political Science Review* 65(4): 991-1017.

- INGLEHART, R., 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Citované podľa PRUDKÝ, L., 2008.
- JAMES, W., 1998 (1907). *Pragmatism*. Citované podľa Graham et al. 2011, 97.
- JESENKOVÁ, A., 2016. *Etika starostlivosti*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- JESENKOVÁ, A., 2022a. *Občianstvo v kontexte etiky starostlivosti*. Košice: UPJŠ. Dostupné na: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2023/fvs/obcianstvo-v-kontexte-etiky-starostlivosti.pdf>
- JESENKOVÁ, A., 2022b. *Care, the Sacred, and Sex Education in Slovakia*. In: *Care Ethics, Religion, and Spiritual Tradition*. Leuven: Peeters, 273-295.
- JOOSSE, P., ŽELINSKÝ, D., 2023. *Charismatic Mimicry: Innovation and Imitation in the Case of Volodymyr Zelensky*. *Sociological Theory* 41(3): 201-228. doi.org/10.1177/07352751231174436
- KÁRNIKOVÁ, L., 2023. *Kritická analýza diskurzu a jej využitie pri skúmaní mediálnych údajov*. In E. M. Hejzlarová, M. Mouralová, M. Štěpánková Štýbrová (eds.) *Fantastická data ve veřejné politice a jak je využít*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 352-379.
- KISSOVÁ, L., 2021. *Framing Welfare Recipients in Political Discourse. Political Farming through Material Need Assistance*. Cham: Palgrave Macmillan.
- KLOCOKOVÁ, J., 2010. *Možnosti a limity účasti verejnosti v environmentálnom rozhodovaní: prípad Tatranského národného parku*. In J. Plichtová (ed.) *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku: teória a realita*. Bratislava: Veda, 465-495.
- KMEC, J., KOSAŘ, D., KRATOCHVÍL, J., BOBEK, M., 2012. *Evropská úmluva o lidských právech- Komentář*. Praha: CH. Beck. Citované podľa Berdisová L., 2023.
- KOHLBERG, L., 1969. *Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization*. In D. A. Goslin (Ed.), *Handbook of socialization theory and research*. Chicago: Rand McNally.
- KOHLBERG, L., 1971. *From is to ought: How to commit the naturalistic fallacy and get away with it in the study of moral development*. In T. Mischel (Ed.), *Cognitive Development and Epistemology*

- (pp.151-235). New York: Academic Press. citované podľa Graham a kol. 2011.
- KOLEVA, S., P., GRAHAM, HAIDT, J., et al., 2012. Tracing the threads: How five moral concerns (especially Purity) help explain culture war attitudes. *Journal of Research in Personality* 46: 184-194.
- KONOPÁSEK, Z., PALEČEK, J., 2011. The Principle of Symmetry from the Respondents' Perspective: Possessions, Apparitions and Mental Illnesses in Research Interviews with Clerics. *Forum of Qualitative Social Research* 12(1). Dostupné na <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1592/3101>
- KOPEČEK, L., 2010. Dealing with the communist past: Its role in the disintegration of the Czech Civic Forum and in the emergence of the Civic Democratic Party. *Communist and Postcommunist Studies* 43: 199-208.
- KRÁLIK, L., 2015. Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda.
- KRIVÝ, V., 1994. Parlamentné voľby 1994: profil prívržencov politických strán, profil regiónov. In G. Mesežnikov, S. Szomolányi (Eds.) *Slovensko: voľby 1994. Príčiny – dôsledky – perspektívy*. Bratislava: SZPV, Nadácia F. Eberta.
- KUSÁ, Z., 2007. Cesty k spoločenskej súdržnosti. In *Patriotizmus a šovinizmus: zborník z medzinárodnej konferencie Patriotizmus a šovinizmus*. Bratislava: Úrad vlády SR, 63-70.
- KUSÁ, Z., 2008. Diskurz a zmeny sociálneho štátu. *Sociológia – Slovak Sociological Review* 40(1): 5-34.
- KUSÁ, Z., KOSTLÁN, D., 2007. Vyhliadky spoločenskej solidarity v Deľbe spoločenskej práce. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 149-168.
- KUSÁ, Z., 2017. Za hranicou solidarity. Obhajovanie princípu dôstojnosti pre všetkých. *Sociológia – Slovak Sociological Review* 49(5): 507-541.
- KUSÁ, Z., ORIŠKOVÁ, D., KONEČNÁ, S., 2023. Zápas o sebaúctu v ére zbezvýznamňovania. *Sociológia – Slovak Sociological Review* 55(1): 76-108.
- KUSÁ, Z., 2024. Blaho detí v politickej súťaži: prípadová štúdia rodinného balíčka. *Working Papers in Sociology*, 2024/1: 1-31. https://sociologia.sav.sk/pdf/Working_Papers_in_Sociology_012024.pdf

- KUSÁ, Z., 2025. Demokracia v novoročných príhovoroch českých a slovenských prezidentov. *Sociológia - Slovak Sociological Review* 57(5): 410-438.
- LATOUR, B., 2000. When things strike back: a possible contribution of 'science studies' to the social sciences. *British Journal of Sociology* 51(1): 107-123.
- LEUDAR, I., MARSLAND, V., NEKVAPIL, J., 2004. On membership categorization: 'us', 'them' and 'doing violence' in political discourse. *Discourse and Society* 15(2-3): 243-266.
- LIKKI, T., STAERKLE, Ch., 2015. Welfare Support in Europe: Interplay of Dependency Culture Beliefs and Meritocratic Contexts. *International Journal of Public Opinion Research* 27(1): 138-153.
- MARŠÁLEK, J., 2008. Émile Durkheim a tzv. Hobbesov problém řádu. Co se skrývá na dně „prvního ze sociologických mýtů“? *Teorie vědy* 3/4.
- MASLOW, A. H., 1954. The instinctoid nature of basic needs. *Journal of Personality*, 22: 326-347. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1954.tb01136.x>
- MASLOW, A. H., 1954. *Motivation and Personality*. New York: Harper.
- MCROBBIE A., THORNTON, S. L., 1995. Rethinking 'Moral Panic' for Multi-Mediated Social Worlds. *The British Journal of Sociology* 46(4): 559-574.
- MRVA, M., 2022. *Fenomén spoločenskej dôvery na Slovensku*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, v. v. i..
- MUSIL, J., 2008. Slovo úvodem: Stará otázka se vrací: co drží společnosti pohromadě? *Sociologický časopis /Czech Sociological Review*, 44(2): 237-246.
- NEMECKÝ, M., 2015. Co drží společnost pohromadě? Pojetí sociální komunity a konstitutivního symbolizmu u Talcotta Parsonse, Richarda Müncha a Jeffreyho Alexandra. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolínium. ISBN 978-80-246-3036-6
- NOVÝ, M., SMITH, M. L., KATRŇÁK, T., 2017. Inglehart's scarcity hypothesis revisited: Is postmaterialism a macro- or micro-level phenomenon around the world? *International Sociology* 32(6): 683-706.
- NUSSBAUM, M., 2013. *Political Emotions. Why Love Matters for Justice*. Cambridge. The Belknap Press of Harvard University Press.

- ODDO, J., 2011. War legitimization discourse: Representing 'Us' and 'Them' in four US presidential addresses. *Discourse & Society* 22(3): 287-314.
- OJALA, M. et al., 2019. Presidential speeches and the online politics of belonging: Affective-discursive positions toward refugees in Finland and Estonia. *European Journal of Cultural Studies* 22(2): 164-179.
- PARSONS, T., 1935. The Place of Ultimate Values in Sociological Theory. *International Journal of Ethics* 45(3): 282-316.
- PARSONS, T., 2007. *American Society. A Theory of Societal Community*. Routledge.
- PHELAN, S., 2007. Discourse of Neoliberal hegemony. The case of the Irish Republic. *Critical Discourse Studies* 4(1): 29-48.
- PHILLIPS, L., 1998. Hegemony and political discourse: The lasting impact of thatcherism. *Sociology* Vol. 32, No. 4, 847-867.
- POTTER, J., 1997. *Representation of reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage Publications.
- PRASCH, A., 2021. The Rise of the Global Rhetorical Presidency. *Presidential Studies Quarterly* 51(2), 327-356.
- PRUDKÝ, L., 2008. *Inventura hodnot*. Praha: Academia.
- RABUŠIC, L., KUSÁ, Z., RABUŠICOVÁ, M., 2019. Jaké vlastnosti považují čeští a slovenští rodiče pro své děti za důležité. In L. Rabušic a kol. (eds.) *Odděleně spolu? : Česko a Slovensko optikou vývoje hodnot po roce 1991*. Bratislava : SLOVART: 86-126.
- RAKUŠANOVÁ, P., 2007. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- RAWLS, J., 2007: *Spravodlivosť ako férovosť*. Bratislava: Kalligram.
- RANGUIS-BANTAWIG, R., 2019. The role of discourse markers in the speeches of selected Asian Presidents. *Heliyon* ,5 e01298. doi: 10.1016/j.heliyon.2019. e0129, 1-57.
- RESTIVO, S., 1983. The Myth of the Kuhnian Revolution. *Sociological Theory* 1: 293-305.
- REYES, A., 2011. Strategies of legitimization in political discourse: From words to actions. *Discourse & Society* 22(6): 781-807.
- RICOUER, P., 2004 (1984). *Čas a literárne rozprávanie*. Bratislava: Iris.

- RORTY, R., 1967. *The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method*. Chicago: University of Chicago Press. Dostupné na <https://archive.org/details/linguisticturn0000rich>
- RORTY, R., 1998. Trockij a divé orchidey. Kritika a kontext 3-4: 18 – 42.
- ROŠKO R., 1995 . K hypotéze o reziduálnej skupine. Sociológia 27(3): 215-227.
- SHOGAN, C. J., 2006. *The Moral Rhetoric of American Presidents*. College Station: Texas A&M University Press.
- SCHMIDT, V. A., 2002. Does Discourse Matter in the Politics of Welfare State Adjustment? Comparative Political Studies 35(2): 168-193.
- SCHWARTZ, S. H., 2012. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. Online Readings in Psychology and Culture, 2(1). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- SKILLING, P, 2011. 2011. We must agree on our vision: New Zealand Labour's discourse of globalisation and the nation from 1999–2008. Journal of Language and Politics 10(1): 68-87.
- SARTRE, J. P., 1957. *Being and nothingness*, Methuen: London. Cit. podľa Chernillo, D., 2017.
- SINGER, P, 1979. *Practical Ethics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SLEMBROUCK, S., 2001: Explanation, Interpretation and Critique in the Analysis of Discourse. Critique of Anthropology 21(1): 33-57.
- SOWINSKA, A., 2013. A critical discourse approach to the analysis of values in political discourse: The example of freedom in President Bush's State of the Union addresses (2001–2008) Discourse & Society 24(6): 792-809.
- STARKE, P., 2006. The Politics of Welfare State Retrenchment. A Literature Review. Social Policy & Administration 40(1): 104-120.
- STEM, 2025. Polarizace v Česku a na Slovensku. <https://www.stem.cz/polarizace-v-cesku-a-na-slovensku-slovensko-je-polarizovanejsi-cesko-zase-pesimistictejsi/>
- STUCKEY, M. E., 2004. *Defining Americans: The Presidency and National Identity*. Lawrence: University Press of Kansas.
- SZALÓ, C., 2021. The Cultural Sociology of Hungarian National Conservatism. In P. Barša, Z. Hesová, O. Slačálek (eds.) *Central European Culture Wars: Beyond Post-Communism And Populism*. Praha: Faculty of Arts, Charles University, 84-126.

- ŠAFR, J., BAYER, I., SEDLÁČKOVÁ, M., 2008: Sociální koheze: Teorie, koncepty, analytická východiska, Sociologicky časopis/Czech Sociological Review 44(2): 247-269.
- THIRION S., 2004. Social cohesion indicators and the contribution of a solidarity-based economy. Trends in social cohesion 12. Council of Europe Publishing, 48-68.
- THOMPSON, G., 2004. Introducing Functional Grammar, 2nd edn. London: Arnold. Citované podľa Reyes, A., 2011. Strategies of legitimization in political discourse.
- TÍŽIK, M., 2011. Náboženstvo vo verejnom živote na Slovensku. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- TOURAINE, A., 1998. Sociology Without Society. Current Sociology 46(2): 119-143.
- TOURAINE, A., 2000. Can We Live Together? Equality and Difference. Stanford: Stanford University Press.
- TRONTO, J., 2013. Caring Democracy: Markets, Equality and Justice. NYU Pres. Cit. podľa Jesenková, A., 2022b.
- TURIEL, E., 1983. The development of social knowledge: Morality and convention. Cambridge, England: Cambridge University Press. citované podľa Graham a kol. 2011.
- VAN DIJK, T. H., 1998. Ideology. A multidisciplinary approach. London: Sage Publications.
- VAN LEEUWEN, T., 2007. Legitimation in discourse and communication. Discourse & Society 1(1): 91-112.
- VAN LEEUWEN, T., WODAK, R., 1999. Legitimizing Immigration – a Discourse-historical Analysis. Discourse Studies 1(1): 83-19.
- VARGOVČÍKOVÁ, J., 2021. Anti-gender Campaigns in Slovakia and the Dissolution of the Liberal-Conservative Alliance. In P. Barša, Z. Hesová, O. Slačálek (eds.) Central European Culture Wars: Beyond Post-Communism And Populism. Praha: Faculty of Arts, Charles University, 203-240.
- VIŠŇOVSKÝ, E., MIHINA, F., 1998. Pragmatizmus. Bratislava: Iris.
- WACHTARCZYKOVÁ, J., 2024. Čo môžu „povedať“ vektorové reprezentácie slov (word embeddings) o jazyku a politike? Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie 9: zborník príspevkov z 9. Ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie. (Ed.) R. Štefančík. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 458-479.

- WEBER, M., 1999. Základné sociologické pojmy. Bratislava: Sofa.
- WEBER, Max, 1990: Politika ako povolanie. Bratislava: Spektrum.
- WINCH, P., 2004. Idea sociální vědy a její vztah k filozofii. Brno. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- WITTGENSTEIN, L., 1979 (1953). Filozofické skúmania. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.
- ZAREFSKY, D., 2004. Presidential Rhetoric and the Power of definition. Presidential Studies Quarterly 34(3): 607-620.
- ŽELINSKÝ, D., 2024. To the moon!: Elon Musk, Dogecoin, and the political economy of charismatic leadership. Journal of Cultural Economy 17(3): 297-313. <https://doi.org/10.1080/17530350.2024.2302177>

Elektronické zdroje:

- BRÍFING SNS 25. 9. 2024. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=-HaTNWUpHr4>
- Výskumný inštitút sociálnej kohézie DEKK. <https://www.dekk.institute/>
- PARLAMENTNÁ tlač č.23, 2020. Správa o činnosti verejného ochrancu práv za rok 2019. <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=8&ID=23>
- PARLAMENTNÁ tlač č. 266, 2024. Návrh poslanca Národnej rady Slovenskej republiky Rastislava KRÁTKEHO na prijatie uznesenia Národnej rady Slovenskej republiky k uzneseniu Európskeho parlamentu z 11. apríla 2024 o začlenení práva na umelé prerušenie tehotenstva do Charty základných práv Európskej Únie. <https://www.nrsr.sk/web/Page.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=9&ID=266>
- STEM, 2025. Polarizace v Česku a na Slovensku. <https://www.stem.cz/polarizace-v-cesku-a-na-slovensku-slovensko-je-polarizovanejsi-cesko-zase-pesimistictesi/>
- <https://www.nrsr.sk/web/Page.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=9&ID=266>

Menný index

Alexander, J. C.	9, 23, 38, 40-42, 49	Honneth, A.	9, 11, 36, 38, 49
Andersen, H.	25, 29, 30-33	Chernillo, D.	21, 31
Boltanski, L.	9, 11, 35, 36, 38, 49, 105	Inglehart, R.	25, 26, 73, 87
Bourdieu, P.	9, 43, 45, 81	James, W.	10, 32
Campbell, K. K.	51, 52, 82	Jamieson, K.	51, 82
Coe, K.	51, 53, 54	Jesenská, A.	11, 36-38, 41
Čaputová, Z.	12, 16, 67, 73, 74, 82, 85, 88, 91, 93, 94, 96, 97, 122	Joas, H.	11, 16, 40, 42, 49, 97, 156
Dewey, J.	10, 41	Kiska, A.	14, 16, 66, 67, 70, 73-76, 86, 88, 94, 96, 97
Dostál, O.	110, 112, 113, 121, 122, 124, 130, 148	Klaus, V.	13, 14, 16, 55, 59, 60, 65, 70, 73, 74, 83, 84, 86, 88, 91, 94-97
Dunmire, P.	45, 52	Kohlberg, L.	10, 39, 40
Durkheim, É.	9, 23, 24, 29, 30, 38, 40, 49, 68, 77	Kováč, M.	12, 14, 16, 60-63, 65, 70, 71, 73, 74, 94-97
Fairclough, N.	11, 44, 45	Krivý, V.	28, 46
Gašparovič, I.	15, 16, 59, 65, 66, 72-74, 81, 82, 87, 89, 90, 92-94, 96, 97	Kuby, G.	104, 135
Graham, J.	10, 39, 40, 49, 101	Kuffa F. Š.	111, 121, 129, 130, 136, 138, 141
Habermas, J.	8, 10, 11, 21, 23, 29, 32-36, 38, 43, 48, 50, 68, 70, 79, 108, 133	Kusá, Z.	7, 14, 26, 35, 42, 58, 77, 78, 96, 107
Hájek, M.	23, 48	Latour, B.	17, 101
Havel, V.	12-16, 38, 58, 59, 61-66, 68-70, 73-75, 81-84, 86-89, 94-97	Marcinčin, R.	142, 151, 152
Hesová, Z.	102-104, 125	Marcinková, V.	18, 107, 123, 124, 126, 128, 133, 135, 139, 141, 147, 153, 154
Hofstede, G.	24, 28	Maslow, A.	25, 26

Mazurek, M.	103, 110, 121, 123, 124, 126- 130, 134, 135, 137, 140, 141, 147, 154	Schwartz, S.	24-27
		Šafr, J.	52, 78-80
		Taraba, T.	118, 119, 121, 127, 129, 130, 135-140, 143- 146, 149, 153
Musil, J.	52, 78-80		
Nemecký, M.	21, 23, 31, 33, 77	Touraine, A.	11, 37, 38, 68, 133
Neumann, R.	53, 54		
Parsons, T.	9, 11, 16, 22, 23, 29-33, 38, 48, 73, 77, 78, 87	Van Dijk., T.	11, 44
		Van Leeuwen, T.	47, 66, 106, 130
Patakyová, M.	<i>pozri VOP</i>	Vašečka, R.	118, 126, 128
Potter, J.	17, 101, 109	VOP	17-20, 99-101, 106, 107, 109- 111, 114-156
Prudký, L.	8, 21, 22, 24, 28, 29	Weber, M.	23, 31, 46
Ricouer, P.	43, 106	Wittgenstein, L.	21, 42, 43, 110
Rorty, R.	42, 49	Záborská, A.	118, 126, 137, 150-153
Sartre, J. P.	16, 24, 31, 73		
Sedláčková, M.	52, 78, 79	Zeman, M.	14, 16, 55, 59, 60, 65, 67, 70, 73, 74, 82, 83, 94-97, 100
Schuster, R.	14-16, 64, 65, 72- 74, 82, 85, 87-89, 91, 92, 94, 96, 97	Želinský, D.	7, 46

Hodnoty a morálka v politickom diskurze

PhDr. Zuzana Kusá, CSc.

Rozsah: 171 strán

Prvé vydanie, rok 2025

© Zuzana Kusá, Sociologický ústav SAV, v. v. i.

ISBN 978-80-89897-52-0

EAN 9788089897520

jedno hodnoverného integrujúce
hospodárstva európske duchovného hodnota istoty hľadok integracných
každá európske ľudského činnosť činiteľov demokratických existujúcich
hovoria demokratickej človečskej činnosť všíľčo bezcharakternosť Európe existenciu
kampani demokraticky vyspelého uvedomiť gest prosperitu spoločenstvu človeka-občana generáciu
demokratickým želaním rešpektu prvých podnikateľov Všetci prezidenta dôležitejšie
funguje bankárov rýchlo cítil hľadal podnikateľov dokážu potom Práve aktivita dovolili Európska
každodennom Dunajom samostatnej detmi budúcnosť tím Slovenska kandidátov politiky Celkom dome duchovný
fakt dosiahnuť slušných život celej ja Slovensko Slovenskej tejto sebe banke podarilo činiteľa dozvedám
egoizmus spoločnosti ľahko všetkým vám mi politickej príhovor občania prahu čestne Dobre inštitúte
Dvorský spravodlivé treba čele vŕmi boli nám nás ľudí sme kvality viac cieľom nového dbajúcim ide
jednotlivcov dôchodcov vážení ľudia napriek hájili vás našej jesom jeho našu nebolťvorivých dôležitého
Gabčíkovo atmosféru státisícov Ide nášich páč ste našej jesom jeho našu nebolťvorivých dôležitého
inštitúcií dôvodom súhlasit partnera Často roku Je ste našej jesom jeho našu nebolťvorivých dôležitého
idealizuje bohatstvo štátom Európa boj inštitúcie bola fráz dokázali svojich spáň napríklad činnorodosti
dosiahnuteľný štátu politický potrebuje budú alebo nás občanov svoje celý najviac úspešné
Európy volieb ťažko aktivity spoluobčania rok ambície Novoročný musíme im citlivo dosť chvíli
histórie budovanie všetkých driny spoločnosť nemá každého krajiny prostredí my rešpekt dojať
funkčnom vŕšetkých podnikavých čase republiky osočovanie mnohí moci predovšetkým dodnes
bezprostrednú celému zahraničí svoju občanom arogancia často demokracia Armáde budúcnosti druhých
Európu celému biskupi celú uznanie rokov podobách prameňom Vážení bohorovnosť doma funkci
hodno ekonomický bolesti akými doby získali armádami chcel desaťročiach
integracné dobrých blížnu alternatívu argumentov armádami chcel desaťročiach
hodnoty demokratické dávno bude budete ďalší demagogia existencie kandidátskych
januára dôležitých dokonca dŕstojný európsky existencie kandidátskych
každodennej dôveryhodných chvilou chcem integrácia jedného

dédicit Dámy želit ďalší Cynizmu dávno
zároveň všetcho tedy tam úrovni bezpečnostní
bezpečnosti svobody situaci novou občanských svobodu ďalších demokratické
délien bývajú spoluobčané môžeme máme byť lidem národy dnú spoločnosti
celku však Tyto než myslí mimo hodnot deviat kulturu bát děkuj jejich společenství dnešních
dobrá antisemitismu našich našeho něco definitivně znovu lidským evropské sám berlínské
záruky teprve nutně budoucí mnozí zdi jsme jednou Mnozí lety věř char všech svém jediné společnost
dobrého celá Alliance oddělujič ideu bytí jakož svou dnes je dál nás patří velkých rozkvět dostává
dělících odpovědnosti byly sobě svou dnes je dál nás patří velkých rozkvět dostává
život poměrech mít bude zeď dnes je dál nás patří velkých rozkvět dostává
budoucnost přátelé jiné bude zeď dnes je dál nás patří velkých rozkvět dostává
den bych stále navzdory barvy Evropy zdi je dŕstojný opět vám všem dík právo elementární bezelstná Duch
bychom pravdě když naše Můj vlastní mezi různých jsou obecné podílet boření autentickou duch
dávali všechny prostoru dobré své vlastní mezi různých jsou obecné podílet boření autentickou duch
dne celým smysl přes nenápadně celé naší různé Česká jsem lidského námi respektu citově dovolte dostatek
daného republiky mnohdy dala občanské těm začíná vážení dobře obecné světa dosáhly
dni čeho soužití nebudeme automaticky nemůžeme demokracie hospodářství prostředí státem div dobrou
čecháckovství úcta přijmout nové pomáhají samozřejmě dějinách disciplinovaná
Český vskutku vztahu roce rovnosti skupiny argumentů členem dělících
členství druhu Běží bořit apatického Čechů daři domácním deset doby
děkoval dělají demokratického děmona demokratický demokratických